

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра психології

На правах рукопису

СОСНИЦЬКА ТЕТЯНА ІВАНІВНА

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ПОДРУЖНІХ
КОНФЛІКТІВ СІМ'Ї

Спеціальність: 053 «Психологія»
(код) (назва спеціальності)
Освітня програма Психологія
(назва)
Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
Доктор психол. наук, професор
Самойлов О.Є.

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол засідання кафедри психології

№ 7 від 26.12.2024

Завідувач кафедри психології

Людмила ПРІСНЯКОВА
(підпис) (Ім'я, ПРІЗВИЩЕ)

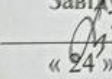
Дніпро, 2025

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра	психології
Освітній ступінь	магістр
Спеціальність	053 «Психологія»
Освітня програма	Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

 Людмила ПРИСНЯКОВА

« 24 » лютого 2025 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
СОСНИЦЬКА ТЕТЯНА ІВАНІВНА**

1. Тема роботи: «Психологічні причини виникнення подружніх конфліктів сім'ї.»
2. Науковий керівник роботи: Доктор психол. наук, професор Самойлов О.Є.
Затверджені наказом вищого навчального закладу від «19» 2024 року № 84-02
3. Строк подання роботи на кафедру: 12.02.25р.
4. Мета кваліфікаційної роботи: виявити особливості прояву подружніх конфліктів у сім'ї, залежно від сімейного стажу
5. Завдання кваліфікаційної роботи

Провести аналіз літературних джерел, монографій, наукових статей, досліджень по проблемам впливу конфліктів на стосунки у сім'ї.

Конкретизувати поняття сімейних стосунків і їх особливості.

Виявити специфіку виникнення сімейних конфліктів.

Провести діагностику за допомогою батареї обраних методик.

Здійснити аналіз результатів діагностики та сформулювати висновки.

Виявити тенденції щодо покращення чи погіршення сімейних відносин у учасників емпіричного дослідження.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з\п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	Жовтень	виконано
2.	I Розділ	Листопад	виконано
3.	II Розділ	Грудень	виконано
4.	III Розділ	Січень	виконано
5.	Робота в цілому	Лютий	виконано

Науковий керівник _____ САМОЙЛОВ О.Є.

Здобувач вищої освіти _____ СОСНИЦЬКА Т.І.

Дата видачі завдання 13.02.2025р.

АНОТАЦІЯ

Проблема подружніх конфліктів у сім'ї є сьогодні дуже актуальною, адже дослідження М. І. Алексєєвої, Т. В. Говорун, С. В. Дворняка, В. І. Зацепіна, Т. С. Кириленко, С. В. Ковальова, О. С. Кочаряна, М. М. Обозова дозволяють стверджувати, що криза, в якій опинилась сьогодні українська сім'я - це елемент соціальної системи суспільства. Ознаками такої кризи є: високий рівень незадоволеності подружнім життям, конфліктність, стійка орієнтація подружжя на розлучення та малодітну сім'ю, нездатність досягти злагоди, зростання кількості розлучень тощо. Під цим кутом зору стає зрозумілим, що сім'я, особливо на початковій стадії її розвитку, потребує психологічної підтримки та допомоги.

Об'єкт дослідження – трансформація шлюбних відносин

Предмет дослідження - психологічні причини виникнення подружніх конфліктів сім'ї.

Мета дослідження - виявити особливості прояву подружніх конфліктів у сім'ї, залежно від сімейного стажу.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз літературних джерел, монографій, наукових статей, досліджень по проблемам впливу конфліктів на стосунки у сім'ї.
2. Конкретизувати поняття сімейних стосунків і їх особливості.
3. Виявити специфіку виникнення сімейних конфліктів.
4. Провести діагностику за допомогою батареї обраних методик.
5. Здійснити аналіз результатів діагностики та сформулювати висновки.
6. Виявити тенденції щодо покращення чи погіршення сімейних відносин у учасників емпіричного дослідження.

Гіпотезою дослідження є припущення, що конфліктні стосунки у сімейній парі впливають на міжособистісні і особистісні відносини.

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань, застосовувались такі методи:

- **теоретичні** - аналіз і узагальнення даних наукових джерел;
- **емпіричні** - психодіагностичне тестування. Підібрані наступні методики: «Тест задоволеності шлюбом» (В.В. Столін, Т.Л. Романова); методика Томаса «Стратегія поведінки в конфліктних ситуаціях»; методика «Визначення особливостей розподілення ролей в сім'ї» (Ю.Є.Альошина, Л.Я. Гозман, Є.М. Дубовська); опитувальник «Реакція подружжя на конфлікт» (А.С. Кочарян, Г.С.Кочарян, А.В. Киричук); опитувальник «Визначення установок в сімейній парі» (Ю.Е. Альошина, Л. Я. Гозман); опитувальник «Розуміння, емоційне тяжіння, авторитетність» (РЕА) (А.Н. Волкова, модифікація В.І. Слепкової); методика «Діагностика міжособистісних відносин» (ДМВ) Т. Лірі (модифікований і адаптований Собчик); опитувальник «Визначення домінуючого інстинкту» (В. Гарбузов).

Математико-статистичні – математичне очікування.

Емпірична база дослідження. Базою емпіричного дослідження виступили громадські організації м. П'ятихатки. В дослідженні брали участь шістдесят сімейних пар, які мають сімейний стаж: 1-5 років – 16 пар, 6-10 років – 14 пар, 11-15 років – 15 пар, 16-20 років – 15 пар. Респонденти мали вік від 20 до 50 років.

Структура та обсяг випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел і додатків, 8 таблиць, 31 рисунок. Список літератури містить 121 літературне джерело в тому числі на іноземній мові.

ANNOTATION

The problem of marital conflicts in the family is very relevant today, because the research of M.I. O. S. Kocharyan, M. M. Obozov allow us to claim that the crisis in which the Ukrainian family finds itself today is an element of the social system of society. Signs of such a crisis are: a high level of dissatisfaction with married life, conflict, persistent orientation of spouses to divorce and a small family, inability to achieve harmony, increasing number of divorces, etc. From this point of view, it becomes clear that the family, especially at the initial stage of its development, needs psychological support and help.

The object of the study is the transformation of marital relations

The subject of the study is the psychological causes of marital conflicts in the family.

The purpose of the study is to reveal the peculiarities of the manifestation of marital conflicts in the family, depending on family experience.

Tasks of the research:

1. To conduct an analysis of literary sources, monographs, scientific articles, studies on the problems of the impact of conflicts on family relationships.
2. Specify the concept of family relations and their features.
3. Identify the specifics of the occurrence of family conflicts.
4. Conduct diagnostics using a battery of selected methods.
5. Analyze the results of diagnostics and draw conclusions.
6. To identify trends in the improvement or deterioration of family relations among the participants of the empirical study.

The hypothesis of the study is the assumption that conflictual relations in a married couple affect interpersonal and personal relations.

Research methods: to solve the tasks, the following methods were used:

- theoretical - analysis and generalization of data from scientific sources;
- empirical - psychodiagnostic testing. The following methods were selected:

"Marriage satisfaction test" (V.V. Stolin, T.L. Romanova); Thomas' method

"Strategy of behavior in conflict situations"; the method "Determining the peculiarities of the distribution of roles in the family" (Y.E. Aloskina, L.Ya. Gozman, E.M. Dubovska); questionnaire "Spouse's reaction to conflict" (A.S. Kocharyan, G.S. Kocharyan, A.V. Kyrychuk); questionnaire "Definition of attitudes in a married couple" (Y.E. Alyoshina, L. Ya. Gozman); questionnaire "Understanding, emotional attraction, authority" (REA) (A.N. Volkova, modification by V.I. Slepikova); the technique "Diagnostics of interpersonal relations" (DMV) by T. Leary (modified and adapted by Sobchik); questionnaire "Definition of the dominant instinct" (V. Garbuzov).

Mathematical and statistical - mathematical expectation.

Empirical research base. The basis of the empirical research was the public organizations of the city of Pyatikhatka. Sixty married couples with marital experience participated in the study: 16 couples of 1-5 years, 14 couples of 6-10 years, 15 couples of 11-15 years, 15 couples of 16-20 years. The respondents were aged from 20 to 50 years.

The structure and scope of the final qualification work. The work consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of used literary sources and appendices, 8 tables, 31 figures. The bibliography contains 121 literary sources, including those in a foreign language.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ I ПОДРУЖНІЙ КОНФЛІКТ ЯК СОЦІАЛЬНО - ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН	
1.1 Сімейні відносини: визначення, види та особливості в психологічній літературі.....	16
1.2 Сімейні конфлікти та їх вплив на відносини в сімейних стосунках.....	25
1.3 Трансформація сімейних стосунків в залежності від сімейних конфліктів.....	34
1.4 Підходи до аналізу сімейних відносин та їх трансформації.....	42
Висновки до розділу I.....	46
РОЗДІЛ II ЖИТТЄВІ КРИЗИ ЯК ПОКАЗНИК КОНСТРУКТИВНОГО І ДЕСТРУКТИВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ.....	
2.1 Криза, поняття та визначення.....	49
2.2 Види криз та їх характеристика.....	54
2.3 Вплив життєвих криз на сімейні відносини.....	58
Висновки до розділу II.....	75
РОЗДІЛ III ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ	
3.1 Методи та методики дослідження.....	78
3.2 Характеристика учасників емпіричного дослідження.....	88
3.3 Кількісні та якісні результати діагностики та їх аналіз.....	89
3.3.1 Аналіз результатів діагностики за методикою «Тест задоволеності шлюбом» (В.В. Столін, Т.Л. Романова).....	89
3.3.2 Аналіз результатів діагностики за методикою «Визначення особливостей розподілення ролей в сім'ї» (Ю.Є.Альошина, Л.Я. Гозман, Є.М. Дубовська).....	92

3.3.3 Аналіз результатів діагностики за опитувальником «Визначення установок в сімейній парі» (Ю.Е. Альошина, Л. Я. Гозман).....	98
3.3.4 Аналіз результатів діагностики за опитувальником «Розуміння, емоційне тяжіння, авторитетність» (РЕА) (А.Н. Волкова, модифікація В.І. Слепкової).....	106
3.3.5. Аналіз результатів діагностики за методикою «Діагностика міжособистісних відносин» (ДМВ) Т. Лірі (модифікований і адаптований Собчик).....	110
3.3.6 Аналіз результатів діагностики за методикою Томаса «Стратегія поведінки в конфліктних ситуаціях».....	114
3.3.7 Аналіз результатів діагностики за опитувальником «Реакція подружжя на конфлікт» (А.С. Кочарян, Г.С.Кочарян, А.В. Киричук).....	121
3.3.8. Аналіз результатів діагностики за опитувальником «Визначення домінуючого інстинкту» (В. Гарбузов).....	125
Висновки до розділу III.....	132
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	135
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	139
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сімейні конфлікти - тема, дуже актуальна в наш час, коли сімейні традиції переглядаються, переоцінюються, інститут сім'ї змінюється буквально на очах. Останнім часом спостерігаються досить часті й тривалі конфлікти в сім'ях. Наявність сімейних конфліктів створює психотравмуючу обстановку не лише для кожного члена сім'ї (подружжя, дітей, батьків), але й негативно відбивається на властивостях особистості в цілому. У конфліктній сім'ї закріплюється негативний досвід спілкування, накопичуються негативні емоції, з'являються психотравми, розвивається негативна самооцінка, втрата розуміння й співчуття. Неспокійна, емоційно напружена атмосфера у сім'ї створює вимоги, які постійно переважають над ресурсами, у людини порушується стан рівноваги. По суті конфлікт - це протиставлення між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів. Позитивна функція конфлікту - в тому, що він служить джерелом розвитку як сім'ї в цілому, так і особистостей окремих членів, а конструктивно вирішувати конфлікти - одна з важливих особливостей всіх подружніх союзів. Негативний вплив конфліктів - у тому, що вони викликають нервові і психічні розлади, супроводжуються стресом, можуть негативно відбиватися на ефективності індивідуальної діяльності.

Наявність вкрай неоднозначних ситуацій, пов'язаних зі специфікою поведінки людей в конфліктах, демонстроване поведінку, яке приховує справжні почуття і уявлення про конфліктну ситуацію, - такі особливості сімейних конфліктів. Слід мати на увазі, що за грубими і гучними зіткненнями подружжя може ховатися прихильність, а за показною ввічливістю - хронічний конфлікт, емоційний розрив. Партнери нерідко не в змозі домовитися про те, кому бути головою сім'ї, не можуть вирішити, хто з них повинен нести відповідальність за ті чи інші справи, з питань виховання дітей, організації дозвілля.

У даний час Україна переживає складні соціально-економічні зміни, які істотно відбиваються на становищі всіх елементів соціальних структур, зокрема сім'ї. Сім'я є найменшим осередком суспільства, що постійно відчуває на собі безпосередньо чи опосередковано ті зміни, які відбуваються у країні та відповідно сама накладає відбиток на розвиток суспільства. Процес формування, становлення та розвитку сучасної української сім'ї проходить у складних і суперечливих умовах, на фоні яких відбувається погіршення фізичного і психічного стану здоров'я людей, зростання міжособистісної ізоляції агресивності, нездатності розв'язувати проблеми і конфлікти, що виникають на життєвому шляху. Сьогодні сім'я стикається з цілою низкою нових проблем, значною мірою втрачає здатність виконувати життєво необхідні функції і стоїть на порозі кризи. З огляду на це, можна говорити, що ситуація з внутрішньо-сімейними стосунками поступово погіршується внаслідок збільшення протиріч і конфліктів у суспільстві. Ці обставини можуть мати негативні наслідки не лише для сім'ї, але й для країни загалом.

Проблемою сімейних конфліктів займалися багато як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Однак попри досить значний обсяг теоретичної та прикладної розробки даної проблеми, вона і досі викликає гострі дискусії. У літературі немає єдиної думки щодо комплексного підходу до діагностики сімейних взаємин, недостатньо розроблені шляхи попередження та подолання виникнення протиріч у сім'ї. Значної уваги потребує теоретичне та експериментальне дослідження причин виникнення подружніх конфліктів у сім'ї, яка легко піддається впливу різноманітних зовнішніх і внутрішніх негативних чинників.

У психології під *конфліктом* розуміється зіткнення протилежно спрямованих інтересів, цілей, позицій, думок, поглядів суб'єктів взаємодії чи опонентів [68, с. 174]. Фахівець у галузі міжособистісних взаємин Москаленко В.В. стверджує, що соціально-психологічний конфлікт - це особливий вид міжособистісної взаємодії в основі якого лежить об'єктивна суперечність цілей, інтересів і думок учасників. На психологічному рівні ця суперечність

виявляється у сильних негативних переживаннях учасників щодо ситуації, опонента, самих себе [60, с 13].

З середини ХХ століття досліджуються питання сімейних структур і функцій сім'ї. Зокрема, найважливіша проблема функцій сім'ї як соціального інституту широко розроблялася в працях А.Г. Харчева, М.С. Мацковського, А.І. Антонова, Е.Г. Ейдемільєр, В. Юстіцкіс та ін. З питань сімейних конфліктів присвячені праці В.А. Сисенко, І.С. Голоду, Н.Г. Юркевича, М.Я. Соловйова, С.С. А.Седельникова, Т.А. Гурко, Н.М. Рімашевського, Н.В. Малярова, М.М. Наріцина, Н.В. Гришиної, А.Г. Шмельова, А.Я. Анцупова, А.И. Шипілова. У роботах даних авторів знайшли відображення окремі питання конфліктів у родині, зокрема, розлучення, причини конфліктів, форми конфліктної взаємодії і т.д. Питання виявлення причин сімейних конфліктів і знаходження шляхів їх розв'язання досліджувалися в роботах В.А. Сисенко, С.Ю. Ключникова, А.Росс, А.П. Ощепкова, М.З. Етштейна, В.П. Шейнова та ін.

Як справедливо зазначають дослідники, сутністю *подружнього конфлікту* є зіткнення суперечливих позицій членів сім'ї. Не благополучні сімейні пари характеризуються тим, що між партнерами існують постійні сфери, де інтереси, потреби, наміри стикаються, породжуючи тривалі і сильні негативні емоційні переживання [92, с 59].

Подружні взаємини - сукупність соціально регламентованих стосунків між шлюбними партнерами. Вони є частиною сімейних взаємин і, водночас, значно розрізняються за змістом, функціями та структурою. Зміст подружніх взаємостосунків зумовлений значенням шлюбу, який організовує, стабілізує, соціально санкціонує задоволення господарсько - побутових, емоційно - сексуальних, психологічних і батьківських потреб чоловіка і жінки.

У шлюбі партнер має два суперечливі прагнення: до спілкування з іншими і до відсторонення від них. Спілкування тільки один з одним у шлюбі швидко виснажується, набридає, потребує розширення свого кола

комунікації, з'являється бажання завести нові знайомства та реалізувати себе в іншому напрямку: в напрямку, якого немає у подружньому житті. Проникнення у внутрішній світ, у його таємниці може відштовхнути, створити бар'єр у взаєморозумінні, якщо повною мірою виявиться глибина розходжень у поглядах на життя, в особистісних цінностях, а як відомо, вступаючи у шлюб, партнери досить мало знають про внутрішній світ один одного.

Міжособистісні стосунки чоловіка та дружини у сім'ї, що є первинною клітиною соціальних груп, класів, соціального інституту чи соціальної структури будь-якої країни можуть зазнавати постійних змін на різних етапах подружнього життя: у перші місяці спільного життя; у період народження дітей, особливо першої дитини; на етапі їх виховання у середньому віці шлюбу; у період старіння. Тому практично жодна сім'я не обходиться без конфліктів. Адже життя більшості людей так чи інакше пов'язано з сім'єю - своєрідним мікросвітом, де переплітаються складні економічні, політичні, психологічні, ідеологічні, фізіологічні та інші соціальні проблеми чи конфлікти.[71, с.249]

Проблема подружніх конфліктів у сім'ї є сьогодні дуже актуальною, адже дослідження М. І. Алексєєвої, Т. В. Говорун, С. В. Дворняка, В. І. Зацепіна, Т. С. Кириленко, С. В. Ковальова, О. С. Кочаряна, М. М. Обозова дозволяють стверджувати, що криза, в якій опинилась сьогодні українська сім'я - це елемент соціальної системи суспільства. Ознаками такої кризи є: високий рівень незадоволеності подружнім життям, конфліктність, стійка орієнтація подружжя на розлучення та малодітну сім'ю, нездатність досягти злагоди, зростання кількості розлучень тощо. Під цим кутом зору стає зрозумілим, що сім'я, особливо на початковій стадії її розвитку, потребує психологічної підтримки та допомоги.[71,с.248]

Об'єкт дослідження – трансформація шлюбних відносин

Предмет дослідження - психологічні причини виникнення подружніх конфліктів сім'ї.

Мета дослідження - виявити особливості прояву подружніх конфліктів у сім'ї, залежно від сімейного стажу.

Завдання дослідження:

7. Провести аналіз літературних джерел, монографій, наукових статей, досліджень по проблемам впливу конфліктів на стосунки у сім'ї.
8. Конкретизувати поняття сімейних стосунків і їх особливості.
9. Виявити специфіку виникнення сімейних конфліктів.
10. Провести діагностику за допомогою батареї обраних методик.
11. Здійснити аналіз результатів діагностики та сформулювати висновки.
12. Виявити тенденції щодо покращення чи погіршення сімейних відносин у учасників емпіричного дослідження.

Гіпотезою дослідження є припущення, що конфліктні стосунки у сімейній парі впливають на міжособистісні і особистісні відносини.

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань, застосовувались такі методи:

- **теоретичні** - аналіз і узагальнення даних наукових джерел;
- **емпіричні** - психодіагностичне тестування. Підібрані наступні методики: «Тест задоволеності шлюбом» (В.В. Столін, Т.Л. Романова); методика Томаса «Стратегія поведінки в конфліктних ситуаціях»; методика «Визначення особливостей розподілення ролей в сім'ї» (Ю.Є.Альошина, Л.Я. Гозман, Є.М. Дубовська); опитувальник «Реакція подружжя на конфлікт» (А.С. Кочарян, Г.С.Кочарян, А.В. Киричук); опитувальник «Визначення установок в сімейній парі» (Ю.Е. Альошина, Л. Я. Гозман); опитувальник «Розуміння, емоційне тяжіння, авторитетність» (РЕА) (А.Н. Волкова, модифікація В.І. Слєпкової); методика «Діагностика міжособистісних відносин» (ДМВ) Т. Лірі (модифікований і адаптований Собчик); опитувальник «Визначення домінуючого інстинкту» (В. Гарбузов).

Математико-статистичні – математичне очікування.

Наукова новизна і значимість отриманих результатів заключається в поглибленому уявленні про переживання і прояв конфліктів у стосунках в партнерських відносинах; дістала подальшого розвитку уявлення про феномен конфліктних стосунків.

Практична значимість отриманих результатів. Результати кваліфікаційної роботи можуть бути застосовані в практичній діяльності психолога, можуть бути використані як емпіричні результати для подальшого розвитку, а також можуть бути використані при складанні програм по підвищенню психологічних знань громадян України.

Емпірична база дослідження. Базою емпіричного дослідження виступили громадські організації м. П'ятихатки. В дослідженні брали участь шістдесят сімейних пар, які мають сімейний стаж: 1-5 років – 16 пар, 6-10 років – 14 пар, 11-15 років – 15 пар, 16-20 років – 15 пар. Респонденти мали вік від 20 до 50 років.

Публікації. Основні положення дослідження представлені у статті «Особливості сімейних конфліктів в сучасних сім'ях» опублікованих Магістерські студії. Матеріали науково-практичної конференції магістрів кафедри практичної психології «Теорія і практика сучасної психології: Проблеми та перспективи». Дніпропетровськ: Вид-во «Інновація», 2013

Структура та обсяг випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел і додатків, 8 таблиць, 31 рисунок. Список літератури містить 121 літературне джерело в тому числі на іноземній мові.

РОЗДІЛ І ПОДРУЖНІЙ КОНФЛІКТ ЯК СОЦІАЛЬНО - ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

1.1 Сімейні відносини: визначення, види та особливості в психологічній літературі

Глибинний зміст людського "Я" виявляється в людських стосунках і яскравими, неповторними барвами вплітається в канву об'єктивних суспільних відносин. Це дає змогу виділити їхній особливий рівень - міжособистісні стосунки, які ґрунтуються на основі певних дій, почуттів людини, що виникають у неї з приводу інших людей, їхньої поведінки, діяльності, позиції у суспільстві.

В українській мові існує специфіка вживання термінів "відносини" і "стосунки". Термін відносини (зв'язки, взаємозв'язки - ділові, офіційні) вживають, коли йдеться про зв'язок між об'єктами чи явищами (міждержавні відносини, виробничі зв'язки тощо). Поняття стосунки (взаємини, взаємовідносини - між людьми) використовують тоді, коли мають на увазі зв'язок між суб'єктами (людьми) у процесі спілкування.[90,с.422]

Шлюбні відносини – це складний феномен, складна психічна реальність, яка містить міфологічні, сучасні рівні свідомості, індивідуальні, колективні, онтогенетичні, соціогенетичні і філогенетичні основи.

Поняття сімейних відносин як стан належності індивіда до певного надіндивідуального сімейного цілого охоплює суб'єктивний час, особистісну життєдіяльність, національну культуру і традиції. Однак розробленого і завершеного гносеологічного поля не склалося. Тому що мірою розвитку наукового пізнання з основоположним принципом об'єктивності неформальні стосунки, емоційна близькість, любов, симпатія всіляко виживалися з цього процесу, а «подружні зв'язки» і загалом сімейні відносини як психологічні феномени постійно вислизали з-під чіткого визначення.[49, 6 с.]

Історії людства відомі наступні типи шлюбних відносин [22, 150 с.]:

- полігамія — шлюбний союз більш як двох партнерів. Полігамія може бути реалізована у варіантах полігінії, коли один чоловік має двох і більше дружин, та поліандрії — одна жінка перебуває у шлюбі більше, ніж з одним чоловіком одночасно;
- груповий шлюб — притаманний первісному суспільству і санкціонує одночасне сімейне співжиття кількох чоловіків та жінок, які не створюють відокремлених подружніх пар;
- моногамія — шлюб між одним чоловіком та однією жінкою;
- за вибором шлюбного партнера: ендогамний (шлюб між представниками однієї соціальної групи) та екзогамний (шлюб між представниками різних соціальних груп).
- за мотивацією партнерів: шлюб за коханням, за розрахунком та за шаблоном. Останній укладається тоді, коли спрацьовує міркування "Всі мої однолітки одружуються, як би й мені не спізнитися".
- за економічним критерієм: рівний, нерівний (різниця у віці, прибутках між партнерами), калімний (викуп за наречену). Останній тип шлюбу існує у народів Азії та Африки.
- гостьовий — подружжя має дві квартири та живе окремо, відвідуючи один одного 2-3 рази на тиждень;
- повторний шлюб (вступ у шлюб з іншим партнером після розірвання попереднього шлюбу);
- цивільний шлюб - оформлений в органах державної влади без участі церкви;
- ранній шлюб - укладається між особами, які не досягли 17-18 років;
- конкубат — зв'язок одруженого чоловіка із незаміжньою жінкою, яка має від нього дітей;
- свінгерство — шлюбне утворення, що передбачає обмін дружинами та чоловіками.

В наш час соціологи і психологи вважають, що виділення подружжя як структурної одиниці відбулося в історичному аспекті порівняно недавно в результаті серйозних соціально-економічних перетворень сучасного суспільства, що сформували умови для рівноправного (соціального, юридичного, морального) існування чоловіка і жінки. Подружжя – це особистісна взаємодія чоловіка та дружини, що регулюється моральними принципами і підтримується притаманними йому цінностями (Голод С.И., 1984).

Сім'я представляє собою більш складну систему відносин, вона об'єднує не тільки подружжя, а й дітей, також інших родичів або просто близьких подружжю і необхідних їм людей (Харчев А.Г.) [98, 67 с.]

Е. Г. Ейдемільер визначає сім'ю як «групу людей, які спільно живуть». Це може бути біологічна нуклеарна сім'я, але в багатьох випадках хтось з її членів відсутній або, навпаки, є прийомні батьки або діти» [109]

Власне сім'я – це не просто будь-які контакти між людьми, а такі, у яких реалізуються певні соціальні зв'язки і які опосередковані спільною діяльністю цих людей.

У своїй еволюції сім'я пройшла шлях від розширеного типу (складалася із представників кількох поколінь) до сучасної нуклеарної (ядерної), що включає подружжя і дітей.[73, 56 с.]

Сім'я і шлюб зазнали значних змін у процесі розвитку людства. Ці зміни знайшли своє вираження в різних типах шлюбно-сімейних відносин. У даній класифікації підставою для виділення різних типів є відмінності в сімейних структурах. При цьому типи сімей виділяються з урахуванням наступних критеріїв [61; 74; 100].

1. Належність подружжя до певної соціальної спільності. Форма шлюбу - ендогамія. Це шлюб за принципом соціальної гомогенності: схожий рівень освіти, соціально-економічний статус, віросповідання тощо Форма шлюбу - екзогамія. Це шлюб за принципом соціальної гетерогенності: різний рівень освіти, неоднаковий соціально-економічний статус і т.д.

2. Кількість шлюбних партнерів. Моногамія - шлюб, укладений між одним чоловіком і однією жінкою. Класичний варіант - довічне одношлюбність. Розглядають серійну моногамію - шлюб між одним чоловіком і однією жінкою, але протягом життя налічується біля того і (або) іншого партнера більше одного подружнього союзу. Полігамія - шлюб, що включає кілька партнерів. Розглядають два варіанти полігамії: 1) полігінія - шлюб одного чоловіка з двома і більше жінками. 2) поліандрія - шлюб однієї жінки з кількома чоловіками. Тенденція до полігамії властива більше чоловікам. У нашому сучасному житті можливі й прихована форма двоєженство, і прихована (неофіційна) поліандрія, наприклад: союз заміжньої жінки з холостим чоловіком.

3. Юридичне оформлення шлюбних відносин. 1) Офіційний (формальний) або зареєстрований - це шлюб, укладений в органах реєстрації актів громадянського стану. В офіційному шлюбі відповідальність чоловіка і дружини за якість сімейного життя закріплюється перед законом, держава гарантує захист сім'ї, батьківства, материнства і дитинства. 2) Фактичний чи цивільний - це шлюб за фактом. У Росії все більша кількість молодих людей вважає за краще не вступати в офіційний шлюб на самому початку своїх стосунків. Наводяться наступні аргументи в захист цивільного шлюбу: - у цивільному шлюбі можна придбати досвід спільного життя і досвід розподілу подружніх ролей; - з'ясувати ступінь сумісності партнерів; - навчитися домовлятися одне з одним, залишаючись самотійними і незалежними; - розрив відносин відбувається в більш м'якій формі.

4. Структура влади в сім'ї (специфіка внутрісімейного лідерства). З урахуванням даного критерію виділяють наступні типи сімей: 1) традиційно патріархальна. Чоловік - глава, господар, годувальник, годувальник; виражена залежність дружини від чоловіка; дітей від батьків. 2) традиційно матриархальна. У такій сім'ї персональне верховенство належить жінці. 3) неопатріархальна. Стратегічним і діловим лідером виступає чоловік, несе відповідальність за довгострокове планування сімейних справ. Тактичним і

емоційним лідером є дружина, виробляє короткострокові плани, вибудовує відносини між членами сім'ї. 4) неоматріархальна. Протилежний варіант: стратегічним і діловим лідером виступає дружина, тактичним і емоційним лідером є чоловік. Загальна риса останніх двох типів сімей - спільне лідерство чоловіка і дружини при поділі сфер впливу. 5) егалітарна сім'я. Для такої сім'ї характерно повне і справжнє рівноправність чоловіка і дружини у всіх питаннях сімейного життя: - здійснюють пропорційний внесок у матеріальний добробут сім'ї; - спільно ведуть домашнє господарство; - спільно приймають всі важливі рішення; - в рівній мірі займаються вихованням дітей. Ідеальна модель егалітарної сім'ї представлена в концепції відкритого шлюбу. Деякі принципи відкритого шлюбу: - жити треба в сьогоденні, виходячи з реалістичних бажань; - слід поважати особисте життя партнера, його позасімейних інтересів; - спілкування відкрите, за правилом: «скажи, що бачиш, але не критикуй»; - сімейні ролі повинні бути рухливими; - існує рівноправність як справедливе поділ відповідальності і благ.

5. Кількість поколінь або споріднена структура. Виходячи зі спорідненої структури сім'ї, виділяють наступні типи сімей:

- Нуклеарна («нуклеус» - ядро): а) така сім'я може складатися з чоловіка і дружини, і бути бездітною; б) може включати скільки завгодно дітей. Даний термін стосовно до сім'ї ввів американський соціолог Ж.П. Мурдок.

- Розширена - це подружня пара з дітьми і хто-небудь з родичів чоловіка або дружини.

- Багатопоколінна (або складна) - це сім'я декількох поколінь. Деякі дослідники термін «розширена» використовують по відношенню до «багатопоколінної» сім'ї.

6. Кількість дітей. З урахуванням даного критерію виділяють наступні типи сімей:

- бездітна (інфертильної);
- одnodітна; - малодітна (дві дитини);

- багатодітна (три дитини і більше).

7. Наявність батьків. За цим критерієм розглядають наступні типи сімей: а) повна; б) неповна (материнська, батьківська, осиротіла, позашлюбна, розведена), в) функціонально неповна (професійні чи інші причини залишають мало часу подружжю для сім'ї); г) неповна розширена (у неповній сім'ї живуть родичі).

8. За соціально-рольового ознакою виділяються: а) *традиційна сім'я* - чітко визначені вимоги до всіх членів сім'ї в залежності від їх сімейної ролі; - основою взаємин є повага до авторитету; - обов'язкове підпорядкування молодших членів родини старшим представникам; - вплив здійснюється зверху вниз. б) *дітоцентрична* - сім'я, в якій дитина з самого початку займає центральне місце. Дитина має певну владу над батьками, може в певній мірі управляти батьками. Якщо ідея «все для дитини» яскраво виражена, у дитини може бути роль «кумира сім'ї». в) *подружня сім'я* - її основою є зв'язок між подружжям. Стосунки вибудовуються на основі довіри і безумовного прийняття іншої особистості. Спілкування з дитиною будується також з урахуванням взаємних інтересів і визнання цінності особистості.

Сім'ї розрізняють також за якістю зовнішніх і внутрішніх меж. Найбільш патологічними варіантами, що розміщуються на протилежних полюсах, є ретрофлексуюча і дезорганізована сім'ї. Ретрофлексуюча сім'я має тверду непроникну спільну межу і водночас прозорі і індивідуальні межі. Члени цієї сім'ї так тісно взаємопов'язані через страх розриву стосунків, що це знижує можливості і індивідуального зростання. Проблеми, що виникають унаслідок заплутаних, неконструктивних стосунків, не розв'язуються через жорсткі зовнішні межі сім'ї, відсутність достатніх контактів з оточенням. У таких сім'ях існує велика небезпека виникнення психосоматичних захворювань.

Дезорганізована сім'я з надміру прозорими зовнішніми межами розміщується на протилежному полюсі. У таких сім'ях через відсутність достатнього взаємного контакту її членів і відкритості зовнішніх меж існує

велика небезпека асоціальної поведінки чи розпаду сім'ї як цілого. Між зазначеними полюсами розміщується більшість родин, що функціонують з більш-менш адекватними межами.

За структурою влади розрізняють авторитарні, демократичні та ліберальні сім'ї.

Авторитарна сім'я характеризується суворим беззаперечним підпорядкуванням одного з подружжя іншому і дітей батькам. Демократична сім'я ґрунтується на взаємній повазі членів сім'ї, спільному вирішенні всіх важливих питань. У ліберальній сім'ї спостерігається відстороненість, відчуженість членів сім'ї один від одного, байдужість до справ і почуттів іншого.[73, 60 с.]

За стадією становлення розрізняють сім'ї [48, 59 с.]:

- молоді (до 9 років), для яких істотним у психологічному аспекті є ставлення подружжя один до одного і до спільного сімейного життя;
- середні (10-19 років), які характеризуються стабільними сімейними стосунками, усталеним розподілом ролей, обов'язків, наявністю дітей, що підросли і є відносно самостійними;
- зрілі (понад 20 років), для яких характерне зростання значущості подружніх стосунків, зокрема, завдяки набуттю дітьми самостійності й незалежності.

Однією з важливих інтегральних характеристик сімейної групи є її функції. Класифікація сімейних функцій, запропонована Єлізаровим А.Н, до якої часто звертаються психологи, виглядає наступним чином [40, с. 9-10]:

1. Породження і виховання дітей.
2. Збереження, розвиток і передача наступним поколінням цінностей і традицій суспільства.
3. Задоволення потреб в почутті безпеки, психологічному комфорті, відчутті цінності і значущості свого «Я», емоційному теплі і любові.
4. Створення умов для розвитку особистості всіх членів сім'ї.
5. Задоволення сексуально-еротичних потреб.

6. Задоволення потреб у спільному проведенні дозвілля.
7. Організація спільного ведення домашнього господарства, розподіл праці в сім'ї, взаємодопомога.
8. Задоволення потреб у спілкуванні з близькими людьми, у встановленні міцних комунікативних зв'язків.
9. Задоволення потреби в батьківстві або материнстві, в контактах з дітьми, в їх вихованні та самореалізації в дітях.
10. Соціальний контроль за поведінкою окремих членів сім'ї.
11. Організація діяльності щодо фінансового забезпечення сім'ї.
12. Рекреативна - охорона здоров'я членів сім'ї, організація їх відпочинку; зняття стресових станів.

Варто зазначити, що основою для формування сім'ї є шлюб як санкціонована суспільством форма стосунків між особами різної статі.

З психологічного огляду стабільність ще не означає успішність шлюбу і сім'ї. Тому в подальшому під стабільністю шлюбу і сім'ї розумітимемо такі їх особливості, що забезпечують задоволеність людини від перебування в цих соціальних інститутах, створюючи умови для особистого щастя, особистісного зростання кожного з їх членів. Розрізняють шлюби з любові, за стереотипом, з розрахунку, залежно від особливостей шлюбно-сімейної мотивації.[100]

Мотивація взяття шлюбу включає чотири основних мотиви:

- інтимно-особистісний (прагнення знайти бажаного партнера для кохання);
- морально-психологічний (бажання знайти духовно близького супутника життя);
- сімейно-батьківський (орієнтація на народження і виховання дітей);
- господарсько-побутовий (орієнтація на налагоджений побут і ведення домашнього господарства).

Ієрархія цих мотивів визначає критерії вибору шлюбних партнерів. Істотною підставою для взяття шлюбу є любов. У психології любов – це інтенсивне, напружене і відносно стійке почуття суб'єкта, фізіологічно зумовлене сексуальними потребами і соціально сформованим прагненням бути своїми індивідуально значущими рисами з максимальною повнотою представленими в життєдіяльності іншого так, щоб пробуджувати в нього потреби у відповідному почутті такої самої інтенсивності, напруженості і стійкості [59, 25 с.].

Сучасна соціальна психологія виокремлює в любові три основних компоненти:

- емоційний (симпатія, часто неусвідомлена, інстинктивній потяг до людини, причини якого ще остаточно не з'ясовані);
- раціональний (повага, усвідомлення і визнання достоїнств людини);
- поведінковий (уміння не тільки переживати почуття любові, а й у відповідний спосіб виявляти його в діяльності, спрямованій на отримання власної радості через радість іншої людини, у прагненні зменшити її страждання).

Таким чином, здатність любити прямо залежить від уміння співпереживати, думати передусім не про себе, а про того, кого любиш.

Розрізняють дві моделі любові: песимістичну й оптимістичну [6, 55 с.].

Песимістичній моделі властива залежність від об'єкта любові і зв'язок цього почуття насамперед з острахом втратити кохану людину чи її прихильність. У результаті шлюб набирає тривожно-невротичного характеру. Оптимістична модель виходить з відносної незалежності від об'єкта любові за позитивного ставлення до нього, заохочення індивідуального волевиявлення, відносної автономності подружжя, створення умов для особистісного розвитку подружжя і психологічного комфорту в парі, відчуття інтимності. Відчуття інтимності характеризується для індивіда

виокремленням себе зі своїм складним, самостійно сконструйованим внутрішнім світом і правом на само актуалізацію.

1.2 Сімейні конфлікти та їх вплив на відносини в сімейних стосунках.

На сучасному етапі розвитку суспільства гостро постала проблема зростання конфліктності в українських сім'ях, спричинена умовами нашого сьогодення, що, в свою чергу, підриває стабільність інституту сім'ї в Україні. Суспільна цінність та його значимість обумовлена «виробництвом і відтворенням» безпосередньо життя, вихованням дітей, формуванням їх індивідуальної свідомості. Дезорганізація сім'ї, зниження її ролі у життєдіяльності суспільства, поява сімейних конфліктів зумовлюють зниження дітонародження, катастрофічне збільшення розлучень, появу випадків насилля, зростання злочинності тощо.

В літературі існує безліч визначень поняття «конфлікт», наведемо декілька з них:

Конфлікт — це стосунки між суб'єктами соціальної взаємодії, які характеризуються протиборством за наявності протилежних мотивів (потреб, інтересів, цілей, ідеалів, переконань) чи суджень (думок, поглядів, оцінок і т. п.) [42, с. 24].

Конфлікт є прояв об'єктивних і суб'єктивних протиріч в протиборстві їх носіїв. [66, 19 с.]

У повсякденному спілкуванні слово “конфлікт” застосовується щодо широкого кола явищ — від збройних сутичок і протистояння різних соціальних груп до службових чи сімейних суперечок, до проблем кожної особистості, які супроводжують її протягом усього життя.

Для з'ясування суті конфлікту важливо виділити його основні ознаки, сформулювати умови його виникнення.

1. Конфлікт завжди виникає на основі протилежно спрямованих мотивів і суджень, які можна вважати необхідною умовою виникнення конфлікту.

Для конфлікту завжди характерно протиборство суб'єктів соціальної взаємодії, що виявляється через нанесення взаємного збитку (морального, матеріального, фізичного, психологічного і т. п.).

Необхідними й достатніми умовами виникнення конфлікту є наявність у суб'єктів соціальної взаємодії протилежно спрямованих мотивів і суджень, а також стан протиборства між ними [70, с. 25].

Основними *структурними елементами конфлікту* є сторони конфлікту; предмет конфлікту; образ конфліктної ситуації; мотиви конфлікту; позиції сторін-конфліктерів.

Сторонами конфлікту вважають суб'єкти соціальної взаємодії, інтереси яких порушено безпосередньо, або суб'єкти, які явно (неявно) підтримують конфліктерів.

Предмет конфлікту — об'єктивно наявна чи уявна проблема, що служить причиною протиборства між сторонами (проблема влади, взаємин, першості співробітників, їхньої сумісності). Це саме та суперечність, яка є причиною виникання конфлікту [37, с. 35].

Відображення предмета конфлікту у свідомості суб'єктів конфліктної взаємодії визначає *образ предмета конфлікту*.

Мотиви конфлікту, як внутрішні спонукальні сили, підштовхують суб'єктів соціальної взаємодії до конфлікту. Мотиви виявляються у формі потреб, інтересів, цілей, переконань.

Позиції сторін-конфліктерів — це те, про що заявляють вони один одному в ході конфлікту чи в переговорному процесі.

Конфлікт виникає тільки там, де два чи більше суб'єктів не тільки усвідомлюють розбіжність інтересів, але й активно протидіють один одному. Об'єктивно наявна розбіжність цілей та інтересів, узятая сама по собі, так

само, як і усвідомлення такої протилежності окремими індивідами (чи групами), ще не створюють реальних умов для розгортання конфлікту.

Міжособистісні стосунки чоловіка та дружини у сім'ї, що є первинною клітиною соціальних груп, класів, соціального інституту чи соціальної структури будь-якої країни можуть зазнавати постійних змін на різних етапах подружнього життя: у перші місяці спільного життя; у період народження дітей, особливо першої дитини; на етапі їх виховання у середньому віці шлюбу; у період старіння. Тому практично жодна сім'я не обходиться без конфліктів. Адже життя більшості людей так чи інакше пов'язано з сім'єю - своєрідним мікросвітом, де переплітаються складні економічні, політичні, психологічні, ідеологічні, фізіологічні та інші соціальні проблеми чи конфлікти [32].

Конфлікт є зіткненням протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок суб'єктів взаємодії. В той же час слід відрізнити цей вид порушення сімейного спілкування від інших труднощів сімейних стосунків, які багато в чому нагадують конфлікт, але в той же час конфліктом не є. В якості таких деструктивних форм подружньої взаємодії виділяються суперечка і сварка.

Потрібно розрізняти сварку і суперечку. Суперечка зазвичай торкається способу досягнення спільної, єдиної для суперечальників мети; тільки кожен стверджує, що спосіб дії іншого неприйнятний, оскільки не дозволяє досягти мети, а кращим є той спосіб дії, який він сам пропонує.

Сварка - це вже зіткнення з приводу самих цілей. В цьому випадку оспорується цінності, інтереси, особисті якості іншої людини. У побуті початок сварки так і прийнято означати як "перехід на особі". Якщо суть суперечки - "потрібно діяти не так", якщо суперечка обходиться без негативних оцінок опонента як особи, то сварка завжди включає особисті звинувачення.[71]

В цілому сімейні конфлікти можна визначити як обопільний негативний психічний стан подружжя, що характеризується ворожістю,

відчуженістю, негативізмом в стосунках, викликаний несумісністю їх поглядів, інтересів або потреб.

Перша особливість такого стану - можливість його швидкого переходу в стрес, в афект, у вибух почуттів, який спотворює психіку людини: він здійснює вчинки, які в нормальних умовах ніколи не мали б місця.

Друга особливість - загострення негативних емоцій, переживань, їх саморозвиток. При конфлікті виявляються такі негативні сторони особи, які були приховані за зовні позитивними формами поведінки (почуття озлобленості).

Третя особливість - розростаючись, конфлікт завжди спричиняє за собою спустошеність, стан, при якому все, окрім зіткнення, здається дрібним, незначним.

Розглянемо позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну) функції конфлікту. Конструктивна функція полягає в об'єктивуванні джерела розбіжностей і протиріч і створенні умов для усунення конфлікту, в профілактиці стагнації стосунків, стимулюванні розвитку стосунків і їх оптимізації.

Конструктивна функція конфлікту в сімейних стосунках полягає в тому, що він може стати потужним джерелом розвитку особистості і групи. Для особи його наслідки можуть виражатися в досягненні душевної рівноваги, умиротвореності, підвищенні свідомості життя, новій ціннісній свідомості. У сім'ї завдяки конфлікту можуть з'явитися нові цілі, норми, цінності.

У рамках своєї конструктивної функції конфлікт:

а) адаптує сім'ю в цілому і окремих її членів до нових умов, в яких вони опинилися;

б) об'єктивує джерело розбіжності і тим самим дозволяє усунути його;

в) оголюючи і усуваючи протиріччя, звільняє сім'ю від чинників, що підточують її, і тим самим сприяє її стабілізації;

г) об'єднує членів сім'ї і орієнтує їх на захист її єдності;

д) допомагає зжити внутрішню напруженість і позбавитися від фрустрації;

е) допомагає знайти відповідні кошти впливу на іншого;

ж) дозволяє членам сім'ї розкрити кращі якості своєї особи і завоювати авторитет в сім'ї. [102, 113 с.]

Сімейні конфлікти мають як позитивний так і негативний вплив на сімейні стосунки:

Конструктивна функція конфлікту починає здійснюватися тоді, коли подружжя або будь-які інші сторони, що сперечаються, мають навички конструктивної поведінки в конфліктній ситуації. Якщо цього немає, то посилюється деструктивна функція конфлікту.

Деструктивна функція конфлікту полягає в тому, що на рівні особи у міру наростання відчуття нерозв'язності конфлікту останній може призводити до усе більш нарастаючого відчуття психологічного дискомфорту. Відбувається зрушення мотиву на мету: конфліктуючі сторони починають забувати про те, що їх метою є конструктивний дозвіл ситуації. На перше місце виходить бажання уразити іншого, завдати йому шкоди, іноді навіть ціною власної шкоди. Якщо внутрішньосімейний конфлікт приймає затяжний характер, завдяки якому багато базових потреб особи перестають задовольнятися, то результатом такого конфлікту для особи може бути невроз.

На рівні внутрішньосімейного функціонування деструктивна функція конфлікту може проявлятися в порушенні обміну інформацією, системи взаємозв'язків, послабляти єдність сім'ї, знижувати її згуртованість, здатність протистояти труднощам.

Наростаючий психологічний дискомфорт, у міру того як конфлікт починає приймати усе більш затяжний і деструктивний характер, спонукає подружжя активніше шукати конструктивні шляхи виходу з конфліктної ситуації. Якщо самотійний пошук не увінчався успіхом, конструктивним кроком на шляху до вирішення конфлікту стає звернення до психолога.

Безконфліктною сім'я стає в двох випадках. По-перше, коли конфлікт загнаний глибоко усередину, кожен з членів сім'ї вже зневірився що-небудь змінити, кожен став байдужий один до одного, кожен живе своїми власними інтересами. Загалом люди живуть разом, але нарізно, причому ніхто не наважується розірвати цей зв'язок, та і не бачить в цьому необхідності. Відкритих зіткнень і суперечок немає, оскільки хронічний конфлікт у прихованому вигляді постійно присутній, внаслідок чого розвиток сім'ї припиняється. По-друге, конфліктів не буває і в тих випадках, коли сім'я проіснувала досить щасливо так довго, що пристрасті уляглися, встановилися рівні стосунки, подружжя розуміє один одного без слів, вони знають, що потрібні один одному, живуть минулим.[102, 120 с.]

У соціальній психології в якості складових елементів конфлікту виділяється об'єктивна конфліктна ситуація, з одного боку, і її образи у учасників розбіжностей - з іншою. У зв'язку з цим американський психолог М. Дойч запропонував розглядати наступні типи конфліктів :

1. Справжній конфлікт, існуючий об'єктивно і сприйманий адекватно.
2. Випадковий, або умовний, конфлікт, який легко може бути дозволений, хоча це і не усвідомлюється його учасниками.
3. Зміщений конфлікт - коли за "явним" конфліктом ховається щось зовсім інше.
4. Невірно приписаний конфлікт - коли, наприклад, дружина лає чоловіка за те, що він зробив, виконуючи її ж розпорядження, про яке вона вже міцно забула.
5. Латентний (прихований) конфлікт. Базується на не усвідомлюваному подружжям протиріччі, яке проте об'єктивно існує.
6. Неправдивий конфлікт, існуючий тільки із-за сприйняття подружжя, без об'єктивних причин.

Виділяються наступні види конфліктів на ґрунті незадоволених потреб.

➤ Конфлікти, суперечки, що виникають на основі незадоволеної потреби в цінності і значущості свого Я, порушення почуття гідності з боку іншого партнера, його зневажливого, нешанобливого відношення. Образи, зневага, необгрунтована критика.

➤ Конфлікти, суперечки, психічна напруга на базі незадоволених сексуальних потреб одного або обох подружжя. Вони можуть мати різну основу: знижена сексуальність одного з подружжя, неспівпадання циклів і ритмів виникнення сексуального бажання; неписьменність подружжя в питаннях психогігієни шлюбного життя; чоловіча імпотенція або жіноча фригідність; різні хвороби подружжя; сильна хронічна фізична і нервова перевтома одного з подружжя і т. д.

➤ Психічна напруга, депресії, конфлікти, сварки, що мають своїм джерелом незадоволення потреби одного або обох подружжя в позитивних емоціях; відсутність ласки, турботи, уваги і розуміння. Психологічне відчуження подружжя.

➤ Конфлікти, сварки, суперечки на ґрунті пристрасті одного з подружжя до спиртних напоїв, азартних ігор і інших гіпертрофованих потреб, що призводять до неекономних і неефективних, а іноді і даремним витратам грошових коштів сім'ї.

➤ Фінансові розбіжності, що виникають на основі перебільшених потреб одного з подружжя. Питання взаємного бюджету, утримування сім'ї, вкладу кожного з партнерів в матеріальне забезпечення сім'ї.

➤ Конфлікти, сварки, суперечки на ґрунті задоволення потреб подружжя в живленні, одязі, на ґрунті благоустрою домівки, а також витрат на особисті потреби кожного з подружжя.

➤ Конфлікти на ґрунті потреби у взаємодопомозі, взаємопідтримці, в кооперації і співпраці, а також пов'язані з розподілом праці в сім'ї, веденням домашнього господарства, відходом за дітьми.

➤ Конфлікти, суперечки, сварки на ґрунті різних потреб і інтересів в проведенні дозвілля, різних хобі. [36, 88 с.]

Зокрема, причинами виникнення конфліктів у сім'ї можуть бути:

- незадоволення потреби у визнанні, значимості власного «Я», посяганні на почуття гідності з боку партнера, його зневажливе ставлення;
- психосексуальна несумісність;
- виховання дітей;
- незадоволення сексуальних потреб одного або обох партнерів;
- боротьба за лідерство в сім'ї;
- недолік позитивних емоцій: відсутність ласки, турботи, уваги, розуміння зі сторони одного із членів подружжя;
- психологічне відчуження чоловіка і дружини;
- пристрасть чоловіка, дружини чи обох до алкогольних напоїв, наркотиків, азартних ігор та інших захоплень, які породжують марнотратство;
- розбіжності фінансового характеру, надмірні потреби одного із подружжя;
- у зв'язку з домашнім благоустроєм, розподілом праці в сім'ї, веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми;
- тяжке матеріальне становище сім'ї;
- різні інтереси, смаки щодо проведення вільного часу тощо [94].

Варто зазначити, що наявність конфліктів ще не свідчить про неблагополуччя сім'ї. Часто вони сприяють порозумінню подружжя. Серйозні проблеми виникають тоді, коли конфлікти набувають затяжного, хронічного характеру і мають негативні наслідки для членів сім'ї. Установка на уникнення конфліктів є нераціональною і, загалом, шкідливою, особливо, їх недооцінка. Стійкі й невирішені конфлікти зумовлюють постійну напруженість в сім'ї, спричиняють її дезорганізацію та розпад.

Проблема якості шлюбно-подружніх відносин, досягнення їх благополуччя й стабільності виступає в цей час центральною в сімейній психології. Її значення з'ясовується перш за все тим, що в реаліях нашого складного, кризового часу людині особливо необхідно знайти стійке,

гармонійне, щасливе єднання з іншою людиною, намагаючись надовго зберегти його.

Характерним проявом кризи сучасної сім'ї є висока розлучуваність шлюбних пар.

Слід відзначити, що негативними соціальними наслідками розлучення є:

- більша частина розлучених чоловіків і жінок тривалий час не мають загалом змоги чи бажання вступити у повторний шлюб, а чимало розлучених жінок, які мають дітей, зовсім не вступають у шлюб;
- можливості дітонародження розлучених жінок залишаються нереалізованими, що негативно впливає на процеси розширеного відтворення населення;
- збільшується кількість неповних сімей, у яких дитина виховується одним із батьків, а це негативно впливає на її виховання;
- обставини, які призводять до розлучення, спричиняють нервові розлади, захворювання як у батьків, так і в дітей;
- складною соціально-психологічною проблемою стає самотність [34, с.64].

Подолання подружніх конфліктів шляхом розлучення є дуже негативною формою вирішення конфліктних ситуацій. Хоча багато в чому розлучення приносить звільнення від проблем, що нагромадилися, але дуже часто воно не задовольняє інтереси всіх сторін, особливо болісно це переживають діти, а саме: вони часто відчують провину, самоприпинення, злість, образу, зазнають соціальної депривації, тобто позбавлення або обмеження матеріальних, духовних ресурсів, необхідних для розвитку особистості [32, с.410].

Таким чином, основними шляхами попередження конфліктів є побудова сімейних відносин на засадах рівноправності, взаємної відповідальності, довіри і пошани. Найбільш поширеними способами вирішення конфліктів є досягнення компромісу і взаємна домовленість.

Важливе значення має обговорення проблеми, встановлення причин конфлікту, основних винуватців, досягнення певної згоди.

1.3 Трансформація сімейних стосунків в залежності від сімейних конфліктів.

На взаємини в сім'ї роблять вплив зовнішні і внутрішні чинники. До зовнішніх чинників відносять сукупність матеріальних і духовних умов, що існують в даному суспільстві. Це і визначає міжособистісні відносини в суспільстві, трудовому колективі, в сім'ї. Дії і прояви внутрішніх чинників спостерігаються на рівні міжособистісних відносин через реалізацію (або навпаки) взаємних очікувань, їх внутрішній задоволеності процесом взаємин. До внутрішніх чинників, сприяючих успішній діяльності сім'ї, відносяться індивідуальні психологічні особливості сімейних партнерів: це інтелектуальні, характерологічні і соціально-психологічні особливості подружжя.[107]

Сімейна родина є об'єктом пильної уваги з боку різних галузей науки. Багато проблем лежать на стику соціально-психологічного й соціологічного аспектів вивчення родини. Однією з таких сторін сімейного життя є сімейні ролі. Саме поняття сімейної ролі як конкретизація соціальних ролей чоловіка, дружини, матері, батька, дітей і т.д. є по суті соціологічним. Опираючись на нього, соціальні психологи можуть досліджувати «особистісне фарбування», що здобувають сімейні ролі в конкретному появі.

Поняття сімейної ролі у вітчизняній науці опирається на подання вітчизняних авторів про соціальну роль. Згідно короткого словника по соціології соціальна роль розуміється, насамперед, як функція соціальної системи «модель поведінки, об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі об'єктивних або міжособистісних відносин».

У психологічному словнику є таке трактування «Роль-це соціальна функція особистості, що відповідає прийнятим нормам, спосіб поведження людей залежно від їхнього статусу, або пропозиції в суспільстві, у системі міжособистісних відносин».[112]

Трансформація рольових відносин у родині є найважливішою стороною сучасної перебудови шлюбно-сімейних відносин. Невизначеність норм, що регулюють у цей час шлюбно-сімейні, у тому числі рольові, відносини ставить перед сучасною родиною ряд соціально-психологічних проблем. Найважливішими з них є проблеми «вибору» кожною родиною способу рольової взаємодії й формування відносин членів родини до різних сторін рольового поведження в родині.

У закордонній психології розгляд сімейних ролей становить поняття статевих ролей, статево-рольової системи, статево-рольової диференціації. Під статевими ролями більшість авторів розуміє систему культурних норм, що визначають припустимі способи поведження й особистісні якості на основі статевої приналежності. Іноді цю систему називають статево-рольовою системою. Проблеми вибору, прийняття родиною того або іншого рольового зразка невіддільна від формування відносин членів родини до цього зразка, до своєї ролі в родині й до виконання ролей іншими членами родини.

У сучасній родині батько усе більше виступає як партнер матері по вихованню дітей, беручи на себе зростаючу частку турботи про них. Прогресивна тенденція полягає в тім, що роль батька як голови родини змінюється роллю більш врівноваженого, стабільного, сильного друга дружини й дітей: від нього очікується стриманість у прояві почуттів, при безумовній наявності цих почуттів. Внесок батьківства у виховання дітей зв'язують зі стратегічним плануванням життя родини, роллю експерта, що проявляється в справедливій і безсторонній оцінці позитивних і негативних подій, і партнерством по іграх.

Тим часом, змінюється й роль матері в родині - на спілкуванні з дітьми позначається «емансипаційна маскулінізація» жіночого поведіння, завдяки якій жінка нерідко прагне домінувати й над чоловіком, і над дітьми. Споконвіку значимим внеском материнства у вихованні дітей є – догляд за дітьми, турбота про них і своєчасна й повноцінна підтримка.[38]

Як вітчизняні, так і закордонні дослідники вказують, що правила рольового поведіння й рольового відношення в родині встановлюються в процесі життєдіяльності родини, у тісному взаємозв'язку з міжособистісними відносинами й спілкуванням членів родини.

Проаналізуємо класифікацію Альошиной Ю.Е [4] основних ролей у родині:

- 1.Відповідальний за матеріальне забезпечення в родині.
- 2.Хазяїн-господарка.
- 3.Роль відповідального догляду за дитиною.
- 4.Роль вихователя.
- 5.Роль сексуального партнера.
- 6.Роль організатора розваг.
- 7.Організатор сімейної субкультури.
- 8.Роль психотерапевта.**

Особливої значимості в розвитку сімейних відносин набувають *життєві стратегії сімейних партнерів* [109]:

- 1) внутрішній контроль — зовнішній контроль;
- 2) егоїзм — соціоцентризм (альтруїзм);
- 3) орієнтація на суспільні норми — на себе;
- 4) ухвалення суперечностей — їх неприйняття;
- 5) відчуття власної гідності — невіра в себе.

На даний момент склалися різноманітні *форми шлюбно-сімейних відносин*, найбільш поширені з яких наступні [7]:

1. Шлюбно-сімейні відносини на основі чесної контрактної системи.
2. Шлюбно-сімейні відносини на основі нечесного контракту.
3. Шлюбно-сімейні відносини з примусу.

4. Шлюбно-сімейні відносини як ритуальне виконання соціально-нормативних установок.

5. Шлюбно-сімейні відносини, освячені любов'ю.

Проблема якості шлюбно-подружніх відносин, досягнення їх благополуччя й стабільності виступає в цей час центральною в сімейній психології. Її значення з'ясовується перш за все тим, що в реаліях нашого складного, кризового часу людині особливо необхідно знайти стійке, гармонійне, щасливе єднання з іншою людиною, намагаючись надовго зберегти його.

Весь комплекс подружніх відносин розділимо на *два основні періоди*:

- 1) до вступу у шлюб (період становлення шлюбних відносин)
- 2) після вступу у шлюб (період розвитку шлюбних відносин).

Період становлення шлюбних відносин, на основі узагальнення робіт Голоду С. І. [31], Андрєєвої Т. В. [5], Шнейдер Л. Б. [107], у яких вивчалися деякі аспекти дошлюбного періоду, пропонується розділити на *два етапи*:

- а) до знайомства з шлюбним партнером;
- б) після знайомства з шлюбним партнером.

Основні ціннісно-мотиваційні складові цих етапів можна конкретизувати таким чином. На першому етапі формуються загальні уявлення про шлюб і сім'ю, ціннісні орієнтації і установки, йде процес пошуку і вибору шлюбного партнера (потенційного), згідно еталонам, що склалися, і відповідно до особистої мотивації. На другому етапі йде процес перевірки відносин між потенційним подружжям і підготовкою до шлюбу, а також формуються мотиви, що спонукають одружитися з даним партнером.

Розвиток емоційно значимих відносин відбувається поступово. У розумінні процесів формування і розвитку внутрішньо сімейних відносин важливу роль має проблема емоційних відносин. Гозман Л. Я. [29] вказує на багатоаспектність емоційних відносин, атракції (від англ. attract — привертати, притягати). Дуже великий вплив на атракцію роблять

саморозкриття, взаємна довіра, успішність іншої людини, схожість установок.

Для цього періоду характерна ідеалізація партнера: у партнерові бачать джерело свого особистісного зростання, його образ прекрасний, він окриляє, надихає. Позитивні емоції бачать достоїнства речей через збільшувальне скло, а недоліки — через зменшувальне.

Ідеалізація довгий час розглядалася як прояв дефіцитарності любовних відносин, порушення міжособистісного сприйняття і навіть незрілості особистості.

Вектор атракції направлений від симпатії до любові. Любов завжди означає нове бачення: з приходом любові і її предмет, і все його оточення починають сприйматися абсолютно інакше, ніж раніше. Особливо радикально міняє бачення еротична любов.

Перехід сім'ї з одного етапу на інший, як правило, супроводжується виникненням кризових ситуацій. Під сімейною кризою розуміти закономірну проблемну ситуацію, що породжується саморозвитком сім'ї, переходом з однієї стадії на іншу і передбачає серйозні зміни одночасно у кількох членів сім'ї. Критичні періоди ведуть або до вирішення кризи її та розвитку, або до сімейних труднощів, виникнення конфліктів, порушень сімейної дезадаптації і наступному розпаду сім'ї.

У своїх дослідженнях психолог В.Сатир [88] виявила десять головних кризових етапів, які повинна пройти сім'я мірою зростання кожного члена сімейної групи. Вони супроводжуються підвищеною тривожністю, вимагають підготовчого періоду і наступного перерозподілу душевних і фізичних сил. Назвемо ці критичні ситуації:

1. Зачаття, вагітність і народження первістка. Шлюб з певною мірою егоїстичного переростає у сім'ю як альтруїстичну.
2. Початок засвоєння дитиною людської мови, що вимагає серйозної підготовки з боку батьків.
3. Налагодження відносин дитини із зовнішнім середовищем, най-

частіше всього в школі. Необхідність адаптації з боку дітей і батьків зв'язку з проникненням у сім'ю шкільного або вуличного світу.

4. Вступ дитини в підлітковий вік, труднощі підліткового періоду, конфліктні ситуації з батьками.

5. Дорослішання дитини, залишення домівки у пошуках незалежності, самостійності. Відчуття батьками цього періоду як втрати (синдром пусого гнізда).

6. Одруження молодих людей, входження до сім'ї нових членів (невістка, зять, онуки), виникнення проблемних ситуацій у взаєминах із ними.

7. Настання клімаксу у дружини.

8. Зменшення сексуальної активності у чоловіків як психологічна проблема.

9. Радості і проблеми становлення батьків у новій якості — бабусі й дідуся.

10. Період заходу: відхід із життя одного з подружжя, потім іншого.

Якщо три або чотири кризи збігаються, то життя в сім'ї стає напруженішим і тривожнішим, ніж завжди. У зв'язку з цим цінність становлять дослідження спеціалістів, які встановили й описали два типові критичні періоди у житті сім'ї.[65]

Криза I (3-7 років існування сім'ї) - зникнення романтичних настроїв, активна протидія контрасту в поведінці партнера у період закоханості і повсякденному сімейному побуті, збільшення кількості суперечок у поглядах на речі, збільшення кількості виявів негативних емоцій, збільшення рівня напруженості у стосунках, почуття незадоволеності, виникнення мовчазного процесу, сварок, відчуття образи.

Криза II (17-23 роки) — ця криза менш глибока порівняно з першою, але більш тривала у часі, близько двох років. Для цього періоду характерні: підвищена емоційна нестійкість, страхи і вияви різних соматичних нарікань, почуття самотності, пов'язаного з відокремленням дітей від сім'ї, посилення

емоційної залежності дружини, її переживання і приводу швидкого старіння та можливі вияви чоловіка в сексуальному плані «на стороні».[57, 108-109 с.]

Критеріями діагностики кризи можуть служити наступні показники:

- наявність події, що викликає стрес, або тривалий стрес, що призводить до розчарування (емоційно тяжке переживання людиною своєї невдачі, що супроводжується відчуттям безвиході, катастрофи і неспіху в досягненні мети); переживання горя; почуття втрати, небезпеки, приниження;
- почуття власної неповноцінності;
- руйнування звичного ходу життя; невизначеність майбутнього;
- відсутність цілісного бачення ситуації (вона сприймається фрагментарно, на першому місці - її емоційне забарвлення);
- страх;
- відчай;
- знецінення наявного;
- втрата контакту з іншими та собою;
- переважання почуття самотності та самотності; почуття унікальності власних переживань;
- відчуття відсутності підтримки з боку оточуючих;
- тривале страждання.

За часовим параметром та інтенсивністю переживання кризи підрозділяються на:

- короткочасні і гострі;
- затяжні і хронічні (тривалі по часу, наприклад, важка хвороба)

У сімейній кризі можна виділити дві потенційні лінії подальшого розвитку сім'ї:

1. Деструктивна, що веде до порушення сімейних відносин і містить небезпеку для їх існування.
2. Конструктивна, що містить в собі потенційну можливість переходу сім'ї на новий рівень функціонування.

Розглянемо декілька кризових періодів у сімейному житті, які загрожують розривом відносин або наростанням конфліктних ситуацій.

Перший критичний настає період між 3-м і 7-м роком подружнього життя і продовжується в сприятливому випадку близько 1 року. Його виникнення сприяють наступні фактори: зникнення романтичних настроїв, активне неприйняття контрасту в поведінці партнера в період закоханості і в повсякденному сімейному побуті, зростання числа ситуацій, в яких подружжя виявляють різні погляди на речі і не можуть прийти до згоди, почастищення проявів негативних емоцій, зростання напруженості у відносинах між партнерами внаслідок частих зіткнень. Кризова ситуація може виникнути і без впливу будь-яких зовнішніх факторів, що обумовлюють побутове та економічне становище подружньої пари, без втручання батьків, зради або якихось патологічних рис особистості у одного з подружжя.

Другий кризовий період настає приблизно між 17-м і 25-м роком спільного життя. Ця криза менш глибокий, ніж перший, він може тривати 1 рік або декілька років. Його виникнення часто збігається з наближенням періоду інволюції, з підвищенням емоційну нестійкість, появою страхів, різних соматичних скарг, почуття самотності, пов'язаного з відходом дітей, з посиленням емоційної залежністю дружини, її переживаннями з приводу швидкого старіння, а також можливих сексуальних зрад чоловіка.[69, 27 с.]

Згідно з поглядами Н. В. Самоукіної, перший кризовий період (5-7 років) пов'язаний зі зміною образу партнера, а саме - з пониженням його психологічного статусу. Другий кризовий період (13-18 років) викликаний психологічної втомою один від одного, тяжінням до новизни у відносинах і способі життя. Цей період особливо гостро переживають чоловіки. Менш болісно він проходить у тих сім'ях, де обопільно визнаються умови для відносної свободи і самостійності подружжя, а також там, де обидва партнери починають шукати способи оновлення своїх відносин.[87]

Кризи в окремих підсистемах (наприклад, вищеописані кризи у подружніх стосунках) можуть впливати на перебіг нормативних сімейних криз, інтерсифікуючи їхній прояв.[92]

Таким чином, потрібно зазначити, що сім'я, яка перебуває в стані кризи, не може залишатися незмінною; їй не вдається функціонувати адекватно в ситуації, що змінилася, оперуючи знайомими, шаблонними уявленнями і використовуючи звичні моделі поведінки. Неправильний вихід з конфліктних ситуацій, які можуть бути викликані певним етапом сімейної кризи, може призвести до руйнування сімейних відносин та розриву шлюбу.

1.4 Підходи до аналізу сімейних відносин та їх трансформації

В психології існують такі підходи до аналізу та вивчення сімейних відносин:

Інституціональний підхід вивчає сім'ю як соціальну групу, яка має точну нормативну структуру і є затверджена суспільством. Цей підхід висвітлює мультифункціональний характер сім'ї:

- сім'я має виконувати низку завдань (репродуктивність, захист, соціалізація, релігійність, економічна кооперація), вона відповідає за забезпечення потреб і цінностей, як особистих, так і соціальних примитивного характеру, сексуальний розподіл праці є фундаментальним;
- сім'я охоплює всю людську істоту в її щоденному житті (хоча деякі стосунки можуть також розвиватися поза межами сім'ї);
- сім'я як “автономія” по відношенню до системи виступає: (а) як самодостатня (наприклад ізольована сільськогосподарська сім'я в феодальному типі суспільства);
- як само нормативна (аутономативна, має своє власне керування структурою відносин).

Структурно-функціональний підхід, розповсюджений, починаючи з 50-х років, розглядає сім'ю як соціальну систему і інтерпретує стосунки, які тримають разом членів сім'ї (соціальну конструкцію сім'ї), як продукт нормативних очікувань. Модель сім'ї має ієрархічну структуру: по вертикалі – найвища влада у батьків, найнижча у дітей, по горизонталі розподіл ролей між чоловіком, жінкою, дітьми. Інтеграція сім'ї у суспільство базується на її участі у домінуючих цінностях суспільства. Згідно з цим підходом, сім'я не є маленьким суспільством, як в попередньому підході, але є підсистемою, незалежною від зовнішнього суспільства, яка спеціалізується на контролю, що стосується сексуальності, соціалізації та піклування про дітей.

Підхід обміну виходить з того, що структури сім'ї та родинні зв'язки приймаються як доказ вузьких чи широких форм соціального обміну. Е.Дюрхайм та М.Маус підкреслюють колективні та символічні аспекти обміну, які мають характер дару. Східно-американська традиція розглядає поведінку людини в сім'ї у відношенні до первинних потреб та до соціальних процесів. Для перших сім'я народжується з обміну, як вираз колективних і нормативних (структурних) потреб суспільства, для других поведінка в сім'ї має аналізуватися, як дія, яка надіється на компенсацію з боку суспільства. Згідно з цим підходом моральні норми сім'ї виведено з огляду на отримані винагороди та як “службу” з метою досягнення майбутніх винагород. Велика кількість вчених вважає, що механізм обміну лежить в основі формування та продовження сімейного життя так само, як і вибір партнера.

Марксистський підхід розглядає сім'ю як моногамну соціальну інституцію, що народжується разом з приватною власністю на способи виробництва та має з боку держави гарант, щоб стати базою для соціальної нерівності: поневолення більш слабких соціальних класів з боку сильніших, та приниження в сім'ї жінки та дітей з боку чоловіка.

Критичний підхід, пов'язаний з Франкфуртською школою (Т. Адоріо, М. Хоркхайм, Х. Моркузе, Е.Фромм), розвивався у 30-х роках, і був продовжений Хабермасом та його наступниками. Сім'я, згідно з цим

підходом, є соціальна форма, яка, з одного боку, виконує соціо-культурні функції (контроль), а з іншого виховні (формує індивіда). Ці два аспекти мають розвиватися в сімейних стосунках на основі діалогу, через що сім'я вважається чистим суспільством діалога. Моке Хоркхаймер та Теодор Адорно виходять з того, що сім'я спочатку була природно-спонтанними стосунками, а потім набула модерної моногамної форми. В модерному суспільстві, говорять ці автори, сім'я розуміється як острів, що знаходиться в потоці соціальної динаміки, що витриває в реалізації свого природного стану.

Феноменологічно-герменевтичний підхід твердить, що все в сім'ї є символом чогось, що вимагає логічного пояснення, яке не може бути індивідуалістичним, але походить від культури та стає змістом діяння суб'єктів. Цей підхід розглядає сім'ю як "сімейний дискурс", який ми можемо зрозуміти через інтерперсональні стосунки, інтерактивне мовлення, кодифіковані та декодифіковані зображення. Сім'я для цих авторів, предмет для пізнання, який завжди є інтерсуб'єктивна реальність, яка виражається в суб'єктах, що діють, і через них. Вони вважають, що сім'я не лише загаль зв'язків чи соціальних уз, колективно визначених, але спосіб проявити значення інтерперсональних зв'язків. Сім'я – це перший об'єкт з природною манерою поведінки, що будує спосіб життя як світ значущих стосунків, які ми спадкуємо з минулого, живемо в сьогоденні та знайдемо також завтра. Підхід взаємозв'язку, сім'я розглядається як єдність осіб, що діють, не оглядаючись на зв'язки; вона складається з ідентичності, яка є конструкцією символізуючою себе через іншого. Сім'я інтерпретується (пояснюється у світлі символічної взаємодії). Наприклад, релятивна стабільність сімейних ролей пояснюється через ідентифікацію, яка народжується для продовження взаємодії. Взаємодія впливає з того факту, що ціннісні норми, правила життя, вірування, сентименти, будуть одуховнені та будуть взаємними між членами сім'ї. Це походить з факту, що в примітивних соціальних системах (як сімейна група) всі стосунки є "багатограними" (це лінія повної серії повинностей та інтересів). Розподіл праці, як взаємопідтримка, що

народжується зі спільного співжиття, штовхає до розбудови та допомоги в сім'ї. Стосунки між батьками та дітьми є продуктом взаємостосунків, загальних і конфліктних, які не можуть бути перебудовані в “нормальну модель”. Творчість кожного стимулюватиме інших до взяття відповідальності в певних галузях.

Підхід “розвитку” виходить з того, що спостереження за сім'єю та її моделями (в структурі, функціях, манері поведінки), модифікуються протягом певного часу згідно з особливими фазами циклу життя сім'ї. Класифікація циклу життя сім'ї є змінною як за наміром, так і за структурою, дивлячись на фази трансформації. Цей підхід підкреслює потреби та завдання, які розкриваються незалежно один від одного. Характерним для цього підходу є використання понять: “контекст розвитку сім'ї”, “цикл життя сім'ї” та “завдання для розвитку”. Цим підкреслюється, що сім'я має свою еволюційну історію, у якій компоненти сім'ї мають певні завдання. “Контекст розвитку сім'ї” – це процес прогресивної диференціації та структурної трансформації, який має відбуватися протягом життя сім'ї. В формулюванні, яке дали Р.Хілл та П. Моттессіх, сім'я як динамічно-врівноважена система функціонуватиме при наявності чотирьох реквізитів:

1. взаємозалежність членів (кількісну і якісну), коли зміна манери поведінки одного з членів (народження, одруження, смерть) призводить до зміни всіх членів сім'ї; 2. взаємоадаптована організація в стосунку зовнішніх та внутрішніх змін – сім'я має бути свідомою існуючих загроз (селективне утримання); 3. здатність адаптуватися (задоволення потреб через завдання, які виконуємо, запит і відповідь до зовнішніх чинників і відповідь на потреби внутрішніх); 4. виконання рольових завдань (кожний член сім'ї має певні права і обов'язки).

Феміністичний підхід. З початку ХХ ст феміністичний рух почав впливати на історію вивчення сім'ї, бачення жінки в сім'ї та ввів аспект сімейного життя на основі відмінності гендеру. Поняття «гендер» використовується з метою демонстрації характеру сексуальності у соціально-

культурній ідентичності людських істот та їх стосунків, а також тих ролей, які вони виконують в сім'ї та суспільстві. Гендер представляє стать не в своєму вузькому біологічному розумінні, але в якійсь мірі до статевої приналежності додається культурний комплекс, який конструйований соціально.

Висновки до розділу I

Таким чином, проаналізувавши ряд літературних джерел ми визначили, що термін «відносини» вживають, коли йдеться про зв'язок між об'єктами чи явищами. Поняття «стосунки» використовують тоді, коли мають на увазі зв'язок між суб'єктами (людьми) у процесі спілкування.

Варто виділити, що відносини між людьми в системі психологічного знання розуміються як, по-перше, певна система взаємодії, контактів, зв'язків, по-друге, оцінка суб'єктом самих цих взаємодій і контактів, а також партнерів, що беруть участь в них [49]. Ці аспекти — об'єктивний і оцінювальний — є два аспекти реальності сімейного життя. Для сім'ї частота контактів, їх зміст визначаються тим, як члени сім'ї відносяться один до одного, тобто емоційний компонент міжособистісних відносин суб'єктивно і об'єктивно визначає стан і розвиток взаємодії.

Шлюбні відносини — це складний феномен, складна психічна реальність, яка містить міфологічні, сучасні рівні свідомості, індивідуальні, колективні, онтогенетичні, соціогенетичні і філогенетичні основи.

Сім'я представляє собою більш складну систему відносин, вона об'єднує не тільки подружжя, а й дітей, також інших родичів або просто близьких подружжю і необхідних їм людей.

У сім'ях часто виникають конфлікти, а тому ми дали визначення поняттю «конфлікт». У психології під *конфліктом* розуміється зіткнення протилежно спрямованих інтересів, цілей, позицій, думок, поглядів суб'єктів взаємодії чи опонентів

Також було виявлено, що конфлікт може виконувати не тільки негативні функцію, а й позитивну. Позитивна функція конфлікту - в тому, що він служить джерелом розвитку як сім'ї в цілому, так і особистостей окремих членів, а конструктивно вирішувати конфлікти - одна з важливих особливостей всіх подружніх союзів. Негативний вплив конфліктів - у тому, що вони викликають нервові і психічні розлади, супроводжуються стресом, можуть негативно відбиватися на ефективності індивідуальної діяльності.

На рівні внутрішньо-сімейного функціонування деструктивна функція конфлікту може проявлятися у порушенні обміну інформацією, системи взаємозв'язків, послаблювати єдність сім'ї, знижувати її згуртованість, здатність протистояти труднощам. Наростаючий психологічний дискомфорт, у міру того як конфлікт починає приймати все більш затяжний і деструктивний характер, спонукає подружжя більш активно шукати конструктивні шляхи виходу з конфліктної ситуації. Якщо самотійний пошук не увінчався успіхом, конструктивним кроком на шляху до вирішення конфлікту стає звернення до психолога.

Також було виявлено, що відомі наступні типи шлюбних відносин:

- полігамія • груповий шлюб • моногамія • за вибором шлюбного партнера: ендогамний та екзогамний • за мотивацією партнерів: шлюб за коханням, за розрахунком та за шаблоном. • за економічним критерієм: рівний, нерівний, калімний • гостьовий • повторний шлюб • цивільний шлюб • ранній шлюб • конкубінат • свінгерство.

Варто зазначити, що в психології існують такі підходи до аналізу та вивчення сімейних відносин:

- Інституціональний підхід
- Структурно-функціональний підхід
- Підхід обміну
- Марксистський підхід
- Критичний підхід
- Феноменологічно-герменевтичний підхід

- Підхід взаємозв'язку
- Підхід “розвитку”
- Феміністичний підхід.

Зокрема, причинами виникнення конфліктів у сім'ї можуть бути:

- незадоволення потреби у визнанні, значимості власного «Я», посяганні на почуття гідності з боку партнера, його зневажливе ставлення; - психосексуальна несумісність; - виховання дітей; - незадоволення сексуальних потреб одного або обох партнерів; - боротьба за лідерство в сім'ї; - недолік позитивних емоцій: відсутність ласки, турботи, уваги, розуміння зі сторони одного із членів подружжя; - психологічне відчуження чоловіка і дружини; - пристрасть чоловіка, дружини чи обох до алкогольних напоїв, наркотиків, азартних ігор та інших захоплень, які породжують марнотратство; - розбіжності фінансового характеру, надмірні потреби одного із подружжя; - у зв'язку з домашнім благоустроєм, розподілом праці в сім'ї, веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми; - тяжке матеріальне становище сім'ї; - різні інтереси, смаки щодо проведення вільного часу тощо.

Отже, міжособистісні стосунки чоловіка та дружини у сім'ї, що є первинною клітиною соціальних груп, класів, соціального інституту чи соціальної структури будь-якої країни можуть зазнавати постійних змін на різних етапах подружнього життя: у перші місяці спільного життя; у період народження дітей, особливо першої дитини; на етапі їх виховання у середньому віці шлюбу; у період старіння. Тому практично жодна сім'я не обходиться без конфліктів.

РОЗДІЛ II ЖИТТЄВІ КРИЗИ ЯК ПОКАЗНИК КОНСТРУКТИВНОГО І ДЕСТРУКТИВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

2.1 Криза, визначення та поняття.

Криза (від грецьк. *crisis* – рішення, поворотний пункт) – характеризує стан, який породжується проблемою, що постала перед індивідом, якої він не може уникнути і яку він не може розв’язати за короткий час і звичним способом” [45, с.172]. „Життєва криза – це поворотний пункт життєвого шляху, який виникає в ситуації неможливості реалізації життєвого замислу, що склався” [35, с.6]. Серед інших визначень слова “криза” зустрічається також і значення “суд”. Близьким до нього семантично є і слово “критика”, як вважає Ф.Ю. Василюк, спираючись на думку С.С. Аверинцева. Л.В. Сохань зазначає, що “кризи життя – це піки оновлення внутрішнього світу людини, що “знімають” кожен сформовану її якість” [44, с. 162].

Напрямок вітчизняної психології, такий як “психологія життєвого шляху” (Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн) [2],[84], розглядає життєву кризу як “подію життєвого шляху”, що є поворотним етапом, на якому приймаються важливі рішення на тривалий час. Також такі поворотні моменти визначаються різними дослідниками як “кризи” (Е. Еріксон)[111], “критичні ситуації” (Е.П. Крупник)[54], “life change event” (С.К. Нартова-Бочавер) [62], “важкі життєві ситуації” (Л.І. Анциферова)[3], “біографічна подія” (А.А. Кронік, Р.А. Ахмеров)[27], “ситуація соціальної нестабільності” (К.Н. Василевська)[17], “переломна ситуація, екстремальна ситуація” (М.Ш. Магомед-Емінов)[55], “неможлива ситуація” (К.Н. Артемова)[12], “психотравмуюча ситуація” (Т.С. Кириленко), “критичний стан буття” (І.П. Маноха). Не дивлячись на використання різної епістемології, автори вкладають в дані поняття близький смисловий зміст. Розуміючи критичні ситуації як ситуації загострення протиріч розвитку в житті людини, дослідники підкреслюють, що ті шляхи,

які використовує суб'єкт для подолання кризи в наступному визначають його долю.

Життєві кризи є предметом пильної уваги закордонних психологів, зокрема Ш. Бюлер, Б. Ливехуда, Е. Еріксона. Розділяючи людське життя на періоди, етапи, вони звертають увагу на труднощі переходу від одного етапу до іншого. При цьому підкреслюють особливості кризових явищ у жінок і чоловіків, аналізують чинники, що ініціюють кризи. Залежно від наукової орієнтації одні дослідники бачать причини криз у біологічному розвитку людини, звертають увагу на сексуальні зміни, інші більшого значення надають соціалізації особистості, ще інші - духовному, моральному становленню.[20]

На думку В.В. Нуркова і К.Н. Василевської ситуації стають кризовими тому, що представлені у житті індивіда на основі п'яти факторів:

- фактор імовірного прогнозування – виходячи з аналізу свого минулого досвіду, людина оцінює імовірність настання цієї події як нульову або мінімальну;
- вітальний фактор, який виражається в суб'єктивному відчутті неможливості жити, існувати у нав'язаній ситуації, людині здається, що вона не перенесе цих умов, не зможе з ними змиритися;
- когнітивний фактор, тобто відсутність необхідних знань, умінь і навичок для життя в даній ситуації, неможливість застосовувати існуючі когнітивні схеми;
- поведінковий фактор, тобто відсутність сформованих моделей поведінки;
- екзистенційний фактор або відчуття смисловтрати, “екзистенційного вакууму”.

На думку авторів на більш високому рівні узагальнення ці ситуації поєднує, в першу чергу, симптоматика деформації часової транспективи особистості, коли майбутнє втрачає свою позитивну валентність, теперішнє

хаотичне, а минуле перестає бути ресурсом для продуктивної життєтворчості [64].

Ф.Є. Василюк вважає, що причиною кризи може бути як певна подія чи ситуація, так і загострення існуючих (або виникаючих) особистісних протиріч. Життєва криза починається з визрівання і розгортання боротьби протилежних мотивів у процесі втілення життєвої програми, замислу і сягає свого піку тоді, коли індивід продовжує гостро відчувати актуальність свого ще не реалізованого замислу і в той же час він впевнений в неможливості його реалізації в майбутньому. Цей процес має таку послідовність: стрес, фрустрація, конфлікт, криза [18].

Існує три рівня розвитку соціально-психологічних протиріч:

-відносна соціально-психологічна рівновага (існування протиріччя як тотожності з несуттєвими відмінностями); -порушення рівноваги, ускладнення, утруднення основних видів діяльності (рівень появи суттєвої різниці в тотожності, тенденцій, які не відповідають один одному); - неможливість реалізації планів і задумів, «розрив» життя (коли суттєва різниця переростає в протилежність, полярність, антагонізм).

На кожному з цих рівнів можливе завершення кола діалектичної спіралі, вирішення протиріччя. На другому рівні розвитку протиріччя, при наявності у індивіда складного внутрішнього світу, виникає конфлікт як явище, що характеризується порушенням відповідності між трьома сторонами діяльності особистості: операційної, мотиваційно-цільової та смислової. А на третьому рівні розвитку протиріччя, коли ставляться під удар фундаментальні для особистості основи її життя, установки, принципи, мотивація, виникає криза. Отже, «криза – це критичний рівень становлення соціально-психологічного протиріччя, загостреного до межі, до останнього кордону, котрий визначає в даний момент внутрішньоособистісні резерви соціальної адаптивної енергії» [44, с. 153].

Протиріччя, що викликають життєву кризу мають певні відмінності:

- протиріччя між жагою життя та її обезціненням;

- конфлікт між старим та новим (сюди відносяться протиріччя в різних сферах життя – у творчості, в сімейних стосунках, проблема батьків та дітей, проблема суб'єктивних задумів революційного перетворення світу та об'єктивна нереальність їх втілення тут та тепер);
- протиріччя в етичних переконаннях однієї й тієї ж людини, між особистісними почуттями та боргом, добротою та брехнею, чуттям істини та легкодухістю тощо;
- невизначеність, подвійність стосунків з оточуючими, незадоволеність потреби у спілкуванні, у взаєморозумінні тощо.

Існують різні погляди щодо самої природи виникнення і перебігу життєвої кризи: або вона виникає як емоційна реакція людини на загрозливу ситуацію перешкод у процесі досягнення життєво важливої мети і ці перешкоди неможливо подолати звичним способом [35]; або криза може виникнути і в умовах, які зовні виглядають ніби цілком мирно. Проте, існують ситуації, які є кризовими для всіх або більшості людей: вступ дитини до дитячого садка, до школи, підлітковий вік, закінчення школи, початок трудової діяльності, народження дитини в сім'ї, вихід на пенсію тощо. Такі ситуації, закономірно змінюючи одна одну протягом життя людини, визначаються як кризи розвитку. Саме в такі періоди життя висуває до людини найбільші вимоги.

Зрештою криза постає водночас і як загроза для особистості, і як можливість для росту. Це складний феномен індивідуального життя людини, який має ряд особливостей, бо у кризовій ситуації порушується вся система самоорганізації (індивід потрапляє ситуацію, де панують емоції); влада негативних емоцій гальмує і створює труднощі для пошуку основної суперечності життя в період кризи та інші особливості. Криза є болючим, гострим періодом розвитку людини, хоча може і не бути обов'язковим симптомом переходу від одного стабільного періоду до іншого. Бо неминучими є не кризи, а переломи, якісні зрушення у розвитку.

Так І.П. Маноха вказує, що в певні періоди життя людини виникають моменти “відповідати перед власним буттям”, які мають певну міру напруженості, непевності та актуалізують необхідність діяти. Вони визначаються як “критичні стани буття” та є абсолютно природними, “оскільки критичність – сутнісна ознака буття людини, як і буття взагалі” [56, с. 239]. І.П. Маноха пропонує типи критичних станів буття, котрі побудовані з урахуванням двох основних законів буття людини. Перший – це закон єдності у просторі, який характеризується єдністю дій та цілей людини та їх цілісністю; другий – це закон неперервності у часі, за яким сучасний стан людини визначається через “безперервну послідовність станів свідомості з того, що було з нею в кожний момент її минулого”.

Так, перший тип критичних станів буття обумовлений законами індивідуального буття, де виникає загроза “вібрації” цілісності, єдності або безперервності. Другий та третій типи критичних станів буття детерміновані переживанням простору та часу буття, за яких відбуваються хитання на межі “близько – далеко”, “зараз – потім”, “скоро – не відомо, коли”, “так – ні” тощо. Четвертий тип критичних станів обумовлений актуалізацією критичного досвіду людини, який може бути нерефлексованим, негенералізованим, нетипологізованим. П’ятий тип критичних станів зумовлений вимогою (об’єктивною чи суб’єктивною), що висуває людині саме життя, – змінитися, стати іншою [56].

Таким чином, криза – це необхідна закономірність психічного розвитку у житті людини. Вона є необхідною та свідчить про те, що людина переходить на якісно новий етап життя.

2.2 Види криз та їх характеристика

Кризи особистості у психології розглядають давно, однак вони ще не стали предметом глибоких і тривалих досліджень. Унаслідок цього у психології є різні погляди на кризи, властиві життєвому шляху особистості. У психологічній науці представлено різні підходи і погляди на розуміння сутності кризових явищ та їхні типологізації.

На наш погляд, всі кризи особистості, які трапляються на її життєвому шляху, можна поділити на:

- кризи психічного розвитку;
- вікові кризи;
- кризи невротичного характеру;
- професійні кризи;
- критично-сміслові кризи;
- життєві кризи.

Результати досліджень різних авторів [3], [18] і запропоновані ними класифікації життєвих криз можна об'єднати в таку більш-менш повну форму:

- за критерієм особистісного розвитку: нормативні (вікові) і ненормативні кризи;
- за критерієм тривалості: мікрокризи – кілька хвилин, короточасні – до 4-6 тижнів, довготривалі;
- за критерієм результативності: конструктивні і деструктивні;
- за діяльнісним критерієм:
 - кризи операціонального аспекту життєдіяльності: “не знаю, як жити далі”,
 - кризи мотиваційно-цільового аспекту: “не знаю, для чого жити далі”,
 - кризи смислового аспекту: “не знаю, навіщо взагалі жити далі”;

- за критерієм глибини переживань: поверхові, середні та глибокі ;
- за критерієм детермінованості: кризи, що викликані однією подією, багатовимірні кризи, котрі зачіпають майже всі аспекти індивідуального життя.

З точки зору змісту і характеру психологічних проблем чи життєвих обставин, що спричинили кризову ситуацію, а також особистісних ролей, що виникають, розвиваються і зникають П.П. Горностай виділяє кілька типів життєвих криз [33].

Кризи становлення особистості. Найхарактернішими кризами становлення є вікові кризи, що вважаються нормативними, тобто необхідними для нормального процесу становлення особистості. Для вікових криз властиві чималі якісні зміни, що відбуваються у психології людини: формування психологічних новоутворень, зміна провідної діяльності і т.д. Але ці зміни завжди супроводжуються зміною ролей, оскільки певна діяльність передбачає і відповідну особистісну роль людини.

Кризи здоров'я. Часто людина переживає серйозну кризу у зв'язку з втратою здоров'я, каліцтвом чи іншими серйозними проблемами, що докорінно змінюють життя. Найбільш фруструючими кризовими чинниками є втрата у зв'язку зі зміною здоров'я якихось важливих життєвих і соціальних функцій (а отже і важливих психологічних ролей), відмова від важливих життєвих планів у зв'язку з неможливістю їх втілити (тобто відмова від майбутніх ролей). Прикладом серйозної кризи здоров'я може слугувати історія життя письменника М. Островського, який ще молодим втратив зір і можливість ходити. Ця трагедія перекреслила всі життєві плани і ледве не стала причиною самогубства.

Термінальні кризи. Дуже серйозними є кризи, пов'язані з термінальними цінностями людини, зокрема з імовірним чи неминучим близьким кінцем її життя. Приклади: звістка про невиліковне захворювання; які-небудь обставини, що загрожують життю і яких неможливо уникнути; смертний вирок суду і т.д.

Кризи значущих стосунків. Надзвичайно важливою є сфера взаємовідносин людини з іншими, а отже, значні зміни в структурі цих взаємовідносин часто супроводжуються кризами: змінами міжособистісних ролей. Найбільш значущими причинами подібних криз можуть виступати: смерть близької людини, вимушена розлука, зрада інших людей, розлучення (що пов'язане з втратою міжособистісних ролей). До кризових явищ може призводити і поява нових міжособистісних ролей. Так, народження дитини для сім'ї може стати причиною кризи. Як окрему категорію криз значущих стосунків можна розглядати кризи кохання (нерозділене кохання, втрата кохання, розчарування в коханні).

Кризи особистісної автономії. Причиною кризи можуть бути обставини, пов'язані з втратою чи обмеженням особистісної автономії чи свободи: попадання у фатальну залежність від людей чи обставин, позбавлення волі. Якщо криза значущих стосунків полягає у втраті значущих міжособистісних ролей, то криза особистісної автономії (що становить різновид попередньої) пов'язана з потраплянням у нову небажану міжособистісну роль.

Кризи самореалізації. Життєва криза може настати внаслідок обставин, пов'язаних з неможливістю нормальної, звичної чи такої, що планується, самореалізації людини: втрата роботи, значущої соціальної ролі (програш на виборах, втрата високого соціального статусу і т.п.), вихід на пенсію, банкрутство, крах життєвих планів, усвідомлення помилковості життєвого шляху, вимушене вигнання (наприклад, внаслідок соціальних конфліктів).

Кризи життєвих помилок. Часто кризові явища розвиваються внаслідок яких-небудь здійснених фатальних вчинків (криза, що переживається людиною внаслідок скоєної нею зради, злочину, навіть якщо це не пов'язане з відбуванням покарання), втрата кошовної речі (автомобіль, будинок, квартира; сюди можна віднести і злигодні внаслідок стихійного лиха), кризи гріха. Кризи життєвих помилок можуть бути наслідком і нездійснених вчинків, якщо це мало фатальні наслідки.

Зазначимо, той факт, що кризи можуть виникати і тоді, коли змінюються життєві ролі людини. Життєві ролі (особистісні ролі) завжди пов'язані з важливими функціями людини, у власному і суспільному житті. В одних людей зміна ролі проходить спокійно, без великих суперечностей продуктивно і завершується прийняттям людиною нової ролі — так протікає гармонійний розвиток. У інших, навпаки, — прийняття нової ролі викликає великі суперечності, небажання змиритися з новою роллю, відхилення у поведінці — це характерно для дисгармонійного розвитку. Так, наприклад, в сім'ях, в яких є неспівпадіння очікуваних ролей з реальною ситуацією можуть виникати такі кризи, а наслідком цієї кризи може виступати конфлікт. Нові міжособистісні ролі батька і матері, з появою у сім'ї немовляти, також можуть призвести до кризи.

Загалом існують дві принципові позиції у розумінні критичного періоду:

- Визнання критичних періодів необхідним моментом розвитку (позиція Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна). За Л.С. Виготським криза – це природний і закономірний етап розвитку, в ході якого відбувається кардинальна і бурхлива перебудова соціальної ситуації розвитку, що склалася, і формування центрального новоутворення віку (акцент на психологічних механізмах розвитку).
- Визнання необхідності якісних змін у розвитку, переходу до нової системи взаємин. (акцент на зовнішніх, соціальних умовах, а не психологічних механізмах розвитку (позиція О.М. Леонтьєва, Л.І. Божович та ін.).

Фази життєвого шляху датуються історичними подіями, зміною способів виховання, змінами способу життя і системи відносин, сумою цінностей і життєвою програмою — цілями і смыслом життя, якими така особистість володіє. Практично, ступені суспільного виховання, освіти і навчання, що складають сукупність підготовчих фаз життєвого шляху,

формування особистості стали визначальними характеристиками періодів росту і дозрівання [2].

Таким чином розуміння “життєвої кризи” в психології має досить різноманітну направленість залежно від змісту, характеру та причин психологічної проблематики. Але смислове навантаження різної термінології і класифікації сприяють розширенню меж розуміння вказаного феномену та допомагають краще зрозуміти таке складне психологічне явище, як життєва криза.

2.3 Вплив життєвих криз на сімейні відносини.

В силу багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів дослідити кризи розвитку дорослого життя людини досить складно. Разом з тим, дослідження під керівництвом Б.Г. Ананьєва, В.І. Слободчикова та інших, дозволили стверджувати, що за межами дитинства розвиток не відбувається лінійно, а складно, суперечливо, кризово. Проте критичні періоди не такі різкі, як це було у підлітковому віці, не є такими прив'язаними до вікових рамок. Як правило, вони проходять більш гладко, інтеріоризовано, і менш драматично, ніж кризи дитинства.

Особистісні зрушення найчастіше пов'язані з наступними періодами життя: 28-34 роки, 40-45 років, 50-55 років. Отже, що саме на цей час припадають кризи дорослості, оскільки в інтервалах між ними розвиток як правило проходить більш рівномірно, відбувається нагромадження суперечностей, які виявляються під час кризи [1].

Розглянемо докладніше ці критичні періоди та можливі причини виникнення конфліктів між подружжям.

Так само як час початку вікового кризи глибоко індивідуальний, індивідуальне і подолання цієї кризи: вона може протікати дуже бурхливо і швидко завершитися, а може охоплювати й більш тривалі період часу і бути менш вираженою на емоційному рівні. Незважаючи на відсутність чітких

часових рамок виникнення криз віку, представляється можливим виявити певні періоди вікових змін, в які і відбуваються кризи. Це пов'язано з тим, що під час розвитку людина проходить кілька етапів, пов'язаних з фізіологічними змінами її організму і соціальними змінами, які в той чи інший період часу проходить його особу. Необхідно також відзначити той факт, що час виникнення вікових криз у чоловіків і жінок приблизно одного віку може не збігатися, так само як не збігаються і особливості протікання кризи одного і того ж віку. Саме ця обставина і обумовлює виникнення конфліктних ситуацій між партнерами.

У віці ранньої дорослості, приблизно у 23 роки, виникає перша нормативна криза віку дорослості. Вона полягає у тому, що молода людина обирає між "Я — реальним" і "Я — ідеальним" на користь першого. Фантазії, мрії юності відходять на другий план і поступаються місцем активній діяльності молодої людини, яка прагне, щоб у її житті все було унікальне, неповторне і найкраще.[67]

Е. Еріксон вважає, що "новоспечений дорослий ... готовий злити свою ідентичність з ідентичністю інших". Але якщо ця готовність не знаходить взаєморозуміння у віці ранньої дорослості, то формується підозріле ставлення до оточуючих, уникаються контакти, що зобов'язують до близькості. [111]

Враховуючи багатомірність процесу розвитку дорослої людини, гетерохронність досягнень в різних сферах, можливо виділити низку ознак дорослості:

- новий характер розвитку, що не так тісно пов'язаний з фізичним зростанням і швидким вдосконаленням когнітивної сфери;
- здатність реагувати на зміни й успішно пристосовуватися до нових умов, позитивно вирішувати протиріччя та труднощі;
- подолання залежності і здатність брати відповідальність за себе та інших;

- певні риси характеру (твердість, надійність, поміркованість, чесність, розвинену здатність до співчуття та співпереживання);
- соціальні та культурні орієнтири (ролі, відносини тощо) для визначення успішності і своєчасності розвитку в період дорослості.

На цьому життєвому етапі можуть виникати конфлікти в сімейних парах пов'язані з тим, що один з партнерів не готовий до сімейного життя, а одруження відбулось через вагітність жінки.

Кризи дорослості можуть проходити швидко або затримуватися в часі й перетворюватися на постійний негативний стан людини. Складні особистісні проблеми можуть трансформувати вікову кризу в тривалу кризу життя з надзвичайно ускладненим перебігом. Спільним для криз дорослості є те, що вони спричиняють кардинальні зміни способу життя й діяльності людини, але причини виникнення та шляхи їх подолання є суто індивідуальними.

В середині періоду ранньої дорослості (приблизно 28-33 роки) людина переживає кризовий стан, певний переломний момент розвитку, пов'язаний з тим, що життєві уявлення, сформовані до тридцяти років, вже не можуть її задовольнити. Аналізуючи прожиті роки, життєві успіхи та невдачі, людина усвідомлює, що незважаючи на влаштоване, ззовні благополучне життя, особистість її недосконала, багато сил та часу витрачено дарма, досягнуто недостатньо, втрачено багато можливостей тощо. Інакше кажучи, відбувається переоцінка цінностей, критичне переосмислення власного "Я". Реалізувавши себе на даному етапі життя, в період молодості, людина раптово усвідомлює, що перед нею постає те ж саме завдання - пошук, самовизначення в нових обставинах життя, враховуючи реальні можливості (в тому числі обмеження, які не помічалися раніше). Дана криза проявляє себе у відчутті необхідності "зробити щось" і знаменує перехід на новий рівень дорослості.

Для чоловіків в цей час характерні зміни роботи або способу життя, але їх зосередженість на роботі і кар'єрі, як правило, не змінюється.

Найпоширенішими мотивами добровільного звільнення з роботи є: незадоволення виробничою ситуацією, напруженістю праці, заробітною платою тощо. Якщо незадоволеність виникає внаслідок прагнення добитися кращого результату, то це сприяє вдосконаленню самого фахівця.

В жінок під час кризи тридцяти років змінюються пріоритети, встановлені на початку ранньої дорослості. Жінки, орієнтовані на одруження та виховання дітей, починають прагнути до реалізації професійних цілей. В той же час, ті, хто всі зусилля спрямовували на роботу, переорієнтовують їх для сім'ї та шлюбу.

Переживаючи кризу тридцяти років, людина шукає можливості закріплення своєї ніші в дорослому житті, підтвердження свого статусу дорослого: вона хоче мати хорошу роботу, прагне безпеки та стабільності. Людина ще впевнена в тому, що можливе повне втілення надій і сподівань, тому старанно працює для цього.

Г.Шихі [106] виокремлює моделі поведінки як класифікацію можливих варіантів вирішення завдань розвитку в даний період для чоловіків і жінок. Різні моделі поведінки зумовлюють специфічний розвиток ролі людини в житті, перспективи подальшого розвитку. Кожній моделі відповідає певний набір психологічних проблем, пов'язаних з ефективністю вирішення завдань розвитку: глибока криза і затримка на попередніх вікових стадіях або благополучне входження у дорослість.

Моделі поведінки жінок

Модель поведінки "Турботливі"

Це жінки, що виходять заміж у двадцятирічному віці (чи ще раніше) і не збираються виходити за межі ролі домогосподарки. їм не вдається вирішити завдання, які стоять перед людиною в ранньому дорослому віці: отримання автономії та незалежності, формування ідентичності, цілісного образу "Я", що поєднує різні елементи особистості. Жінка може відокремитися від батьків, але не стає незалежною та самостійною: батьківські функції бере на себе чоловік.

Б.Фрідан виокремлює низку шляхів патологічної ідентифікації у випадку такої моделі розвитку: через чоловіка та його досягнення, дітей, секс, а також накопичення.

Ідентифікація через чоловіка загрожує жінці втратою індивідуальності, оскільки отриманий статус є похідним від досягнень чоловіка. Інша можливість ідентифікації - стати матір'ю. Народження дитини неначе слугує "доказом" жіночої сутності. Однак, після того як діти виростуть і покинуть батьківський дім, вирішення проблеми пошуку себе і сенсу життя буде ще складнішим. Секс може стати засобом порятунку від сірості та одноманітності життя, але не може бути повноцінним засобом самоідентифікації. Намагаючись стверджуватися за допомогою сексу, та не знаходячи в ньому задоволення, домогосподарка потрапляє в замкнуте коло.

Криза тридцяти років для жінки з такою моделлю поведінки може проходити дуже складно: вона несамостійна, пасивна, економічно залежна, не має освіти, професії, ідентичність її невизначена. В цей період гостро починає відчуватися порожнеча в сфері досягнень, оскільки з роками на досягненнях фокусується більша увага.

Реалізація завдання розвитку (ідентичність, самостійність) ускладнюється сімейними проблемами і відставанням від однолітків у професійній сфері. При негативному вирішенні кризи можливий регрес на попередню стадію розвитку, підвищується ризик невротизації.

Модель поведінки "Або-або"

Ці жінки в двадцять років повинні зробити вибір: створювати сім'ю, народжувати дитину чи отримувати освіту і реалізуватися професійно. Розрізняють два види жінок, які обирають таку модель поведінки: перший - жінки, які планують кар'єрний розвиток в пізніший період, але, на відміну від "турботливих", через деякий час реалізують свої прагнення; другий вид включає жінок, які намагаються спочатку завершити професійну освіту, а вже потім одружуватися і народжувати дитину. В першому випадку,

перевагою є те, що жінка отримує можливість здійснити значну внутрішню роботу, яка допоможе їй надалі точно визначити свої пріоритети.

Ризики даної моделі пов'язані з можливістю втрати професійних навичок і зростанням конкуренції з боку однолітків, при затримках вирішення кризи. Суть кризи полягає у пригніченні тієї частини свого "Я", що прагне отримати професійне визнання, тобто зробити кар'єру. На емоційному рівні ця ситуація сприймається з тривогою, страхами та незадоволенням стосовно своєї ролі домогосподарки, окрім того, часто виникає протидія з боку чоловіка, який не схвалює ідею професійної реалізації.

Дослідження групи жінок, які відносяться до другого виду моделі "або-або" (спочатку кар'єра, потім роль дружини та матері) показують, що, як правило, вони є первістками в сім'ї, матері не мають на них значного впливу. Батько підтримує самооцінку своєї дочки і стає її основним джерелом. Дж. Віткін стверджує, що суть кризи в даному випадку полягає в усвідомленні того, що залишилося мало часу для народження дитини, а також у відчутті самотності. Жінки починають відвідувати лікарів, змінювати партнерів, можуть вийти заміж. Іноді проблемою може стати те, що незалежній жінці, яка досягла певного становища в суспільстві буває важко знайти відповідного партнера. Пошук може затягнутися на невизначений період і жінка може не створити сім'ю. Серед жінок, що не вийшли заміж виокремлюють дві групи: жінки, які обрали нові завдання розвитку, друга група - жінки, які не вирішили завдання кризи.

Також виокремлюється група жінок, яким вдається збалансувати професійну сферу та сім'ю. Вони спочатку роблять кар'єру, потім одружуються і народжують дитину приблизно до тридцяти років. Більшість дослідників схилиються до думки, що такий варіант є найбільш ефективним. Перевагою такої моделі є те, що вона дозволяє планувати життєві події і жінка більш підготовлена до кризового переходу: створені "інтимні стосунки" - сім'я, окрім того є кар'єрні досягнення.

Модель поведінки **"Інтегратори"**

Намагаються поєднувати шлюб і материнство з кар'єрою. Суть кризи полягає у відчутті втоми, пригніченості завданнями, вини перед чоловіком і дітьми; жінці постійно доводиться жертвувати сім'єю і кар'єрою для того, щоб все встигнути. Часто жінки не витримують таких навантажень і на деякий час відмовляються від роботи, доки не підростуть діти, або відмовляються від шлюбу та виховання дітей. Інші знаходять більш позитивний вихід: перерозподіляють домашні обов'язки з чоловіком, працюють вдома, використовуючи сучасні засоби зв'язку, неповний робочий день, запрошують няню тощо.

Модель поведінки **"Нестабільні"**

В молодості обирають нестабільний спосіб життя: багато подорожують, часто змінюють місце проживання, заняття і сексуальних партнерів. Дж.Віткін стверджує, що жінка, яка обирає таку модель поведінки віддає перевагу тому, щоб не визначатися в житті: не має стабільного прибутку, сім'ї, професії; часто має незрілу особистість і занижену самооцінку; живе сьогоdnішнім днем і не задумується про майбутнє.

Суть кризи тридцяти років полягає у втомі від "вільного життя", перед жінкою постає проблема подальшого самовизначення, пошуку себе у світі дорослих і отримання професії. Якщо завдання попередніх вікових періодів не вирішені, вони можуть ускладнити вирішення завдань наступних періодів. В крайніх випадках розвиток може затриматися настільки, що людина не може перейти до наступного періоду. Часто жінки цієї категорії включені до групи ризику: ведуть асоціальний спосіб життя, для них характерна деструктивна поведінка (вживання алкоголю, наркотиків тощо).

Моделі поведінки чоловіків.

Дж.Віткін і Г.Шихі виокремлюють три основні моделі поведінки чоловіків:

Модель поведінки **"Нестабільні"**

Чоловіки, які нездатні намітити чіткі внутрішні орієнтири в молодому віці. Вони здатні лише на обмежені емоційні переживання, не мають сформованого уявлення про те, яка професія їх приваблює, не прагнуть до стабільності.

Суть кризи: люди, які обрали таку модель поведінки, поступово деградує і руйнують себе. Внутрішній досвід цього періоду розвитку має хаотичний характер, а зовнішня структура нестабільності може зберігатися протягом шести-семи років.

В деяких чоловіків продовження "експериментів юності" має позитивний характер - в тому випадку, якщо допомагає формувати основу для подальшого вибору. Чоловіки, які починають дорослість з "нестабільною" моделлю поведінки, до тридцяти років відчують сильне бажання визначити особисті цілі і зв'язки.

Модель поведінки "Закриті"

Найбільш поширена категорія. Чоловіки, які мирно, без криз та самоаналізу, визначають чіткі орієнтири на початку молодості. Люди, які дотримуються такої моделі поведінки надійні, однак, легко піддаються впливу та зовнішньому тиску. В пошуках ранньої стабільності вони часто не вдаються до серйозної оцінки системи цінностей, яка знаходиться в основі їх цілей.

З настанням кризи тридцяти років, вони можуть шкодувати про те, що не використали молоді роки для досліджень різних аспектів навколишнього світу. Частина чоловіків, які мають сміливі, незаангажовані погляди на життя можуть використати перехід до тридцятилітнього віку для руйнування шаблонного "почуття обов'язку", якщо кар'єрне становище їх не влаштовує.

Модель поведінки "Вундеркінди"

Чоловіки, які рано досягають успіху, раніше ніж однолітки долають тяжкі професійні випробування. Завжди зосереджені на роботі, в них рано зникає межа між професійною реалізацією і особистим життям.

Суть кризи: такі чоловіки бояться визнати, що вони чогось не знають, у чомусь некомпетентні. Вони бояться встановлювати близькі стосунки з іншими людьми, відчувають недовіру та тривогу, через те, що хтось зможе маніпулювати ними, дізнавшись у тісному спілкуванні про їх слабкі сторони. Дослідники стверджують, що така тривога пов'язана з образом батьків чи інших значущих у дитячі роки дорослих, які в ранні вікові періоди викликали в них почуття безпорадності та невпевненості в собі.

Криза середини життя

Це психологічний феномен, який переживає людина у віці 40-45 років, він полягає у критичній оцінці та переоцінці основних життєвих досягнень, що були здійснені до цього часу. На жаль, досить часто ця переоцінка призводить до розуміння того, що "життя прожите безглуздо, час вже втрачено". У результаті, в настрої починають домінувати депресивні елементи.

К.Юнг стверджував, чим ближче середина життя, тим більше людина переконується в правильності обраних ідеалів, принципів поведінки. Однак, дуже часто соціальне ствердження відбувається за рахунок втрати цілісності особистості, гіпертрофованого розвитку однієї з сторін. Окрім того, певна частина людей намагається перенести психологію фази молодості через поріг зрілості. Тому в 35-40 років збільшується кількість депресій, або навіть невротичних розладів, які свідчать про початок кризи. На думку К.Юнга, сутністю даної кризи є зустріч людини із своїм несвідомим. Однак, для того, щоб людина могла зустрітися зі своїм несвідомим, вона повинна здійснити перехід від екстенсивної позиції до інтенсивної, від прагнення розширити і завоювати життєвий простір - до концентрації уваги на своїй самоті. Тоді друга половина життя стане періодом досягнення мудрості, кульмінацією творчості, а не відчаю та неврозів.

Подібні погляди стосовно сутності кризи середини життя висловлював Б.Лівехуд. Він називав вік 35-45 років своєрідною точкою, де життєві шляхи починають розходитися. Один з шляхів - це поступова

психічна інволюція людини відповідно до її фізичної інволюції. Інший - продовження психічної еволюції, незважаючи на фізичну інволюцію. Вибір першого чи другого шляху визначається мірою розвитку духовного начала людини. Тому наслідком кризи повинно стати звернення людини до свого духовного розвитку, і тоді період після кризи стане часом продовження інтенсивної еволюції. В іншому випадку, людина стає "трагічною особистістю", яка відчуває ностальгію за минулими часами, вбачає загрозу у всьому новому.

Великого значення кризі середини життя надавав Е.Еріксон. Вік 30-40 років він називав "десятиліттям фатальної межі", головними проблемами якого є зниження фізичних можливостей, життєвої енергії та зменшення сексуальної привабливості. В цьому віці, як правило, з'являється усвідомлення невідповідності мрій, життєвих цілей людини її реальному становищу. Успішне вирішення кризи, за Еріксоном, призводить до формування у людини генеративності (продуктивності), яка включає прагнення людини до зростання, турботу про наступне покоління і власний внесок у розвиток життя на Землі. Протилежний процес - зупинка розвитку (стагнація), яка супроводжується почуттям спустошеності та регресією.

М.Пек, звертає особливу увагу на труднощі переходу від однієї стадії життя до іншої. Основною причиною цього він визначає болісний процес відмови від звичних ідей, методів роботи, а також позицій оцінки навколишнього світу. Тому більшість людей намагаються зачепитися за старі стереотипи мислення та поведінки, відмовляючись вирішувати завдання кризи. Страх змін ускладнює або робить неможливим успішне завершення її.[67]

Частина людей у ранній дорослості вважають, що найкращі роки вже позаду, а майбутнє сприймається як "чорна діра", в якій доведеться пробути принаймні двадцять років свого життя.

На думку тих, хто розділяє цю позицію, ріст і розвиток людини припиняється тоді, коли починається середня дорослість. Людині в цей

період доведеться розпрощатися з юнацькими мріями та планами професійної кар'єри, сімейного життя і особистого щастя. Якщо молодість - це надія, то середина життя - це зупинка і тривога, що пов'язані з втратою здоров'я і можливістю реалізуватися в цьому житті.

Поступова втрата фізичних сил і привабливості - одна з головних проблем, з якою зустрічається людина в роки кризи середнього віку і пізніше. Для тих, хто в молодості занадто покладався на свої фізичні можливості, середній вік може стати періодом тяжкої депресії.

Ще одне з головних питань середнього віку - це сексуальність. У людини середнього віку часто змінюються сексуальні інтереси, потреби і можливості. Багато людей бувають вражені тим, наскільки важливіше значення мала сексуальність у їх стосунках з людьми, коли вони були молодшими.

Г.Крайг стверджує, що вдале досягнення зрілості в середньому віці вимагає значної "емоційної гнучкості" - здатності змінити емоційний внесок у відносини з різними людьми і різними видами діяльності. Емоційна гнучкість необхідна в будь-якому віці, але саме в середньому, коли помирають батьки, зростають і покидають дім діти, вона стає надзвичайно важливою.[53]

Інший, теж необхідний вид гнучкості - це гнучкість мислення. Для людей зрілого віку характерна тенденція до зростання ригідності поглядів і дій, складність прийняття нових, свіжих ідей. Цю закритість розуму необхідно подолати, інакше вона може перерости в нетерпимість і фанатизм. Окрім того, жорсткі установки призводять до помилок і нездатності творчого мислення. Успішне завершення кризи, як правило, включає зміну формулювання ідей в рамках зваженої і більш реалістичної позиції, а також усвідомлення обмеженості часу життя кожної людини. Чоловік (або дружина), друзі та діти набувають більшого значення, в той же час, власне "Я" поступово втрачає свій винятковий статус. Підсилюється тенденція

задовольнятися тим, що є та менше думати про те, що навряд чи колись вдасться досягти.

В середньому віці як чоловіки, так і жінки переглядають власні цілі й аналізують міру виконання поставлених перед собою завдань.

М.Фарел та С.Розенберг, аналізують ставлення чоловіків до особливостей середини життя, виокремлюють чотири основні шляхи розвитку в цьому віці, які відображають мотиваційну спрямованість.

Трансцендентно-генеративний чоловік проходить мотиваційну кризу практично непомітно, оскільки більша частина його бажань і потреб втілилися в життя. Для такої людини середина життя може бути часом реалізації своїх можливостей і досягнення нових цілей.

Псевдорозвинутий чоловік, ззовні, неначе справляється зі своїми проблемами та робить вигляд, що все, що відбувається, його влаштовує і знаходиться під його контролем. Насправді він, як правило, відчуває, що втратив правильний напрямок реалізації, зайшов в глухий кут, втомився та зневірився.

Розгублений чоловік вважає, що весь його світ починає руйнуватися. З одного боку, він нездатний відповідати вимогам, які ставить перед ним суспільство, а з іншого - його власні потреби залишаються незадоволеними. Для одних чоловіків криза середини життя може бути тимчасовим періодом невдач; для інших може стати початком неперервного падіння.

Знедолений. Г.Крайг описуючи такий шлях розвитку, стверджує, що він характерний для людини, яка була нещасною та покинутою більшу частину життя. Зазвичай, такі чоловіки не в змозі впоратися з кризовими проблемами.

Більшість дослідників погоджуються з думкою, що суспільство примушує чоловіків відповідати єдиному зразку успіху та мужності і більшість чоловіків намагаються відповідати такому зразку. Низка проблем виникає у чоловіків в середині життя саме через те, що їм доводиться змиритися з думкою, що вони не відповідають цьому зразку, або через те, що

вони були змушені відмовитися від багатьох своїх бажань, намагаючись йому відповідати.

Криза середини життя у жінок також має свої особливості. Це важливий перехідний період приблизно для третини жінок, припадає на пост-батьківський відрізок життя, коли діти вже виросли.

Аналіз структури мотиваційної сфери жінок середнього віку показує зміни життєвих цілей, установок і цінностей, пов'язаних з сімейним циклом і етапами професійного шляху. Це означає, що значущі події сімейного і професійного циклів мотивують вибір певного статусу і образу життя жінки середнього віку.

Так, жінка, яка відкладає народження дитини до сорока років, часто робить це, щоб досягти кар'єрних успіхів; і, навпаки, жінка, що рано вийшла заміж і має дорослих дітей, отримує багато вільного часу, щоб зайнятися собою, своїм вдосконаленням в особистому та професійному плані.

Вікові зміни не такі значущі для формування мотиваційної структури жінки, як сім'я та робота. Однак, для неї вони важливіші, порівняно з чоловіками. Більш болісно жінки сприймають фізичне старіння. Тому збереження фізичної форми і зовнішньої привабливості є однією з основних потреб для багатьох жінок після сорока років.

Криза середини життя, так само як інші вікові кризи, пов'язані з депресивними переживаннями. Це може бути зниження інтересу до всіх життєвих подій, апатія; людина може відчувати зниження чи відсутність енергійності, її доводиться просто примушувати ходити на роботу і виконувати звичні справи. Особливе місце в депресивних переживаннях посідає тривога стосовно свого майбутнього, яку часто намагаються приховати тривогою за дітей, долю країни тощо. Іноді депресивні переживання концентруються на втраті сенсу й інтересу до життя.

Часто в сім'ях виникають конфлікти через кризовий період дітей. Зміст кризи полягає у звільненні від дитячої незалежності. Ш. Бюлер акцентувала увагу на біологічному смислі пубертатного періоду, основні

риси якого: підвищена чутливість, дратівливість, неспокійний і легко збудливий стан, фізична і душевна слабкість, капризи, незадоволеність собою. Закінчення негативної фази характеризується завершенням тілесного дозрівання.

Через виникнення в підлітка почуття дорослості, він прагне виглядати як дорослий, мати його права і можливості. Для нього характерне наслідування дорослого, тому у спільній діяльності дорослий має можливості впливати на становлення особистості підлітка, його дорослішання.

Спілкування з батьками, вчителями та іншими дорослими складається під впливом почуття дорослості, що виникло. Підлітки починають чинити супротив стосовно вимог з боку дорослих, які раніше виконував, активніше відстоювати свої права на самостійність, яка ототожнюється в їхньому розумінні з дорослістю. Вони хворобливо реагують на реальні чи уявні обмеження своїх прав, намагаються обмежити претензії дорослих стосовно себе.

Разом з тим підліток починає критичніше оцінювати дорослих, їхні слова, вчинки, поведінку, стосунки, соціальну позицію. Однак, вимоги підлітка до дорослого є категоричними і суперечливими. З одного боку, він прагне самостійності, протестує проти опіки, контролю, недовіри, з іншого відчуває страх і тривогу при необхідності долати проблеми, сподівається на допомогу і підтримку дорослого, хоча не завжди відверто зізнається в цьому.

Таким чином, психологічні зміни, що відбуваються в розвитку особистості підлітка, представники біологізаторського напрямку пов'язували, з процесом статевого дозрівання.

Часто можна зустріти проекцію особистісної кризи на своє оточення: соціальну обстановку в країні, сімейну ситуацію. Деякі жінки в цей період заповнюють внутрішню порожнечу народженням ще одної дитини. Люди, які мають високий рівень розвитку рефлексії, намагаються осмислити свій стан, розуміють, що причина приховується не в оточенні, а в них самих. В цьому випадку можливе осмислення власних досягнень, переоцінка цінностей.

З віком 50–55 пов’язана чергова психологічна нормативна криза, коли нагромаджений досвід дозволяє реалістично оцінити співвідношення очікуваного і досягнутого: людина починає підводити підсумки своєї попередньої діяльності і того, що вона зробила, задумуватись про смисл і цінність зробленого. Людина змушена переглядати свої цілі з урахуванням свого професійного статусу, фізичного стану і стану справ у сім’ї[54].

Першими ознаками кризи є зміна ставлення до того, що раніше здавалося важливим, значимим, цікавим, відштовхуючим. Це сигнал протікання глибокої внутрішньої роботи. Наступний етап – усвідомлення в тій чи іншій мірі того, що відбулося, визначення його людиною для себе. І, нарешті, останній етап – вкорінення нового у світогляді, тобто появи нових вимог до себе і до інших, нових повсякденних дій і звичок.

Особливо слід підкреслити, що переломи і зрушення в розвитку дорослої людини виникають тоді, коли яскраво виражена невідповідність між наявними можливостями, областю знань і умінь та системою смислових зв’язків зі світом. У періоди значного розходження цих сторін діяльності і відбувається, нажаль, ще недостатньо вивченні на сьогоднішній день нормативні кризи зрілості. Загалом вони виникають рідше, ніж у дитинстві, з великим часовим інтервалом (7-10 років) і більш тісно залежать від “соціальної ситуації розвитку” (Л.С. Виготський). Як вже наголошувалося, кризи зрілості проходять достатньо усвідомлено і більш приховано, у внутрішньому плані, не демонстративно. Хоча близькі люди можуть помітити підвищену тривожність, критичність стосовно власних зовнішніх і внутрішніх досягнень, не стійкість поведінки, симптоми розчарування тощо, саме це може спричинити конфлікти в сімейній парі.

У зрілому дорослому віці перед людиною постає багато проблем, від вирішення яких залежить її розвиток. Основними з них є перехід до генеративності, захопленості собою, стагнація.

Генеративність (лат. *generativus* — породжую) полягає в інтересі до наступного покоління, різноманітних аспектів його виховання. На цій стадії

люди діють у проєктивній (породжують і задовольняють потреби наступного покоління), продуктивній (поєднують роботу із сімейним життям і вихованням нового покоління) і креативній (збільшують культурний потенціал) сферах. У жінок генеративність здебільшого виражається в просоціальних властивостях особистості (здатності допомагати іншим людям, дбати про інтереси групи, суспільства), у заглибленні в процес виховання дітей, турботі про близьких людей, відповідних настановах у своїй роботі.

Захопленість собою виявляється в тому, що людина так перебудовує своє життя, внаслідок чого в його центрі опиняється її Я. Вона не турбується про інших, а дбає про своє здоров'я, має хобі, подорожує, відпочиває на курортах, відвідує розважальні заходи, ходить у гості.

Стагнація полягає у відсутності життєвих перспектив, недостатньому орієнтуванні людини в часі, втраті сенсу життя. Своїм настроєм, поведінкою вона виражає втому від життя, пасивне очікування смерті.

Найвідчутнішими в житті дорослої людини є такі проблеми:

а) зниження життєвих сил, послаблення здоров'я, що змушує переключити енергію з фізичної на розумову діяльність. У свідомості людини визнання цінності фізичних сил змінюється визнанням цінності мудрості;

б) фізіологічні зміни, що спонукає людину до врівноваження соціального й сексуального аспектів у стосунках. Її спілкування з представником протилежної статі розгортається на товариських засадах, а не на сексуальній близькості чи конкуренції;

в) емоційне збіднення життєвих буднів, що потребує від особистості неабиякої емоційної гнучкості. Причиною цього можуть бути руйнування сім'ї, віддаленість від друзів, охолодження до того, що захоплювало на попередніх етапах життя;

г) розумова ригідність (негнучкість), тобто схильність надто вперто дотримуватися своїх життєвих правил, з недовірою ставитись до нових ідей. Зумовлюють її попередній досвід, звички, усталений стиль розмірковувань. Усе це актуалізує проблему розумової гнучкості особистості.

У зрілому дорослому віці людина опиняється перед неминучістю вирішення таких завдань:

а) необхідність диференціації Я (Я-професіонал, Я-потенційний пенсіонер, Я-сім'янин, Я-керівник, Я-зріла особистість та ін.), уникнення надмірної захопленості своїми соціальними ролями. Якщо люди утверджують себе тільки в межах своєї роботи чи сім'ї, то вихід на пенсію, зміна роботи чи покидання дітьми батьківського дому зумовлюють такий наплив негативних емоцій, з якими дорослий може не впоратися;

б) уникнення надмірного зосередження на хворобах, болях, якими супроводжується старість;

в) трансцендентація Я (вихід за межі Я до вічного, космічного, божественного), яка приходить на зміну захопленості Я. Особливе значення вона має у старості, але і в ранньому дорослому віці багатьох людей навідують думки про старість і смерть. Важливо, щоб вони зустрічали старість без відчаю, долали страх від усвідомлення неминучості смерті зацікавленою участю в долі молодого покоління.

Ці проблеми набувають особливого значення наприкінці зрілого дорослого віку. Як свідчать дослідження, період від 50 до 60 років є сприятливим для корекцій стилю життя, головних цілей та інтересів.

У зрілому дорослому віці людина переглядає свої цілі, задумується, наскільки реалізовані поставлені перед собою завдання, часто по-новому починає бачити свою роботу, усвідомлюючи, що професійний вибір уже зроблено. Окремі з них, розчарувавшись у своїй роботі, втративши її чи не досягнувши бажаного професійного статусу, відчувають гостре невдоволення собою і своїм життям. Інші, збагнувши, що надто багато часу було віддано

професійним справам, зосереджуються на сім'ї, міжособистісних стосунках, духовному, моральному вдосконаленні.

Нерідко на цьому віковому етапі людину переслідують не тільки традиційні, а й специфічні проблеми (алкоголізм, хронічні захворювання, інвалідність тощо), для подолання яких необхідні додаткові психологічні, емоційні сили, специфічні способи соціальної поведінки.

Відмітимо той факт, що кількість критичних ситуацій може підвищуватись в залежності від сімейного стажу подружжя та віку чоловіка та дружини, тобто, ризик виникнення конфліктів у сімейній парі збільшується, якщо співпадає вікова криза одного з подружжя з кризою сім'ї.

Висновки до розділу II.

Таким чином, проаналізувавши ряд робіт вітчизняних і закордонних вчених щодо проблеми переживання людиною кризових станів, ми визначили, що криза – характеризує стан, який породжується проблемою, що постала перед індивідом, якої він не може уникнути і яку він не може розв'язати за короткий час і звичним способом". Людина протягом життя переживає цілий ряд криз, пов'язаних з її віком.

В.В. Нуркова і К.Н. Василевська виділяють п'ять основних факторів на основі яких ситуації стають криз ситуації стають кризовими тому, що представлені у житті індивіда на основі п'яти факторів:

- фактор імовірного прогнозування – виходячи з аналізу свого минулого досвіду, людина оцінює імовірність настання цієї події як нульову або мінімальну;
- вітальний фактор, який виражається в суб'єктивному відчутті неможливості жити, існувати у нав'язаній ситуації, людині здається, що вона не перенесе цих умов, не зможе з ними змиритися;
- когнітивний фактор, тобто відсутність необхідних знань, умінь і навичок для життя в даній ситуації, неможливість застосовувати існуючі когнітивні схеми;

- поведінковий фактор, тобто відсутність сформованих моделей поведінки;
- екзистенційний фактор або відчуття смисловтрати, “екзистенційного вакууму”.

Криза постає водночас і як загроза для особистості, і як можливість для росту. Це складний феномен індивідуального життя людини, який має ряд особливостей, бо у кризовій ситуації порушується вся система самоорганізації (індивід потрапляє у ситуацію, де панують емоції); влада негативних емоцій гальмує і створює труднощі для пошуку основної суперечності життя в період кризи та інші особливості. Криза є болючим, гострим періодом розвитку людини, хоча може і не бути обов’язковим симптомом переходу від одного стабільного періоду до іншого. Бо неминучими є не кризи, а переломи, якісні зрушення у розвитку[4]. Таким чином, варто зазначити, що кількість критичних ситуацій може підвищуватись в залежності від сімейного стажу подружжя та віку чоловіка та дружини, тобто, ризик виникнення конфліктів у сімейній парі збільшується, якщо співпадає вікова криза одного з подружжя з кризою сім’ї.

Всі кризи особистості, які трапляються на її життєвому шляху, поділяються на: -кризи психічного розвитку; -вікові кризи; -кризи невротичного характеру; -професійні кризи; -критично-сміслові кризи; -життєві кризи.

З точки зору змісту і характеру психологічних проблем чи життєвих обставин, що спричинили кризову ситуацію, а також особистісних ролей, що виникають, розвиваються і зникають П.П. Горностай виділяє кілька типів життєвих криз [33]: -кризи становлення особистості; -кризи здоров’я; -термінальні кризи; -кризи значущих відносин; -кризи особистісної автономії; -кризи самореалізації; -кризи життєвих помилок.

Було з’ясовано, що існують дві принципові позиції у розумінні критичного періоду:

- Визнання критичних періодів необхідним моментом розвитку (позиція Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна). За Л.С. Виготським криза – це природній і закономірний етап розвитку, в ході якого відбувається кардинальна і бурхлива перебудова соціальної ситуації розвитку, що склалася, і формування центрального новоутворення віку (акцент на психологічних механізмах розвитку).

- Визнання необхідності якісних змін у розвитку, переходу до нової системи взаємин. (акцент на зовнішніх, соціальних умовах, а не психологічних механізмах розвитку (позиція О.М. Леонтьєва, Л.І. Божович та ін.).

РОЗДІЛ III ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ

3.1 Методи та методики дослідження.

Аналіз теоретичного матеріалу та завдання дослідження дозволили нам сформулювати модель емпіричного дослідження (рис.3.1), яка дозволяє бачити не тільки відібрані методики дослідження, але і об'єднувати отримані показники з урахуванням понять та виявляти певні тенденції.

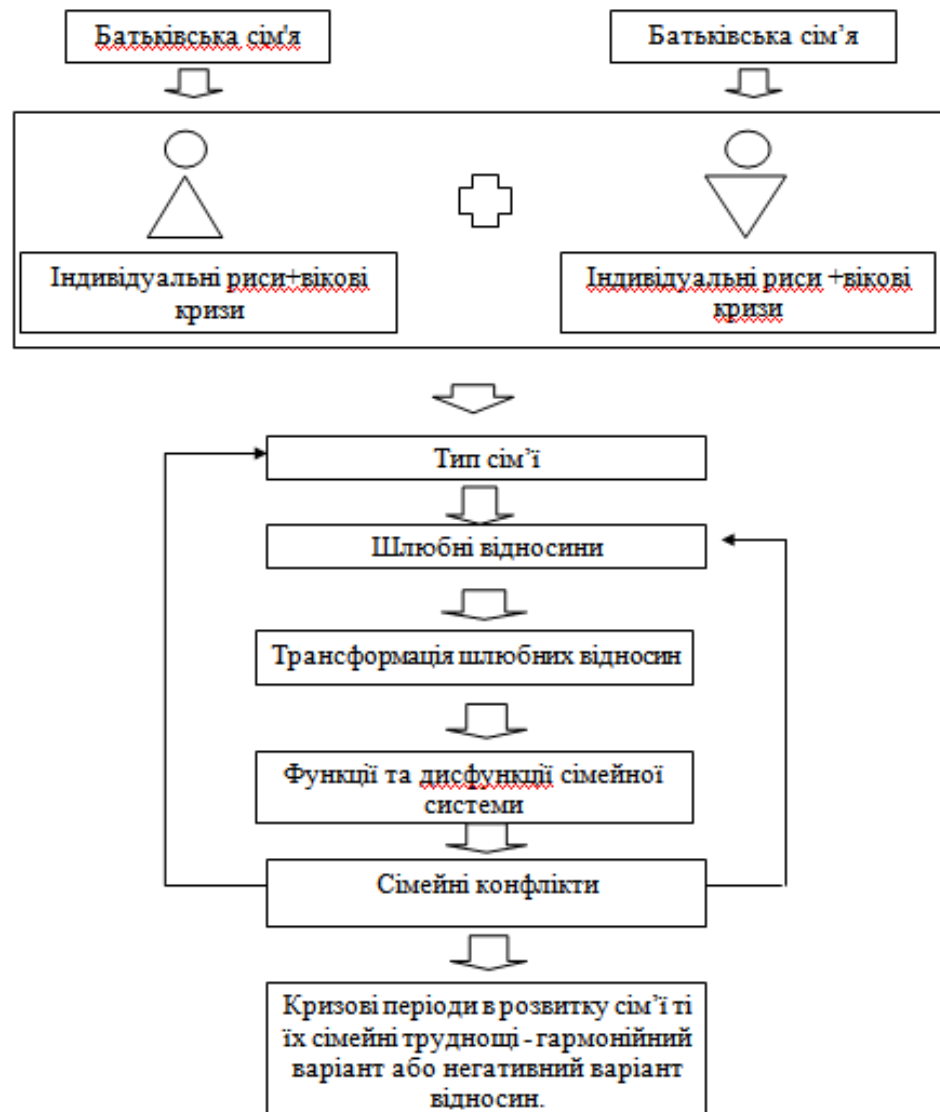

Рис. 3.1 Модель емпіричного дослідження

В подальшому плануванні аналізу результатів та інтерпретації модель має певні зміни.

Наслідки подружніх конфліктів

Рис. 3.2 Модель психодіагностичної та психокорекційної допомоги з урахуванням динаміки конфліктних стосунків в сімейній парі.

Згідно мети дослідження, для підтвердження або спростування гіпотези, для виконання окреслених завдань використовувались наступні методи та методики дослідження:

Теоретичні методи - аналіз, синтез, узагальнення результатів наукових досліджень та літературних джерел.

Математико-статистичні методи - мат. очікування, дисперсія, коефіцієнт кореляції.

Емпіричні методи - бесіда, психодіагностика за допомогою наступної батареї методик:

1. В. В. Столін, Т. Л. Романова, Г.П. Бутенко «Тест задоволеності шлюбом» (Додаток А)

Рік видання: 1984 рік.

Призначення: Результати обстеження за допомогою даного опитувальника дозволяють судити про те, яке загальний емоційний і морально-психологічний стан дорослої людини, від якого, в свою чергу, може залежати ставлення даного дорослого до дітей.

Віковий діапазон: 18-50 років.

Опис: в опитувальнику є 24 твердження, і кожному з них відповідають три можливі варіанти відповідей на них: а) вірно, б) невірно, в) не знаю. У тексті опитувальника вони можуть даватися в дещо інших формулюваннях і в іншому порядку. Випробуваний, читаючи опитувальник, повинен за допомогою даних суджень висловити свою згоду або незгоду з відповідними твердженнями.

2. Ю.Є.Альошина, Л. Я. Гозман, Є.М. Дубовська «Методика на визначення особливостей розподілу ролей у сім'ї». (Додаток В)

Рік видання: 1987 рік.

Призначення: призначена для діагностики особливостей розподілу ролей у сім'ї між подружжям.

Опис: В методиці наявні такі шкали: виховання емоційного клімату у сім'ї («психотерапевтична» функція), матеріальне забезпечення сім'ї, організація розваг, роль «господаря» («господині»), сексуальний партнер, організація сімейної субкультури.

Досліджуваному пропонується відповісти на 21 питання, що стосуються деяких моментів організації сімейного життя. Для кожного питання пропонується набір варіантів відповідей.

3. Ю.Є. Альошина, Л.Я. Гозман, Є.М. Дубовська Опитувальник "Вимірювання установок в сімейній парі" (ДОДАТОК Г)

Рік видання: 1987 рік

Призначення: методика призначена для вивчення установок подружжя по найбільш значущих в сімейному взаємодії сферах людського життя, визначення ступеня соціально - психологічної сумісності партнерів у шлюбі.

Віковий діапазон: з початку сімейного життя.

Опис: при створенні опитувальника автори керувалися уявленнями про те, які аттїтуди людині можуть надавати найбільш сильний вплив на його сімейні стосунки. Методика має 40 суджень, що виражають ту чи іншу позицію по десяти різним, значимим для людей, сферам: 1) ставлення до

людей; 2) альтернатива між почуттям обов'язку і задоволенням; 3) ставлення до дітей; 4) ставлення до автономності або залежності подружжя; 5) ставлення до розлучення; 6) ставлення до любові романтичного типу; 7) оцінка значення сексуальної сфери у сімейному житті; 8) ставлення до "заборонності сексу"; 9) ставлення до патріархального або егалітарної влаштування сім'ї; 10) ставлення до грошей. Респонденти повинні оцінити ступінь своєї згоди з кожним із тверджень.

4. О.М. Волкова, модифікація В.І. Слепкової Опитувальник РЕА (розуміння, емоційний тяжіння, авторитетність) (ДОДАТОК Д)

Призначення: опитувальник призначений для вимірювання ступеня розуміння, емоційної привабливості і поваги партнерів у шлюбі.

Опис: опитувальник складається з 45 тверджень, які стосуються взаємовідносин між партнерами в шлюбі. У текст опитувальника закладено три шкали, відображені у назві методики: розуміння, емоційний тяжіння і авторитетність (повага). Кожна шкала включає по 15 питань - тверджень. Інтерпретація шкал: Розуміння (1 - 15 тверджень) - це наявність у суб'єкта картини особистості партнера, суб'єктивне відчуття знання його особливостей. Суб'єкту, що відзначає високе розуміння, не важко інтерпретувати поведінку, думки, почуття і наміри партнера, і легко може враховувати їх при спілкуванні з партнером. Нерозуміння - відсутність ясної картини особистості партнера, труднощі в інтерпретації, поясненні його думок, почуттів, вчинків. Емоційне тяжіння (16 - 30 затвердження) - привабливість партнера, бажання спілкуватися з ним, мати з ним справу, терапевтичний вплив контакту на суб'єкта. Низькі оцінки по цій шкалі характеризують складність в спілкуванні у партнерів, відчуття втоми один від одного. Авторитетність (повага) (31 - 45 затвердження) - показник того, наскільки партнер приймається як особистість, наскільки суб'єкт поділяє його світогляд, інтереси, думки і приймає їх як еталон. Неповага - презирство до партнера як особистості.

5. Т. Лірі (модифікація і адаптація Собчик) «Інтерперсональна діагностика міжособистісної поведінки» (ДМО) (ДОДАТОК Е)

Рік видання: 1954 рік.

Призначення: призначена для дослідження уявлень суб'єкта про себе і ідеальне «Я», а також для вивчення взаємовідносин в малих групах.

Опис: метод діагностики міжособистісних відносин (ДМО) Л.Н.Собчик являє собою модифікований варіант інтерперсональної діагностики Лірі, автор якої є послідовником ідей Саллівен. Теоретичний підхід Г.С. Саллівен до розуміння особистості базується на уявленні про важливу роль оцінок і думки значимих для даного індивіда навколишніх, під впливом яких відбувається його персоніфікація, тобто формується особистість. У процесі взаємодії з оточуючими особистість проявляється у стилі міжособистісної поведінки. Реалізуючи потреби в спілкуванні і в здійсненні своїх бажань, людина погодить свою поведінку з оцінками значущих інших на рівні усвідомленого самоконтролю, а також (несвідомо) з символікою ідентифікації. Метод інтерперсональної діагностики та модифікованому варіанті виявився оптимально зручним для вивчення структури міжособистісних і внутрішньоособистісних відносин, виявивши також певні індивідуально-типологічні аспекти, що лежать в основі поведінкового патерну. Опитувальник містить 128 тверджень, 8 октант. У результаті проводиться підрахунок балів по кожній октанті за допомогою спеціального «ключа» до опитувальника. Після того, як випробуваний оцінить себе і заповнить сітку реєстраційного листа, підраховуються бали за 8-ми октантами психограмми методики. Варіанти октант наступні: 1. Властний-лідуючий. При помірно виражених балах (до 8) виявляє впевненість у собі, вміння бути добрим радником, наставником і організатором, властивості керівника, при високих показниках - нетерпимий до критики, переоцінка власних можливостей (до 12 б.), дидактичний стиль висловлювань, імперативна потреба командувати іншими, риси деспотизму (вище 12 б.). 2. Незалежний-домінуючий. Виявляє стиль міжособистісних

відносин від впевненого, незалежного, що суперничає, нарцисичного, з вираженим почуттям власної переваги над оточуючими, з тенденцією мати особливу думку, відмінну від думки більшості, і займати відокремлену позицію у групі (при високих балах, 12-16). 3. Прямолінійний-агресивний. Залежно від ступеня вираженості показників цей октант виявляє щирість, безпосередність, прямолінійність, наполегливість у досягненні мети (помірні бали) або надмірну завзятість, недружелюбність, нестриманість і запальність (високі бали). 4. Недовірливий-скептичний. Реалістичність бази суджень і вчинків, скептицизм і неконформність (до 8 балів) переростає у вкрай образливий і недовірливий модус відносин до оточуючих з вираженою схильністю до критицизму, невдоволенням навколишніми і підозрілістю. 5. Покірно-сором'язливий. Відбиває такі особливості міжособистісних відносин, як скромність, сором'язливість, схильність брати на себе чужі обов'язки. При високих балах - повна покірність, підвищене почуття провини, самоприниження. 6. Залежний - слухняний. При помірних балах - потреба в допомозі й довірі з боку оточуючих, у їх визнання. При високих показниках - надконформність, повна залежність від думки оточуючих. 7. Співпраця-конвенціональність. Виявляє стиль міжособистісних відносин, властивий особам, які прагнуть до тісної співпраці з референтною групою, до доброзичливих відносин з оточуючими. Надмірність у прояві даного стилю міжособистісних відносин проявляється компромісною поведінкою, нестриманістю в проявах своєї дружелюбності по відношенню до оточуючих, прагненні підкреслити свою причетність до інтересів більшості. 8. Відповідально-великодушний. Проявляється вираженою готовністю допомагати оточуючим, розвиненим почуттям відповідальності. Високі бали виявляють м'якосердечність, надобов'язковість, гіперсоціальність установок, підкреслений альтруїзм. Показники, що не виходять за рівень 8 балів відповідають «гармонійним особистостям». Більш високі показники відповідають акцентуації певних поведінкових стереотипів. Оцінки досягають рівня 14-16 балів, свідчать про труднощі соціальної

адаптації. Низькі показники за всіма октантами (0,3 бали) можуть бути результатом скритності випробуваного.

6. К. Томас " Визначення способів регулювання конфліктів " (Додаток Б).

Рік видання: 1973 рік.

Призначення: визначення типових способів реагування на конфліктну ситуацію.

Віковий діапазон: починаючи з підліткового віку

Опис: однією з найпоширеніших методик діагностики поведінки особистості в конфліктній ситуації (точніше, в конфлікті інтересів) є опитувальник Кеннета Томаса "Визначення способів регулювання конфліктів". К. Томас виходив з того, що людям не слід уникати конфліктів або дозволяти їх за всяку ціну, а вимагається уміти грамотно ними управляти. Він спільно з Ральфом Кілман запропонував двомірну модель регулювання конфліктів, одне вимірювання якої - поведінка особистості, засноване на увазі до інтересів інших людей; друге - поведінку, маючи на увазі ігнорування цілей оточуючих і захист власних інтересів. Для опису типів поведінки людей в конфліктах (точніше, в конфлікті інтересів) К. Томас вважає застосовувану двомірну модель регулювання конфліктів, основними в якій є кооперація, пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених у ситуацію, і напористість, для якої характерний акцент на власних інтересах.

Виділяється п'ять способів регулювання конфліктів, позначені у відповідності з двома основними вимірами (кооперація і напористість): Змагання (конкуренція), пристосування, компроміс, уникання, співпраця.

7. А.С. Кочарян, Г.С.Кочарян, А.В. Киричук методика "Реакції подружжя на конфлікт" (ДОДАТОК Г)

Призначення: методика дозволяє діагностувати сприйняття і розуміння подружжям один одного і конфліктної ситуації, а також індивідуально-специфічні захисні патерни подружжя.

Віковий діапазон: з початку сімейного життя.

Опис: опитувальник складається з 89 тверджень, які "працюють" на 8 шкал: неконструктивні установки на шлюб, депресія, протективні механізми, дефензивні механізми, агресія, соматизація тривоги, фіксація на психотравми, контрольна шкала. Велика частина тверджень була сформульована автором, ряд тверджень був узятий з ММРІ, а також з опитувальника Р. Нігневіцкого з діагностики особистісної ригідності (Залевський Г.В., 1976). Мета опитувальника - з'ясувати погляди подружжя щодо деяких сімейних проблем. Пропонується в разі згоди з твердженням поставити в опитувальному листі знак "+" проти відповідного номера твердження; в разі не згоди, поставити знак "-" .

Опис шкал: Шкала неконструктивних установок на шлюб (НУ) діагностує такі види установок шлюбного партнера, які дезінтегрують сімейну структуру, перешкоджають терапевтичній реконструкції подружніх відносин. Шкала депресії (Д) включає твердження, що виражають 3 види депресії: класичну ("загальмованість", сповільненість афекту та інтелекту), астеничну (слабкість, млявість і т.п.) і апатичну (зниження інтересу, байдужість), а також почуття провини, яке може включатися в депресію. Шкала протективних механізмів (ПМ) діагностує той тип захистів, який призводить до недопущення в свідомість психотравмуючої інформації (витіснення, заперечення утруднень, регресія і т.п.). Шкала дефензивності механізмів (ДМ) діагностує той тип захистів, який позначений як "реінтерпретативна активність" - психотравматична інформація допускається у свідомість за рахунок її спотвореної реінтерпретації (раціоналізація, ізоляція, інтелектуалізація і т.п.). У шкалу агресії (А) увійшли твердження, пов'язані як з прямою фізичною та вербальною агресією, так і зі зміщеною. У шкалу соматизація тривоги (СТ) включені твердження, що стосуються загальної соматизації (голова - серце - шлунок, загальна заклопотаність здоров'ям). Шкала фіксації на психотравмі (Ф) включає твердження, що свідчать про "застрягання" афекту та інтелекту на психічній травмі. Шкали

опитувальника є внутрішньо узгодженими, функціонально незалежними. Контрольна шкала інтерпретується по сирих балах. Якщо респондент, набирає 6 і більше балів, то опитувальник не тлумачиться. В іншому випадку необхідно підрахувати отримані дані ("сирі" бали) і перевести їх у Т-показники по кожній шкалі.

8. В. Гарбузов «Опитувальник для виявлення домінуючого інстинкту» (ДОДАТОК Є)

Призначення: призначений для визначення провідних інстинктів, що лежать в основі типології індивідуальності.

Опис: опитувальник має такі шкали: егофільний, генофільний, альтруїстичний, дослідний, домінантний, лібертофільний, дігнітофільний типи інстинктів. Респонденту пропонується 35 питань.

Сім інстинктів Вілена Гарбузова: I.«Егофільний тип» (інстинкт самозбереження) З раннього дитинства у людини цього типу проявляється схильність до підвищеної обережності, дитина не відпускає матір від себе ні на мить, боїться темряви, висоти, води і т. п., нетерпимий до болю (відмови від лікування зубів; від відвідування лікарів і т. п.); на базі цього типу формується особистість з вираженою егоцентричністю, тривожністю, вразливістю, схильністю при несприятливих обставинах до нав'язливих страхів, фобій або істеричних реакцій. II. «Генофільний тип» (інстинкт продовження роду) Для нього характерна своєрідний різновид егоцентризму, коли «Я» замінюється поняттям «Ми» (під «Ми» мається на увазі сім'я) аж до заперечення «Я». Цінності, цілі, життєвий задум підпорядковані одному - інтересам дітей, сім'ї. Вже в дитинстві інтереси цього типу людей фіксовані на сім'ї і така дитина спокійна тільки тоді, коли батько і мати повернулися з роботи, вся сім'я в зборі, всі здорові і у всіх гарний настрій, він загострено відчуває розлад у родині. Еволюційна доцільність наявності даного типу полягає в тому, що його носії - хранителі сім'ї, хранителі генофонду роду, хранителі життя. III. «Альтруїстичний тип». Для людей цього типу характерні доброта, емпатія, дбайливість до близьких, особливо до літніх,

здатні віддати іншим останнє, навіть необхідне йому самому. Вони переконані, що не може бути добре всім, якщо погано комусь одному. І вони еволюційно хранителі доброти, світу, хранителі життя. IV.«Дослідницький тип». У людей цього типу з раннього дитинства відзначається допитливість, прагнення в усьому дістатися до суті, схильність до творчості. На початку цих людей цікавить все, але далі все сильніше і сильніше захоплює якесь одне пристрасне захоплення. Мандрівники, винахідники, вчені - особи цього типу. V.«Домінантний тип» (інстинкт домінування). З раннього дитинства спостерігається прагнення до лідерства, вміння організувати гру, поставити мету, проявити волю для її досягнення, формується особистість, яка знає, чого вона хоче і як досягти бажаного, наполеглива в досягненні мети, готова до продуманого ризику, яка вміє розбиратися в людях і повести їх за собою. Еволюційна доцільність наявності цього типу, що народжує лідерів, організаторів, політиків у тому, що вони хранителі інтересів і честі всього роду. VI.«Лібертофільний тип» (інстинкт свободи). Вже в колисці дитя цього типу протестує, коли його сповивають. Схильність до протесту проти будь-якого обмеження його свободи зростає разом з ним. Для людей цього типу характерно прагнення до самостійності, заперечення авторитетів (батьків, вчителів), терпимість до болю, схильність рано залишати отчий дім, схильність до ризику, упертості, негативізму, нетерпимості рутини, бюрократизму. І вони - охоронці інтересів і свободи кожного, індивідуальності, вони природно обмежують тенденції осіб «домінантного типу». Вони хранителі свободи, а з цим - життя. VII.«Дігнітофільний тип» (інстинкт збереження гідності). Вже в ранньому дитинстві людина цього типу здатна вловити іронію, насмішку і абсолютно нетерпима до будь-якої форми приниження. Характерна безоглядність, готовність поступитися всім у відстоюванні своїх прав, непохитна позиція. Інстинкт самозбереження у такої людини на останньому місці. В ім'я честі і гідності ці люди без коливання йдуть на Голгофу. Прихильність до сім'ї виражається у формі збереження фамільної честі. Еволюційна доцільність наявності такого типу полягає в

тому, що його носії - хранителі честі і гідності "Я", особистості, а з цим, - життя, гідного людини.

3.2 Характеристика учасників емпіричного дослідження.

Проблема якості шлюбно-подружніх відносин, досягнення їх благополуччя й стабільності виступає в цей час центральною в сімейній психології. Її значення з'ясовується перш за все тим, що в реаліях нашого складного, кризового часу людині особливо необхідно знайти стійке, гармонійне, щасливе єднання з іншою людиною, намагаючись надовго зберегти його.

Проаналізувавши літературні джерела, ми вирішили провести дане дослідження тому, що у наш час підвищилась кількість розлучень, а причиною розлучення не рідко бувають конфлікти.

Наше дослідження проводилось на базі сімейних пар, які проживають у місті П'ятихатки, Дніпропетровської області. В ньому брали участь шістдесят сімейних пар, які мають сімейний стаж: 1-5 років – 16 пар, 6-10 років – 14 пар, 11-15 років – 15 пар, 16-20 років – 15 пар. Респонденти мали вік від 20 до 50 років. (Рис. 3.2.1)

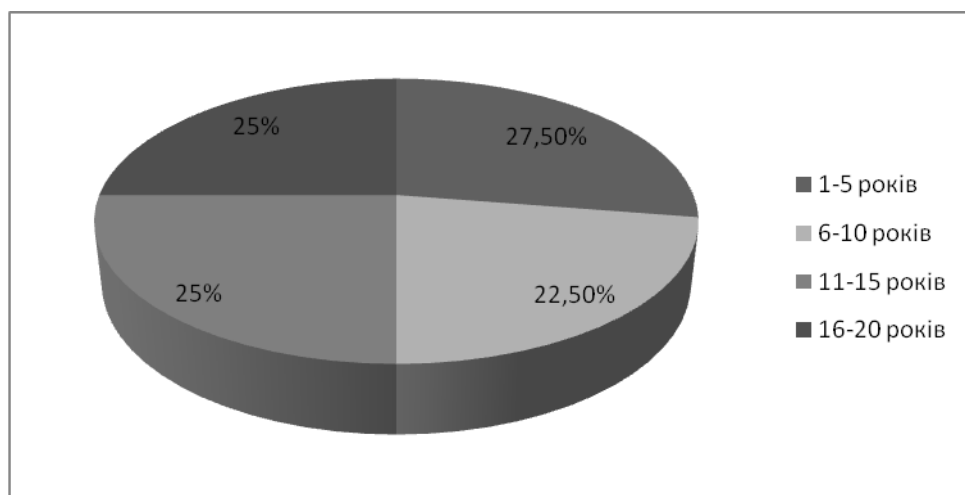

Рис. 3.2.1 Відсоткове співвідношення сімейних пар в залежності від сімейного стажу.

3.3 Кількісні та якісні результати діагностики та їх аналіз.

3.3.1 Аналіз результатів діагностики за методикою «Тест задоволеності шлюбом» (В.В. Столін, Т.Л. Романова, Г.П. Бутенко).

Дана методика дозволяє нам виявити рівень задоволеності шлюбом чоловіка та дружини, адже від того на скільки люди задоволені своїм шлюбом залежить благополуччя відносин між подружжям. Якщо ж подружжя не задоволене укладеним шлюбом, то на ґрунті цього незадоволення можуть виникати конфлікти, які можуть зруйнувати відносини і сім'ю загалом. Результати дослідження за даною методикою яку ми проводили серед сімейних пар, які проживають в місті П'ятихатки, дають змогу нам виявити повну незадоволеність, значну незадоволеність, скоріше незадоволеність, ніж задоволеність, часткову задоволеність/незадоволеність, значну задоволеність та практично повну задоволеність шлюбом. Отримані результати приведені у таблиці 3.3.1.

Таблиця 3.3.1

Результати діагностики за методикою «Тест задоволеності шлюбом» (В.В. Столін, Т.Л. Романова, Г.П. Бутенко) (середні значення).

Сімейний стаж	Жінки	Чоловіки	Δ Ж і Ч
1-5 років	30,6	29,6	+1
6-10 років	33	33,4	-0,4
11-15 років	35,9	35,3	+0,6
16-20 років	35,6	35,7	-0,1

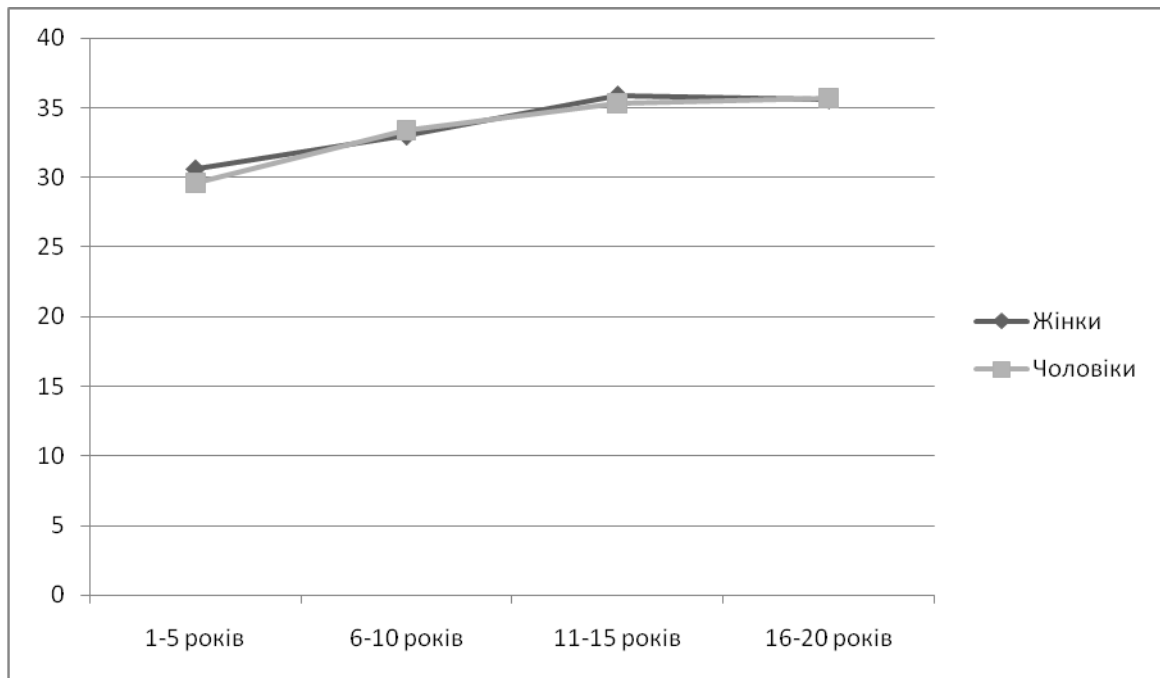

Рис 3.3.2 Результати діагностики за методикою «Тест задоволеності шлюбом» (В.В. Столін, Т.Л. Романова, Г.П. Бутенко)

Аналіз рисунку дає змогу констатувати, що із зростанням сімейного стажу у учасників емпіричного дослідження зростає, причому пік зростання задоволеності шлюбом приходить на 11-15-річний період. Ця тенденція притаманна як для чоловіків, так і для жінок. У наступний віковий період відбувається незначне зниження задоволеності шлюбом. Це пов'язано, на нашу думку, із переживанням особистістю наступної вікової кризи – кризи середнього віку. Саме ця криза примушує не тільки переосмислити власні досягнення та невдачі, але й переглянути свої погляди на шлюбного партнера. Цікавим являється аналіз параметрів задоволеності шлюбом у чоловіків і жінок.

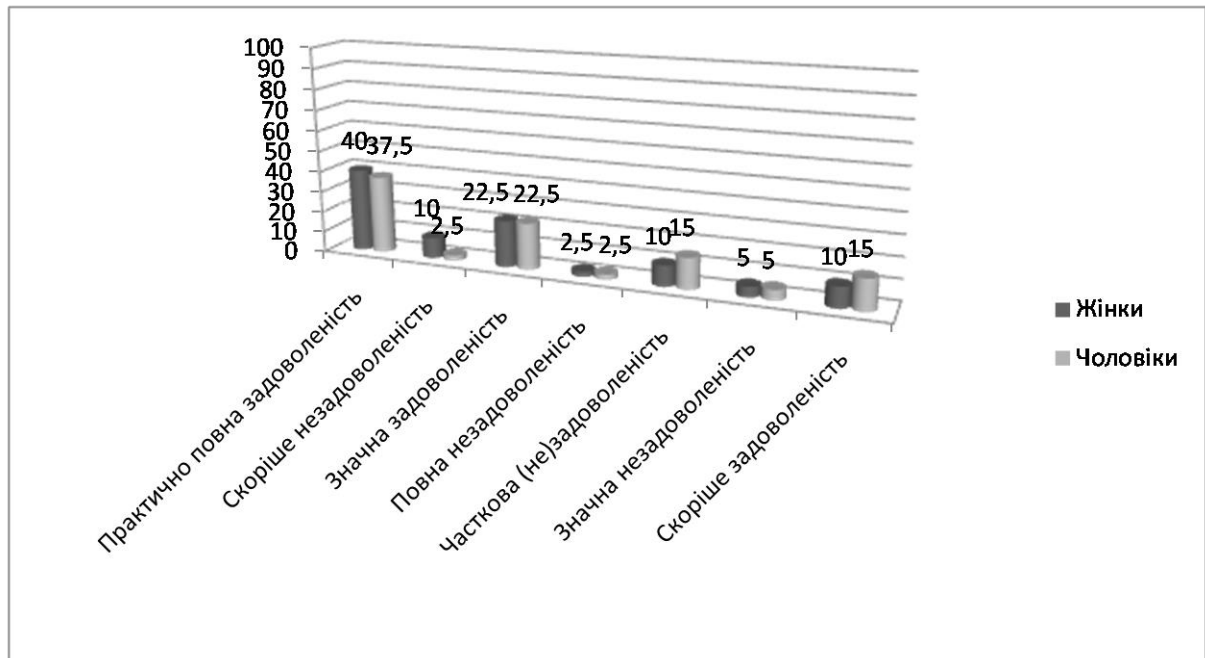

Рис 3.3.3 Співвідношення рівня задоволеності шлюбом серед жінок та чоловіків (у відсотках).

Виходячи з результатів аналізу розбіжностей в ступені задоволеності по різним параметрам (Δ) між чоловічою та жіночою вибіркою, можна констатувати, що конфлікти частіше за все можуть виникати у сім'ях з сімейним стажем 1-5 років та 11-15 років. Саме в цей період співвідношення рівня задоволеності шлюбом мають найбільш виражене неспівпадіння.

Аналізуючи рисунок 3.3.3 бачимо, що жінки більше задоволені шлюбом, ніж чоловіки. Практично повністю задоволені своїм шлюбом 40 % жінок, а чоловіків – 37,5 %. Також у нашому дослідженні є пари, у яких результати жінки і чоловіка досягають єдиного рівня задоволеності шлюбом – «практично повна задоволеність шлюбом», таких пар налічується близько половини. Виходячи з цього потрібно сказати, що в парах, які задоволені своїм шлюбом виникає набагато менше конфліктів, ніж у парах, які не задоволені або які частково задоволені своїм шлюбом. Виявлено зміни задоволеності шлюбом в залежності від сімейного стажу, таким чином,

найбільше задоволені шлюбом сімейні пари, які мають стаж від 11 до 15 років.

Зокрема, Е. Г. Ейдемільер і В. Юстицкис (2002) в спільній роботі стверджують, що характер травматичного впливу незадоволеності значною мірою залежить від рівня усвідомленості даного стану [109]. Вони виділяють два види незадоволеності шлюбними відносинами: усвідомлена й погано усвідомлювана незадоволеність.

У разі усвідомленої незадоволеності зазвичай спостерігається відкрите визнання чоловіком того, що сімейні відносини його не задовольняють. Показовим при цьому є вказівка на глобальний характер незадоволеності - на те, що сімейне життя не відповідає навіть самим мінімальним вимогам. Як правило, згадується якась вельми важлива і психологічно зрозуміла обставина, яка заважає негайно розійтися (найчастіше - діти чи житлово-побутові труднощі, які виникнуть при розлученні). Усвідомлена незадоволеність нерідко супроводжується конфліктом між подружжям: до констатації незадоволеності приєднуються виражені агресивні ноти, прямі вказівки на те, що причиною її є чоловік.

Таким чином, дана методика дає змогу виявити вікові та гендерні особливості прояву задоволеності шлюбом у учасників емпіричного дослідження, а також виявити аспекти неспівпадіння поглядів та вимог по окремим аспектам сімейного життя.

3.3.2 Аналіз результатів діагностики за методикою «Визначення особливостей розподілення ролей в сім'ї» (Ю.Є.Альошина, Л.Я. Гозман, Є.М. Дубовська)

За допомогою «Методики на визначення особливостей розподілу ролей у сім'ї» (Ю.Є.Альошина, Л. Я. Гозман, Є.М. Дубовська). Ми діагностували особливості розподілу ролей у сім'ї між подружжям.

Діагностика проводилась за такими шкалами: виховання, емоційний клімат в сім'ї, матеріальне забезпечення сім'ї, організація розваг, роль «господаря» («господарки»), сексуальний партнер, організація сімейної субкультури.

Таблиця 3.3.2

Результати дослідження по методиці визначення особливостей розподілення ролей в сім'ї (Ю. Є. Альошина, Л.Я. Гозман, Е.М. Дубовська)

Сімейний стаж	Виховання дітей		Ем. клімат		Мат. забезпечення		Орг. розваг		Господарь		Секс. партнер		Сім. субкультура	
	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч
1-5 років	3,4 ↓	3 ↑	2,3 ↓	2,4 ↓	2,2 ↑	1,8 ↓	2,5 ↑	2,6 ↓	3 ↓	3,2 ↑	2,1 ↓	2 ↓	3 ↑	3 ↑
6-10 років	4 ↓	2,9 ↑	3 ↓	2,7 ↓	2,1 ↓	2 ↓	2,4 ↓	2,8 ↓	3 ↓	2,9 ↓	2,4 ↓	2,1 ↓	2,4 ↓	2,5 ↓
11-15 років	3,4 ↑	3 ↓	2,5 ↓	2,9 ↓	2,2 ↑	2,3 ↓	2,5 ↓	2,6 ↓	3,5 ↓	2,9 ↓	2,2 ↓	2,2 ↓	2,8 ↓	3 ↑
16-20 років	3 ↓	3,3 ↓	2,6 ↓	3 ↓	2,1 ↓	2 ↓	2,8 ↓	2,7 ↓	2,5 ↓	2,6 ↓	2,5 ↓	2,6 ↓	2,9 ↓	2,8 ↓

Аналіз результатів даних приведених в таблиці 3.3.2 дають змогу бачити особливості розподілення ролей в сім'ї не тільки в залежності від статі, але й від стажу сімейного життя.

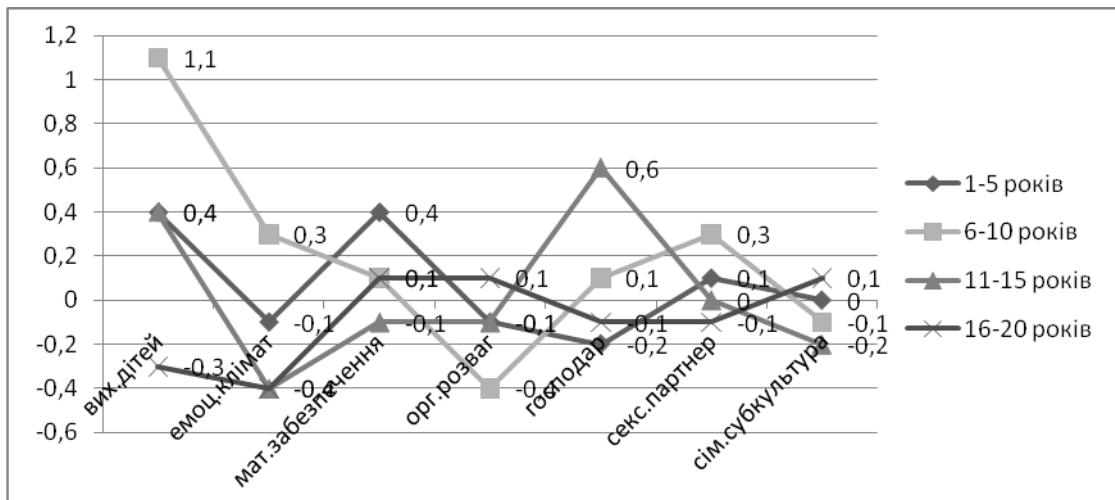

Рис 3.3.4. Результати дослідження по методиці визначення особливостей розподілення ролей в сім'ї (Ю. Є. Альошина, Л.Я. Гозман, Е.М. Дубовська)
(Δ по загальній вибірці)

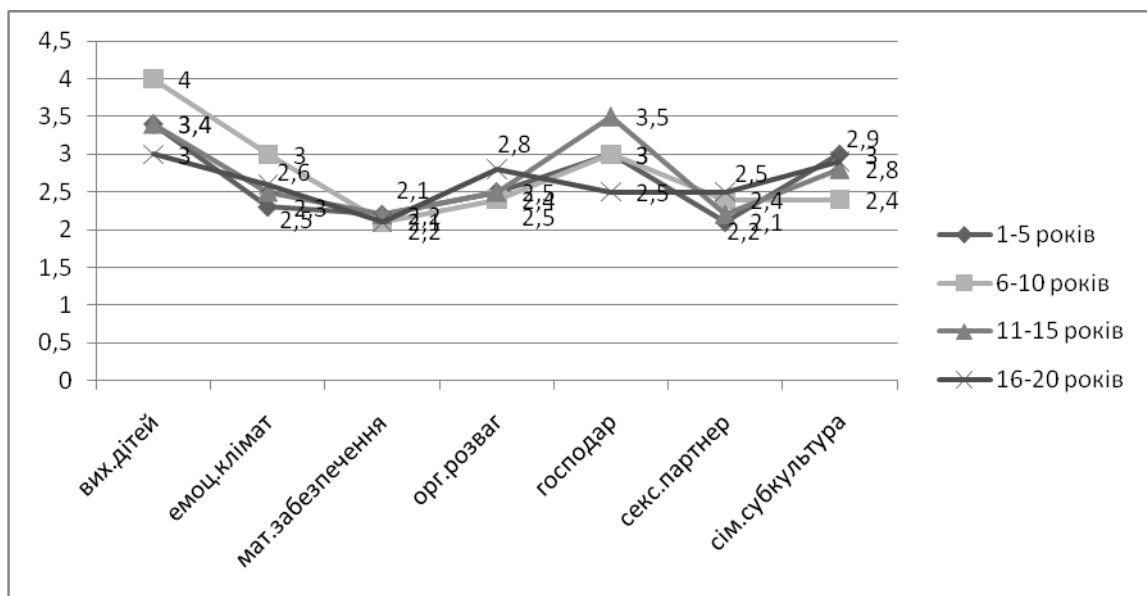

Рис 3.3.5. Результати дослідження по методиці визначення особливостей розподілення ролей в сім'ї (Ю. Є. Альошина, Л.Я. Гозман, Е.М. Дубовська)
(середні значення жіночої вибірки)

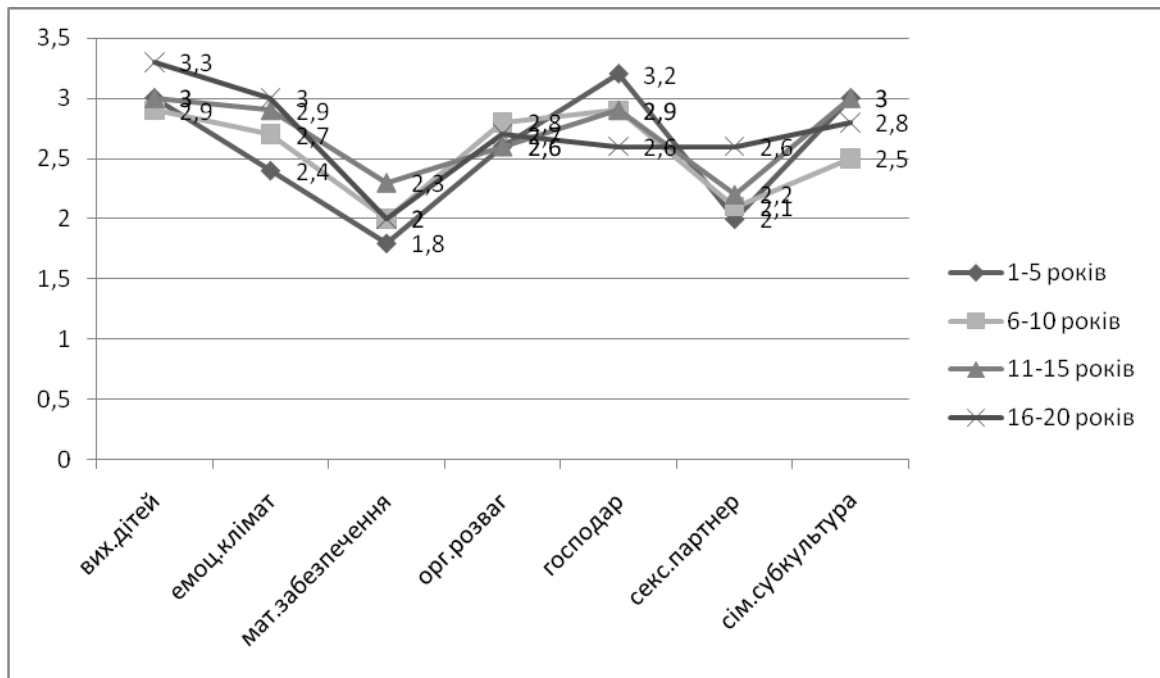

Рис 3.3.6. Результати дослідження по методиці визначення особливостей розподілення ролей в сім'ї (Ю. Є. Альошина, Л.Я. Гозман, Е.М. Дубовська) (середнє значення чоловічої вибірки)

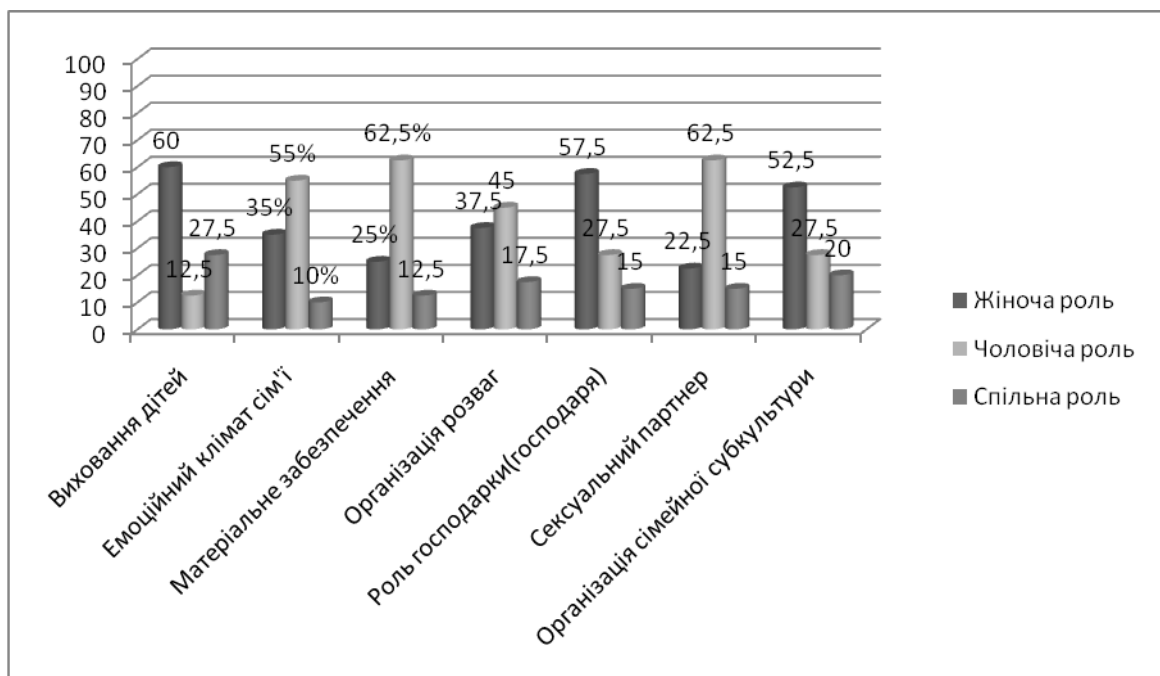

Рис. 3.3.7 Співвідношення уявлення жінок про ролі, які виконуються спільно з чоловіком та окремо.(%)

Аналіз рисунку 3.3.7 дає можливість фіксувати, що жінки найбільше приписують собі виконання ролей, пов'язаних з вихованням дітей (60 %), з господарством (57,5%) та організацією сімейної субкультури, а найменше - роль сексуального партнера (22,5%) та роль, яка пов'язана із матеріальним забезпеченням сім'ї. Це свідчить про уявлення жінками традиційної сім'ї та ролі жінки в цій сім'ї. По результатах жіночої вибірки видно, що основна роль, яка приписується чоловікові це матеріальне забезпечення сім'ї (62,5%) та роль сексуального партнера (62,5%), а найменша роль, виконання якої очікується від чоловіків це роль господаря та організація сімейної субкультури. До спільної ролі 27.5 % жінок віднесли виховання дітей. Також ми виявили, що жінки, які знаходяться в шлюбі певний час, можуть приписувати ролі собі і чоловікові в залежності від сімейного стажу. Таким чином, ми визначили, що жінки на етапі 1-5 років спільного життя вважають, що вони повинні виконувати такі ролі, як виховання дітей та організація сімейної субкультури, чоловіки повинні виконувати роль сексуального партнера та матеріально забезпечувати сім'ю, організацією розваг, на думку жінок повинні займатися разом. Це пов'язано із зростанням прояву маскулінності у молодих жінок, які змушені самотійно планувати не тільки сімейне життя, але й професійне самовизначення та кар'єрний ріст. Жінки, які прожили в шлюбі 6-10 років вважають, що їх роллю є виховання дітей та створення емоційного клімату в сім'ї, на їх думку, чоловік повинен матеріально забезпечувати сім'ю, спільно вони повинні організовувати розваги, сімейну субкультуру, а також спільною вважається роль сексуального партнера. Сімейний стаж 11-15 років, у якому перебували жінки показав, що жінки віддають собі роль господарки та роль виховання дітей, чоловікові вони приписують роль сексуального партнера, спільною роллю вважається створення емоційного клімату сім'ї та організація розваг. Жінки з сімейним стажем 16-20 років вважають, що їх роль це виховання дітей, чоловік повинен організовувати розваги, а спільно виконується роль сексуального партнера та роль господаря.

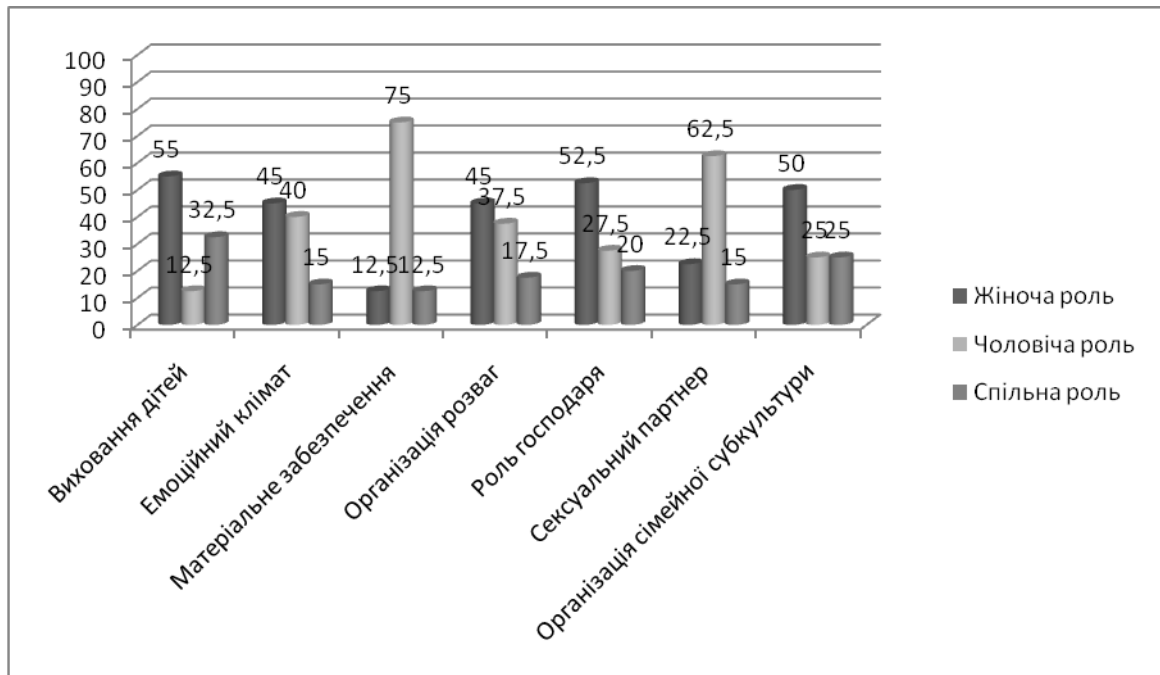

Рис. 3.3.8 Співвідношення уявлення чоловіків про ролі, які виконуються спільно з жінкою та окремо. (%)

Аналізуючи рис. 3.3.8 можна сказати, що чоловіки найбільше приписують собі виконання ролей, пов'язаних з матеріальним забезпеченням сім'ї (75 %) та роль сексуального партнера (62,5%), а найменше - роль організатора сімейної субкультури. По результатам чоловічої вибірки видно, що основна роль, яка приписується жінці це роль господині (52,5%) та роль організатора сімейної субкультури (50%). Чоловіки вважають, що найменша роль, яку виконують жінки це матеріальне забезпечення сім'ї. До спільної ролі 25 % чоловіків віднесли виховання організацію сімейної субкультури. Ми визначили, що чоловіки, які знаходяться певний час у шлюбі можуть приписувати собі та своїй жінці ролі в залежності від кількості прожитих років у шлюбі. Таким чином, чоловіки, які знаходяться у шлюбі 1-5 років, вважають, що їхня роль це роль сексуального партнера та роль матеріального забезпечення сім'ї, на їхню думку роль жінки це виховання дітей та роль господарки, спільна роль – організація сімейної субкультури. Чоловіки, які

прожили в шлюбі 6-10 років приписують собі виконання ролі матеріального забезпечення, жінка повинна виховувати дітей та виконувати роль господарки, спільною роллю чоловіки вважають організацію сімейної субкультури. Чоловіки, які мають сімейний стаж 11-15 років вважають, що вони повинні матеріально забезпечувати сім'ю та виконувати роль сексуального партнера, жінки ж, на думку чоловіків, повинні виконувати роль виховання дітей та організовувати сімейну субкультуру, спільною роллю чоловіки вважають організацію розваг. Ті чоловіки, які прожили у шлюбі 16-20 років приписують собі роль матеріального забезпечення сім'ї, жінці – виховання дітей, а спільна роль, на їхню думку, це створення емоційного клімату в сім'ї. Таким чином, ми бачимо, що всі чоловіки незважаючи на сімейний стаж вважають, що матеріальне забезпечення сім'ї це їхня роль, а виховання дітей – це роль жінки.

Порівнюючи рис. 3.3.7 та рис. 3.3.8 можна помітити, що результати по жіночій та чоловічій вибіркам мають схожість, це може свідчити про те, що у сім'ях на цьому ґрунті має виникати набагато менше конфліктів, тому що очікування жінки та чоловіка щодо виконання тієї чи іншої ролі в більшості співпадають.

Аналізуючи результати Δ по загальній вибірці можна зробити висновок про те, що найбільш схильні до конфліктів є сім'ї, сімейний стаж яких складає 6-10 років та 11-15 років. Таким чином, виявлені вікові та гендерні особливості розподілення ролей в сімейних парах в залежності від типу сім'ї та сімейного стажу.

3.3.3 Аналіз результатів діагностики за опитувальником «Визначення установок в сімейній парі» (Ю.Е. Альошина, Л. Я. Гозман).

Аналіз функцій сім'ї (духовної, емоційної, сексуальної, соціально-економічної, репродуктивної, виховної та ін.) має не тільки індивідуальне значення, але й суспільне значення, бо є основою формування здорової або проблемної сім'ї.

Обрана нами методика використовувалась для того, щоб визначити установки подружжя по найбільш значущім в сімейній взаємодії сферах людського життя, визначення ступеня соціально-психологічної сумісності партнерів у шлюбі. В методиці представлено 10 шкал по значимим для людей сферам: 1) відношення до людей, 2) альтернатива між відчуттям боргу та задоволенням; 3) відношення до дітей; 4) відношення до автономності або залежності подружжя; 5) відношення до розлучення; 6) відношення до кохання романтичного типу; 7) оцінка значення сексуальної сфери в сімейному житті; 8) відношення до «заборони сексу»; 9) відношення до патріархального або егалітарного устрою сім'ї; 10) відношення до грошей.

Таблиця 3.3.3

Результати діагностики за опитувальником «Визначення установок в сімейній парі» (Ю.Е. Альошина, Л. Я. Гозман) (середні значення)

Сімейний стаж	відношення до людей		альтернатива між відчуттям боргу та задоволенням		відношення до дітей		відношення до автономності або залежності подружжя		відношення до розлучення		відношення до кохання романтичного типу		оцінка значення сексуальної сфери в сімейному житті		відношення до «заборони сексу»		відношення до патріархального або егалітарного устрою сім'ї		відношення до грошей	
1-5 років	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч
	3,2	3,1	3	2,6	3,5	2,6	3,2	3,3	3,5	2,9	3,2	3	2,5	3,1	2,3	3,1	2,6	2,9	2	3,5
	↑	↑	↓	↓	↑	↑	↑	↑	↓	↑	↑	↑	↓	↓	↓	↓	↑	↑	↓	↑
6-10 років	2,5	2,7	3,1	2,7	3,2	2,5	3	2,7	3,5	3,2	3,3	2,9	2,7	3,3	2,5	3,2	2,3	2	2,8	3,4
	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
11-15 років	2,6	2,7	3	2,3	3	2,9	2,9	2,9	3,5	3,1	3,3	3	2,7	3	2,6	2,6	2,7	2,1	2,5	3,1
	↑	↑	↓	↓	↓	↑	↓	↓	↑	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
16-20 років	2,5	2,4	3,1	2,6	3	2,6	2,9	3	3,3	2,9	3,4	3,1	2,8	3	2,5	2,9	2,7	2,8	1,7	2,7
	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓

Аналіз результатів таблиці дає змогу виявити установки в сім'ї та виявити відмінності в установках традиційній сім'ї, товариській сім'ї та партнерській сім'ї. Саме розбіжності в установках або співпадіння визначають форми шлюбно-сімейних відносин та виконання шлюбних ролей. Аналіз кількісних результатів дозволяє виявити гендерні особливості, а саме: у жінок – відношення до розлучення, відношення до кохання романтичного типу, відношення до дітей; у чоловіків – відношення до грошей, відношення до сексуальних стосунків, відношення до автономності і т.ін. Тому, не випадково у чоловіків основними причинами сімейних конфліктів є задовільнення-незадовільнення психосексуальних потреб та незадовільнення

потреби в значущості свого «Я». А у жінок основною причиною сімейних конфліктів виявляється пристрасть чоловіка до задовільнення своїх потреб (витрачення грошей на себе, алкоголь, тютюн і т.ін.), а задовільнення-незадовільнення психосексуальних потреб має невирішальне значення.

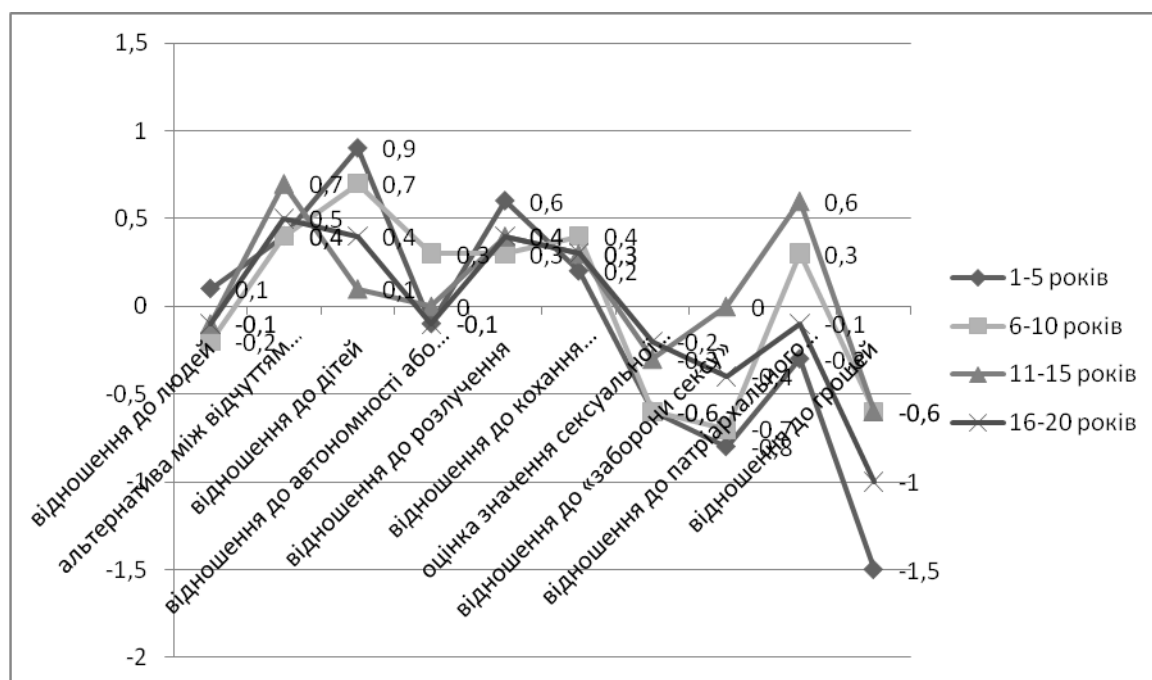

Рис. 3.3.9 Результати діагностики за опитувальником «Визначення установок в сімейній парі» (Ю.Е. Альошина, Л. Я. Гозман) (Δ по загальній вибірці)

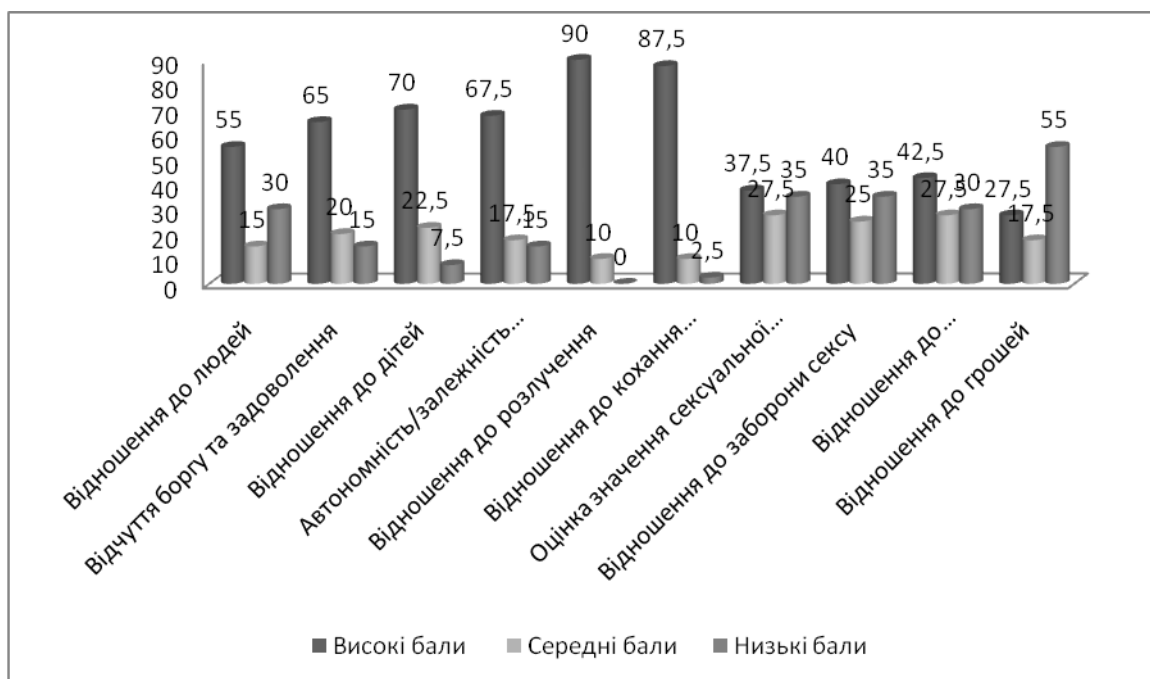

Рис. 3.3.10 Відсоткове співвідношення установок в сім'ї по жіночій вибірці.

Виходячи з побудованої діаграми дамо пояснення отриманим результатам по кожній шкалі.

1. Відношення до людей: за цією шкалою 55% жінок отримали високий бал, це свідчить про оптимістичне уявлення респондентів щодо людей взагалі, відповідно низькі бали – це більш песимістичні уявлення про людей.

2. Альтернатива між відчуттям боргу та задоволення: 65% жінок отримало високий бал, це значить, що в них виражена орієнтація на борг в порівнянні з задоволенням.

3. Відношення до дітей: на рисунку ми бачимо, що високі бали складають 70%, це нам говорить про те, що роль дітей у житті респондентів є дуже значущою.

4. Відношення до автономності або залежності подружжя: високі бали набрало 67,5% жінок, це означає, що вони орієнтовані на спільну діяльність подружжя в усіх сферах сімейного життя.

5. Відношення до розлучення: 90% жінок отримали високі бали за даною шкалою, а це значить, що ці жінки мають негативне відношення до розлучення.

6. Відношення до кохання романтичного типу: можна сказати, що у 87,5% жінок виражена орієнтація на традиційно подану романтичну любов.

7. Оцінка значення сексуальної сфери в сімейному житті: 37,5% жінок отримало високі бали, це може свідчити про те, що сексуальна сфера в сімейному житті є малозначущою, в свою чергу, 35% жінок отримало низькі бали, можна сказати, що вони приділяють більше значення сексуальній сфері у сімейному житті.

8. Відношення до «заборони сексу»: виходячи з отриманих даних, ми бачимо, що 40% жінок отримали високий бал, це нам може говорити про те, що у цих жінок сексуальна тема представляється забороненою.

9. Відношення до патріархального або егалітарного устрою: 42,5% жінок мають менш традиційне уявлення про роль жінки, 30% жінок мають, в свою чергу більш традиційне уявлення про свою роль.

10. Відношення до грошей: 27,5% жінок отримали високий бал, це означає, що жінки, які увійшли у цей відсоток мають бережливе ставлення до грошей, жінки ж, які отримали низькі бали – 50% легше вважають можливим витратити гроші.

Варто відмітити, що у жінок, які перебувають у шлюбі 1-5 років домінують установки відношення до дітей та негативне відношення до розлучення, жінки з сімейним стажем 6-10 років та 11-15 років мають домінуючою установкою негативне ставлення до розлучення, жінки зі стажем 16-20 років мають домінуючою установкою відношення до кохання романтичного типу.

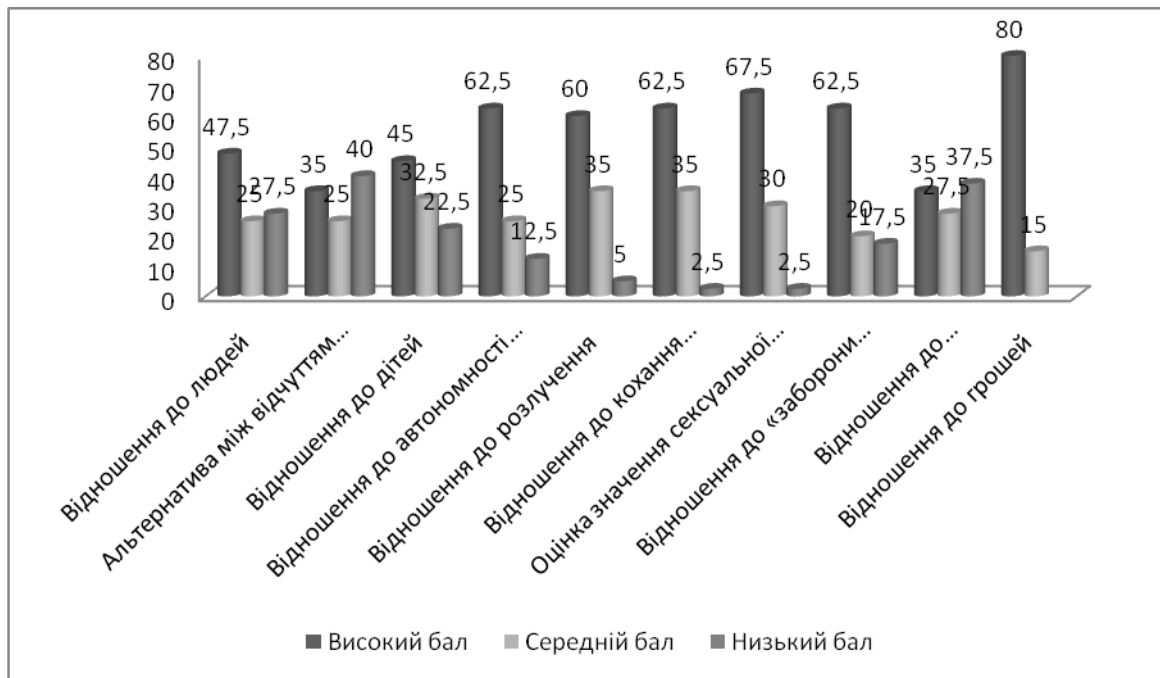

Рис. 3.3.11 Відсоткове співвідношення установок в сім'ї по чоловічій вибірці.

Виходячи з побудованої діаграми дамо пояснення отриманим результатам по кожній шкалі.

1. Відношення до людей: за цією шкалою 47,5% чоловіків отримали високий бал, це свідчить про оптимістичне уявлення респондентів щодо людей взагалі, відповідно низькі бали – це більш песимістичні уявлення про людей.

2. Альтернатива між відчуттям боргу та задоволенням: 35% чоловіків отримало високий бал, це значить, що в них виражена орієнтація на борг в порівнянні з задоволенням, а 40% чоловіків отримало низькі бали, це свідчить про орієнтацію на задоволення.

3. Відношення до дітей: на рисунку ми бачимо, що високі бали складають 45%, це нам говорить про те, що роль дітей у житті респондентів є дуже значущою.

4. Відношення до автономності або залежності подружжя: високі бали набрало 62,5% чоловіків, це означає, що вони орієнтовані на спільну діяльність подружжя в усіх сферах сімейного життя.

5. Відношення до розлучення: 60% чоловіків отримали високі бали за даною шкалою, а це значить, що ці чоловіки мають негативне відношення до розлучення.

6. Відношення до кохання романтичного типу: можна сказати, що у 62,5% чоловіків виражена орієнтація на традиційно подану романтичну любов.

7. Оцінка значення сексуальної сфери в сімейному житті: 67,5% чоловіків отримало високі бали, це може свідчити про те, що сексуальна сфера в сімейному житті є малозначущою, в свою чергу, 2,5% чоловіків отримало низькі бали, можна сказати, що вони приділяють більше значення сексуальній сфері у сімейному житті.

8. Відношення до «заборони сексу»: виходячи з отриманих даних, ми бачимо, що 62,5% чоловіків отримали високий бал, це нам може говорити про те, що у цих чоловіків сексуальна тема представляється забороненою.

9. Відношення до патріархального або егалітарного устрою: 35% чоловіків мають менш традиційне уявлення про роль жінки, 37,5% чоловіків мають, в свою чергу більш традиційне уявлення про роль жінки.

10. Відношення до грошей: 80% чоловіків отримали високий бал, це означає, що чоловіки, які увійшли у цей відсоток мають бережливе ставлення до грошей, чоловіки ж, які отримали низькі бали – 5% вважають можливим легше витратити гроші.

Відмітимо, що чоловіки, які знаходяться у шлюбі 1-5 років та 6-10 років мають домінуючою таку установку, як відношення до грошей, чоловіки зі стажем 11-15 років окрім домінуючої установки відношення до грошей, мають також установку, яка свідчить про негативне відношення до розлучення. Чоловіки, які прожили у шлюбі 16-20 років мають домінуючою установкою відношення до романтичного кохання.

Отже, порівнявши результати, отримані за жіночою та чоловічою вибіркою, ми визначили, що чоловіки мають більш бережливе відношення до грошей, на відміну від жінок. Також ми визначили, що жінки орієнтовані

більше на виконання боргу, ніж на отримання задоволення, у чоловіків же – навпаки, більший відсоток чоловіків орієнтований на отримання задоволення, а не на виконання боргу. Не менш важливим є те, що у жінок роль дитини у сім'ї відіграє більшу роль ніж у чоловіків. Таким чином, виявлені вікові та гендерні особливості визначення установок в сімейній парі.

3.3.4 Аналіз результатів діагностики за опитувальником «Розуміння, емоційне тяжіння, авторитетність» (РЕА) (А.Н. Волкова, модифікація В.І. Слепкової).

В сімейному житті при розвитку відносин не останнє значення має створення публічного образу сім'ї, тобто сімейні міфи. Сімейні міфи – це образ сім'ї, це образ сімейного кредо. Аналізуючи сімейні міфи ми можемо визначити такі як: ми-дружня родина; ми-рятувальники; ми-герої і виживальники.

Обраний нами опитувальник дає змогу визначити ступінь розуміння, емоційної привабливості та поваги партнерів у шлюбі. Діагностика проводилась за трьома шкалами, які відображені в назві методики: розуміння, емоційне тяжіння і авторитетність (повага).

Аналіз результатів діагностики за опитувальником «Розуміння,
емоційне тяжіння, авторитетність» (РЕА) (А.Н. Волкова, модифікація В.І.
Слепкової) (середні значення)

Сімейний стаж	Розуміння		Емоційне тяжіння		Авторитетність	
	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч
1-5 років	24,1 ↑	23,1	26,4 ↑	22,2 ↑	24,2 ↑	18,5 ↑
6-10 років	21,3	23,1 ↓	22	20,4	20,6 ↓	17,7
11-15 років	27,4 ↑	24,6 ↓	23,1 ↑	22,4 ↑	23,5 ↓	23,3 ↑
16-20 років	26,4	25,8 ↓	22	22 ↑	23,7 ↓	23

Аналіз отриманих результатів дає змогу виявити гендерні розбіжності в прояві емоційних складових в шлюбних відносинах у чоловіків і жінок. У чоловіків у всіх сім'ях з різним сімейним стажем домінує розуміння, а потім емоційне тяжіння, а у жінок – спочатку на першому місці емоційне тяжіння, потім розуміння і на останньому місці авторитетність чоловіка. Це свідчить, що шлюбні партнери мають деякі ідеалізовані уявлення про характер шлюбних взаємовідносин в сім'ї, які камуфлюють конфлікти.

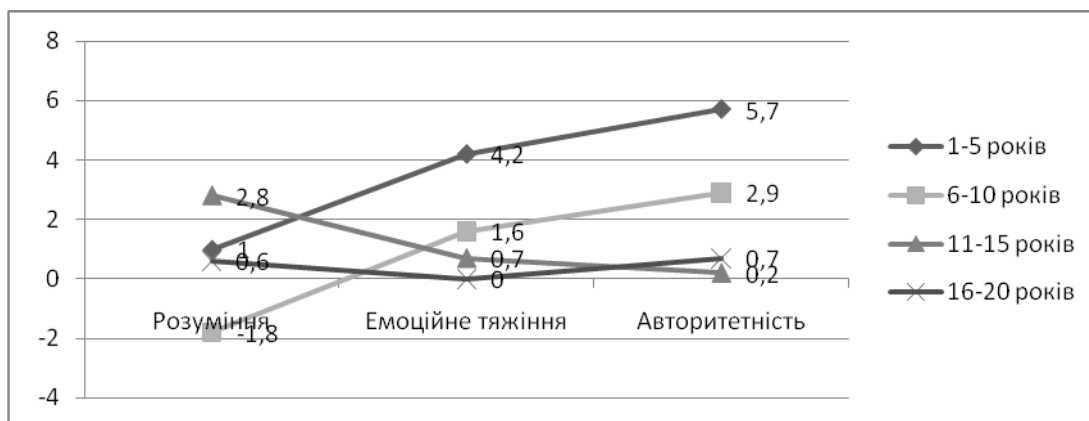

Рис 3.3.12 Результати діагностики за опитувальником «Розуміння, емоційне
тяжіння, авторитетність» (РЕА) (А.Н. Волкова, модифікація В.І. Слепкової)
(Δ по загальній вибірці)

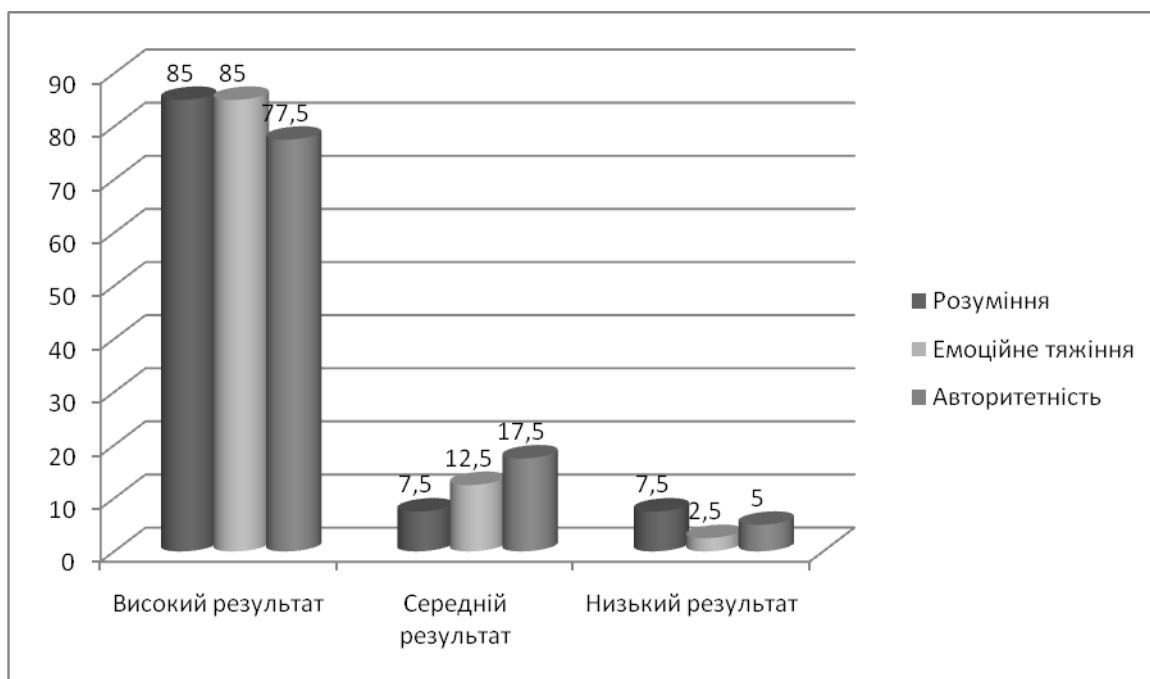

Рис. 3.3.13 Відсоткове співвідношення отриманих результатів по жіночій вибірці.

За отриманими даними рис. 3.3.13 видно, що результати жінок по трьом шкалам досить високі. Отримані результати по шкалі «розуміння» можуть свідчити, що у жінок є наявність картини особистості партнера, суб'єктивне відчуття знання його особистих особливостей. Жінкам, у яких відзначається високе розуміння, не важко інтерпретувати поведінку, думки, почуття і наміри партнера, і легко можуть враховувати їх при спілкуванні з партнером. Низькі результати (7,5%) свідчать про нерозуміння - відсутність ясної картини особистості партнера, труднощі в інтерпретації, поясненні його думок, почуттів, вчинків. Варто відмітити, що у жінок з сімейним стажем 1-5 років та 6-10 років домінує емоційне тяжіння до партнера, а у жінок зі стажем 11-15 років та 16-20 років домінує розуміння.

Отримані високі результати за шкалою «емоційне тяжіння» свідчать про привабливість партнера, бажання спілкуватися з ним, мати з ним справу. Низькі оцінки по цій шкалі (2,5%) характеризують складності в спілкуванні у партнерів, відчуття втоми один від одного.

Високий результат за шкалою «авторитетність (повага)» - показник того, наскільки партнер приймається як особистість, наскільки суб'єкт поділяє його світогляд, інтереси, думки і приймає їх як еталон. Низький результат (5%) свідчить про неповагу - презирство до партнера як особистості.

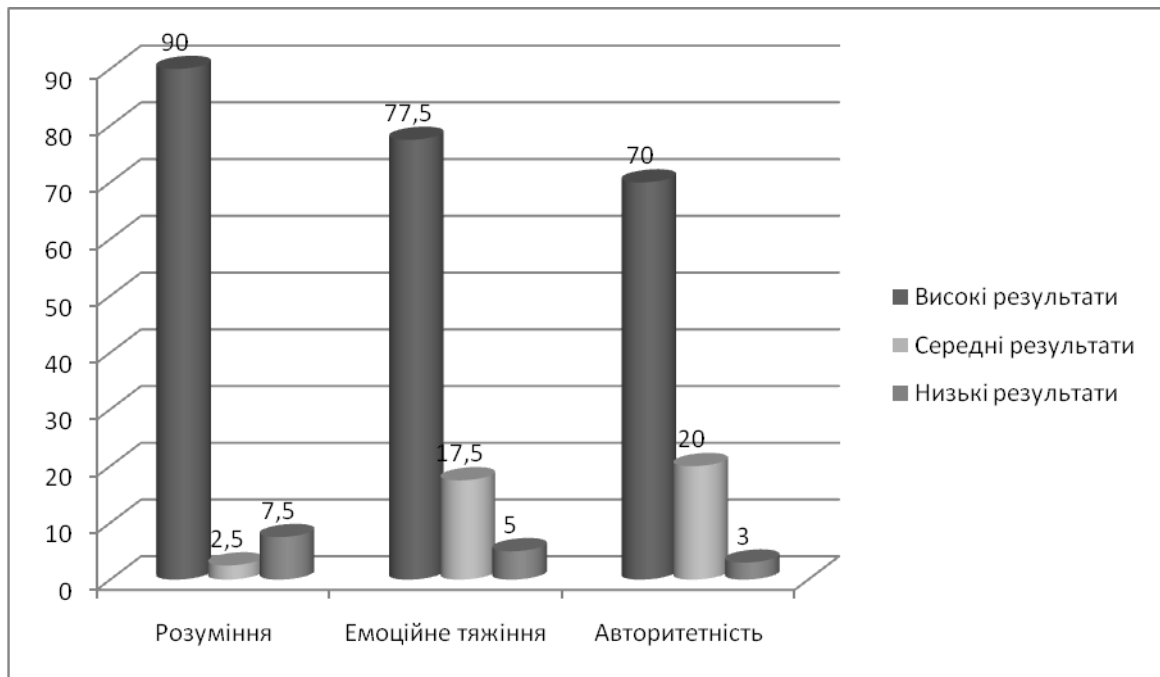

Рис. 3.3.14 Відсоткове співвідношення отриманих результатів по чоловічій вибірці.

Аналізуючи рис. 3.3.14 можна сказати, що результати чоловічої вибірки близькі до результатів жіночої вибірки, це може свідчити про те, що у більшості сімей налагоджені розуміння, емоційне тяжіння та повага до свого партнера. Також, варто зазначити, що пари, у яких відсутня хоч одна із названих складових більше схильні до потрапляння у конфліктні ситуації. Нами було визначено, що для чоловіків незалежно від сімейного стажу домінуючим є розуміння у відносинах.

Варто зазначити, що за результатами Δ по загальній вибірці видно, що найбільше схильні до конфлікту сім'ї зі стажем спільного життя 6-10 років та 11-15 років.

Таким чином, виявлені вікові та гендерні особливості в відносинах сімейних пар. Порушення сімейних відносин розглядається з точки зору внутрішньої мотивації поведінки партнерів.

3.3.5. Аналіз результатів діагностики за методикою «Діагностика міжособистісних відносин» (ДМВ) Т. Лірі (модифікований і адаптований Собчик).

В емпіричному дослідженні взяли участь практично благополучні родини, які знаходяться в стані молодого подружжя, подружнього зрілого віку. Тому, відбувається трансформація міжособистісних стосунків, яка пов'язана з прийняттям та розвитком ролей, в тому числі і батьківських, прийняття дітей у внутрішньо сімейний інститут, прийняття дітей-підлітків і т.ін. Такі зміни впливають на особистісні, духовні, ціннісні та інші складові, які визначають міжособистісні стосунки. Тому методика Т.Лірі дозволила виявити 8 складових міжособистісних стосунків та їх зміни (реальні та потенціальні), які відбуваються протягом 20 років.

Результати діагностики за методикою «Діагностика міжособистісних відносин» (ДМВ) Т. Лірі (модифікований і адаптований Собчик) (середні значення)

Сімейний стаж	I Владний-лідируючий		II Незалежний-домінуючий		III Прямолінійний-агресивний		IV Недовірливий-скептичний		V Покірний-сором'язливий		VI Залежний-слухняний		VII Співпрацюючий-конвенціальний		VIII Відповідально-великодушний	
	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч
1-5 років	5,2 ↓	8,3 ↑	6,4 ↑	7,5 ↑	4,9 ↓	4,5 ↓	4,9 ↓	4,8 ↓	3,1 ↓	2,5 ↓	5 ↑	2,6 ↓	4,5 ↑	4,5 ↑	4,3 ↓	4,6 ↑
6-10 років	6,4 ↓	7,2 ↑	4,7 ↑	6,7 ↑	5,9 ↓	5,4 ↓	5,1 ↓	7 ↑	4,3 ↓	3,7 ↓	4,4 ↑	2,6 ↓	4,2 ↑	3,3 ↑	4,6 ↓	3,5 ↑
11-15 років	5,3 ↓	5,9 ↑	6,4 ↑	6,9 ↓	4,8 ↓	5,2 ↓	6,8 ↓	5,9 ↑	3,9 ↓	4,1 ↓	4,1 ↓	2,9 ↑	3,8 ↑	3,4 ↑	4,2 ↓	4 ↓
16-20 років	6,3 ↓	6,9 ↓	6,3 ↑	8 ↓	5,5 ↓	6,1 ↓	6 ↑	5,5 ↑	4,7 ↓	3,3 ↑	3,6 ↓	2,8 ↑	2,7 ↓	3 ↑	4,7 ↓	5,3 ↓

Аналіз результатів даної таблиці демонструє, що чоловіки прагнуть підтримувати сімейну владу та контроль протягом всього шлюбного життя, але не приймають рівний статус дружини і не проявляють емоційної подяки дружині за прийняття пристосування до своєї залежності. Жінки прагнуть до відповідальності за стан сім'ї, прагнуть задовольняти економічний вклад в сім'ю та приймати захоплення своєю персоною. У жінок мінімально виражений співпрацюючі-конвенціальні відносини. Така тенденція виявлена і у чоловіків.

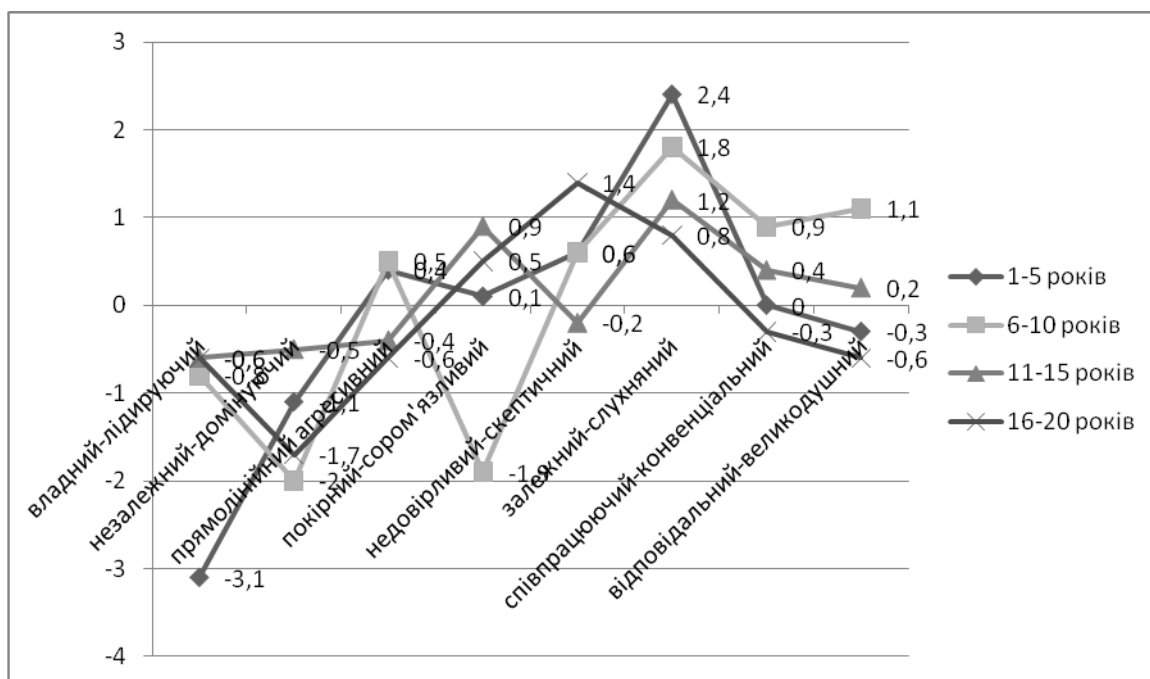

Рис. 3.3.15 Результати діагностики за методикою «Діагностика міжособистісних відносин» (ДМВ) Т. Лірі (модифікований і адаптований Собчик) (Δ по загальній вибірці)

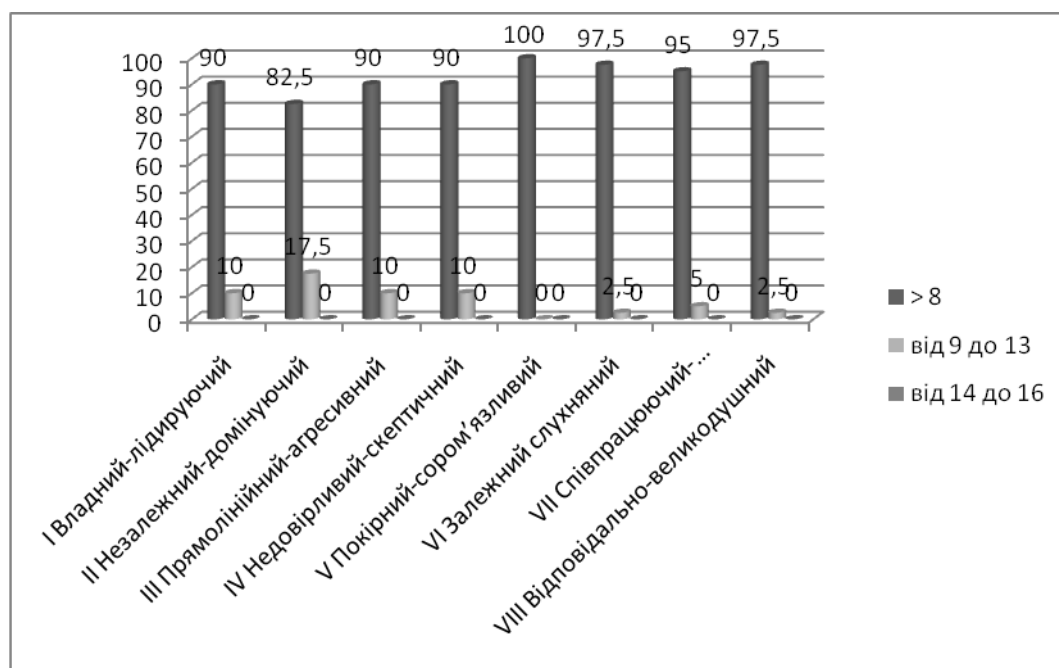

Рис. 3.3.16 Відсоткове співвідношення домінуючих типів міжособистісних відносин (жіноча вибірка).

З побудованого рисунку ми бачимо, що результати по всіх типах відносин знаходяться на рівні «гармонійних особистостей», тобто жінки набрали менше восьми балів, бали від дев'яти до тринадцяти свідчать про акцентуації деяких поведінкових стереотипів. Жінок, які набрали від чотирнадцяти до шістнадцяти балів немає. Відмітимо, що у жінок, які знаходяться у шлюбі певний час, домінують певні октанти. У жінок з сімейним стажем 1-5 років домінує октанта «незалежний-домінуючий», жінки зі стажем 6-10 років мають домінуючою октанту «владний-лідуючий», у жінок, які живуть у шлюбі 11-15 років доміную октанта «недовірливий-скептичний», жінки зі стажем 16-20 років мають домінуючими октантами «незалежний-домінуючий» та «владний-лідуючий».

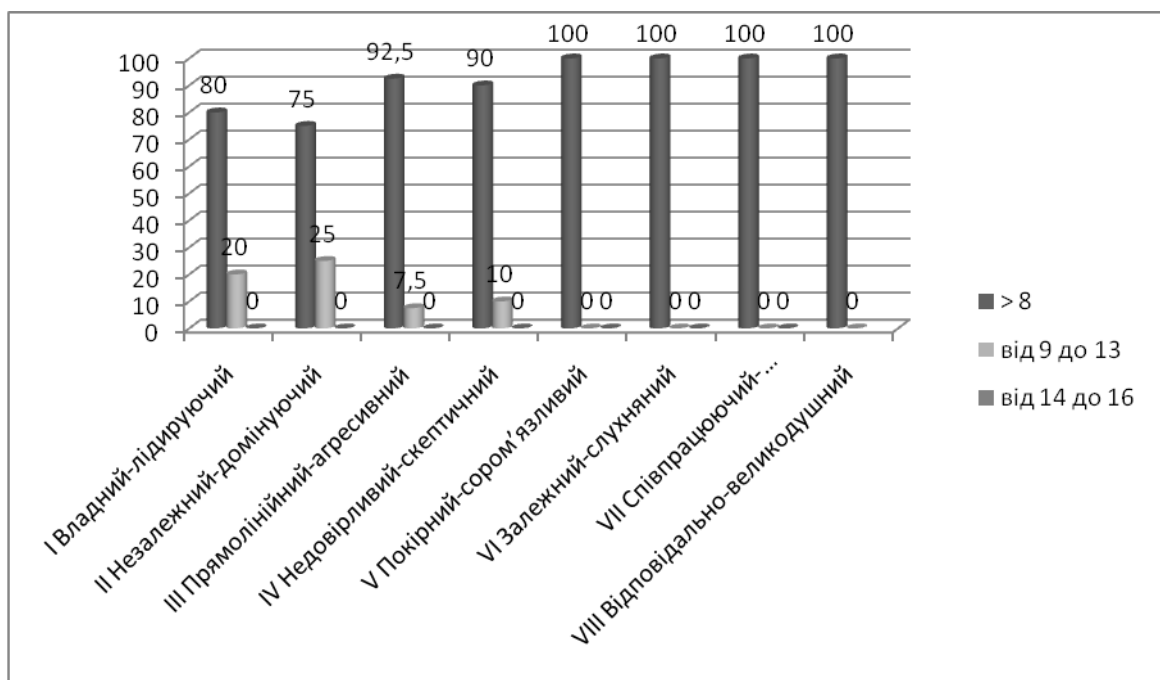

Рис. 3.3.17 Відсоткове співвідношення домінуючих типів міжособистісних відносин (чоловіча вибірка).

За отриманими результатами по чоловічій вибірці ми бачимо, що результати, так як і у жіночій вибірці, властиві «гармонійним особистостям». Результатів від чотирнадцяти до шістнадцяти балів ніхто з чоловіків не

отримав. Варто зазначити, що чоловіки з певним сімейним стажем мають певну домінуючу октанту. Чоловіки з сімейним стажем 1-5 років та 6-10 років мають домінуючою октантою «владний лідируючий», а чоловіки зі стажем 11-15 років та 16-20 років - «незалежний-домінуючий».

Відмітимо, що результати Δ вказують на схильність до конфлікту сімейних пар зі стажем спільного життя 1-10 років. Таким чином, виявлено вікові та гендерні особливості шлюбних відносин у сімейних парах.

3.3.6 Аналіз результатів діагностики за методикою Томаса "Визначення способів регулювання конфліктів".

Результати дослідження сімейних відносин по методиці " Визначення способів регулювання конфліктів " (К. Томас) дають змогу нам виявити типові стратегії поведінки сімейної пари у конфліктних ситуаціях. Методика Томаса в сукупності з пропозиціями Кілмена дають змогу виявити не тільки схильність до суперництва і співпраці, прагнення до компромісів, уникнення конфліктів, але й визначити схильність до індивідуальних або сумісних дій, активних чи пасивних, що визначає адаптацію кожного з подружжя до життя у шлюбі в різні вікові періоди.

Існують такі основні стратегії поведінки в конфлікті:

- Протидія - не враховуються цілі партнера;
- Співпраця - спрямована на задоволення учасниками своїх потреб;
- Компроміс - умовна рівність партнерів;
- Уникнення - відхід від контакту, втрата власних цілей;
- Поступливість - жертвування власними інтересами в ім'я інших.

Таблиця 3.3.6

Результати дослідження по методиці Томаса "Визначення способів
регулювання конфліктів " (середні значення)

Сімейний стаж	Співпраця		Суперництво		Уникнення		Компроміс		Пристосування	
	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч
1-5 років	3,6	5,5	6,7	5,9	8	5,6	6,1	5,5	4,7	5,2
6-10 років	5,3	5,6	6,2	6	6,3	7,2	5,4	6,8	6,7	6,1
11-15 років	6,1	5,5	5,1	5,3	6,7	6	7,9	8,7	7,2	5,8
16-20 років	6,8	6,6	4,7	6,5	7	5,9	6,7	7,1	6,2	5,6

Аналіз результатів даних приведених в таблиці 3.3.6 дають змогу бачити зміни в прояві кожної стратегії поведінки в конфліктній ситуації не тільки в залежності від статі, але й від стажу сімейного життя.

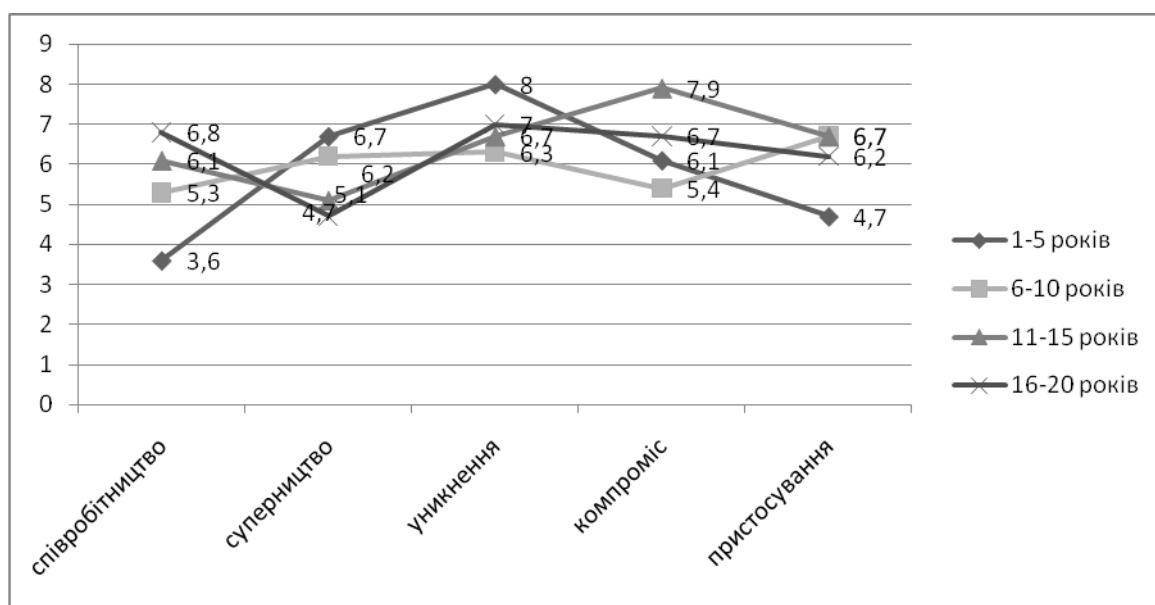

Рис 3.3.18 Результати дослідження по методиці Томаса "Визначення способів
регулювання конфліктів " (середні значення по жіночій вибірці)

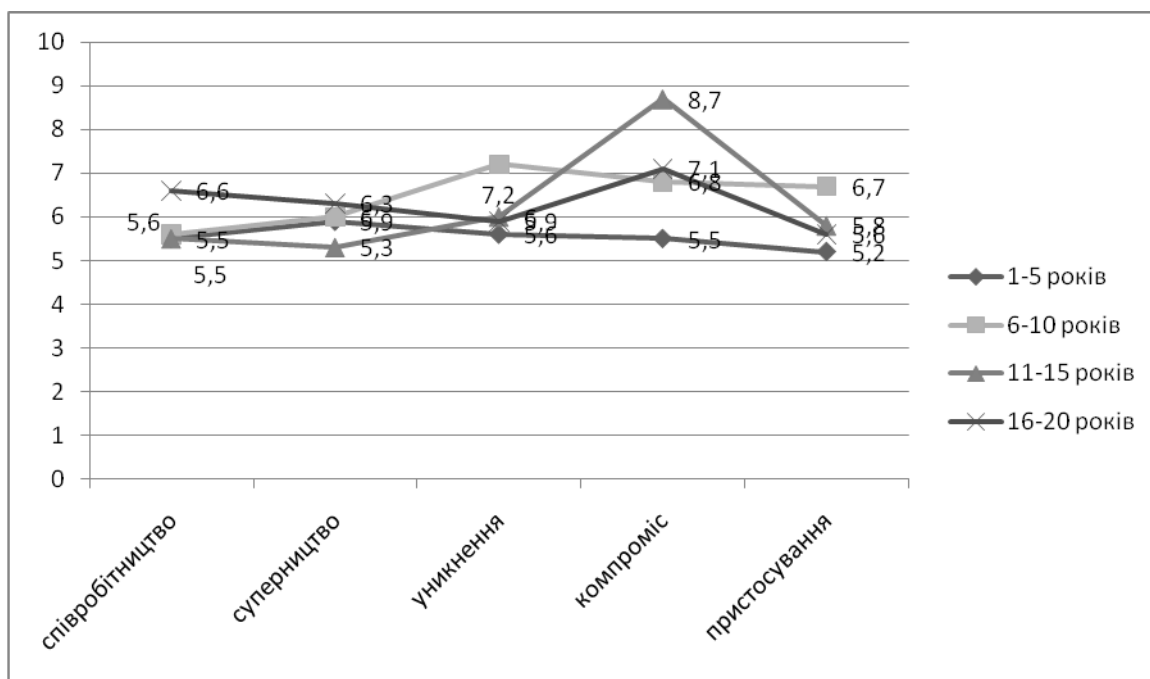

Рис 3.3.19 Результати дослідження по методиці Томаса "Визначення способів регулювання конфліктів " (середні значення по чоловічій вибірці)

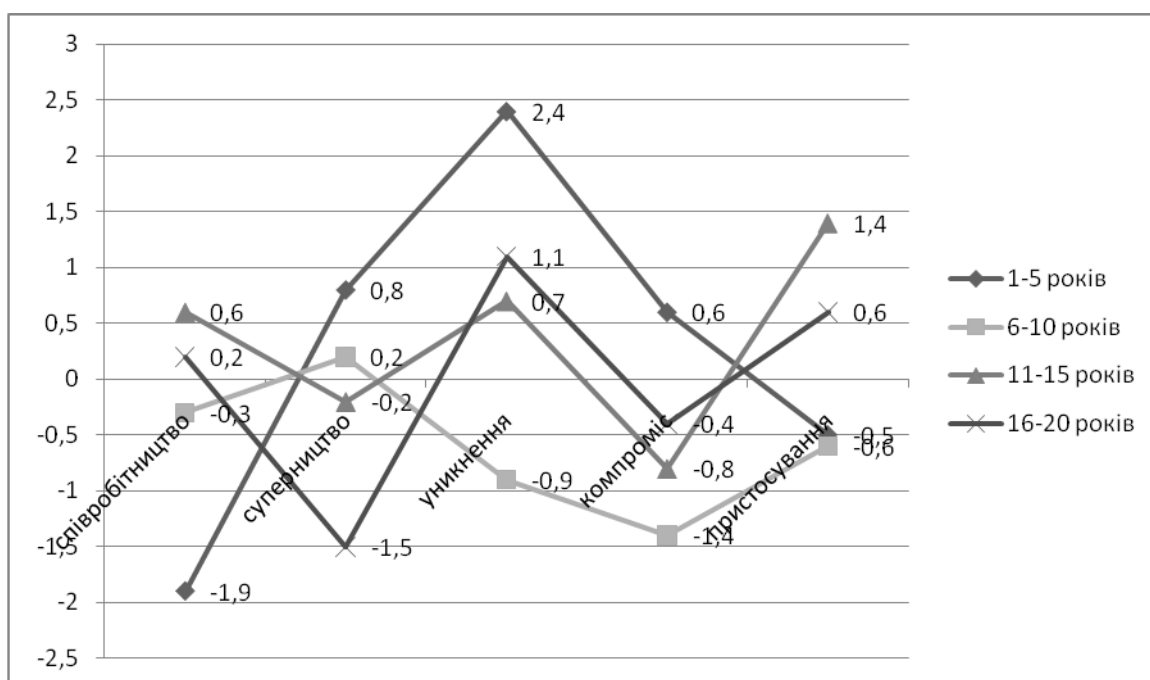

Рис.3.3.20 Результати Δ по загальній вибірці за методикою Томаса "Визначення способів регулювання конфліктів "

Розбіжності в прояві поведінки в конфліктній ситуації в різні періоди сімейного життя представлені на рис.3.3.20. Аналіз графічного зображення

дає змогу констатувати, що найбільші розбіжності в стратегії поведінки в періоди початку сімейного життя та періоду зрілої сімейної пари. Це, на наш погляд, пов'язано з адаптацією до сімейного життя, сприйняттям сімейної ролі та з прийняттям розподілу сімейних ролей в шлюбі, а розбіжності в період 16-20 років сімейного життя пов'язані з переживанням вікової кризи та осмисленням подальшого життя.

Виходячи з даних рис 3.3.18, можна зробити висновок про те, що жінки частіше за все в конфліктних ситуаціях обирають таку стратегію поведінки як «уникнення» - 32,5 %. Трохи менший відсоток жінок обирає таку стратегію поведінки як «компроміс» та «пристосування» - 25 %. Також ми виявили, що жінки в залежності від сімейного стажу обирають свою стратегію поведінки: жінки з сімейним стажем 1-5 років частіше за все обирають таку стратегію поведінки в конфлікті як уникнення та суперництво, жінки ,які перебувають у шлюбі від 6 до 10 років та 16 до 20 років частіше за все обирають такі стратегії поведінки як пристосування і уникнення, жінки з сімейним стажем 11-15 років обирають компроміс і пристосування. Таким чином, ми бачимо, що жінки, які живуть у шлюбі від 10 до 20 років частіше за все пристосовуються до конфліктних ситуацій. З метою виявлення індивідуальних чи спільних дій, активних чи пасивних дій, ми використали сітку Томаса-Кілмена.

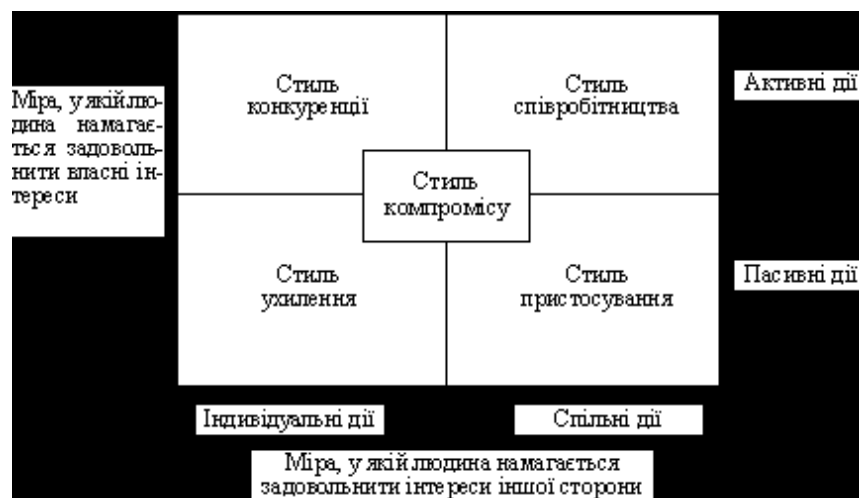

Рис. 3.3.21 Сітка Томаса-Кілмена

Аналіз результатів за допомоги сітки Томаса-Кілмена дозволяє виявити найбільш характерні тенденції в залежності від сімейного стажу: 1-5 років - інд., акт.+пас.; 6-10 років - інд. + сп.,пас.; 11-15 років - акт.+пас.,інд+сп.; 16-20 років - сп.+інд., пас.

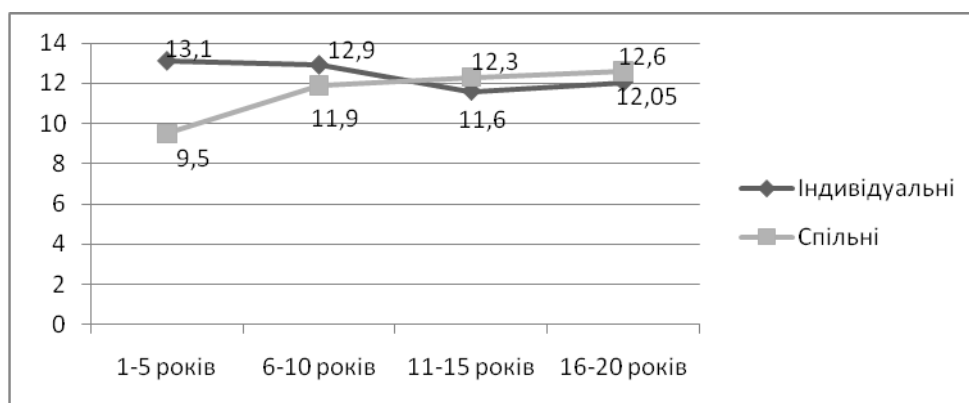

Рис. 3.3.22 Індивідуальні та спільні дії подружжя в залежності від сімейного стажу.

Розглянувши рис. 3.3.22 можна зробити висновок про те, що зі зростанням сімейного стажу подружжя надають перевагу спільним діям, ніж індивідуальним.

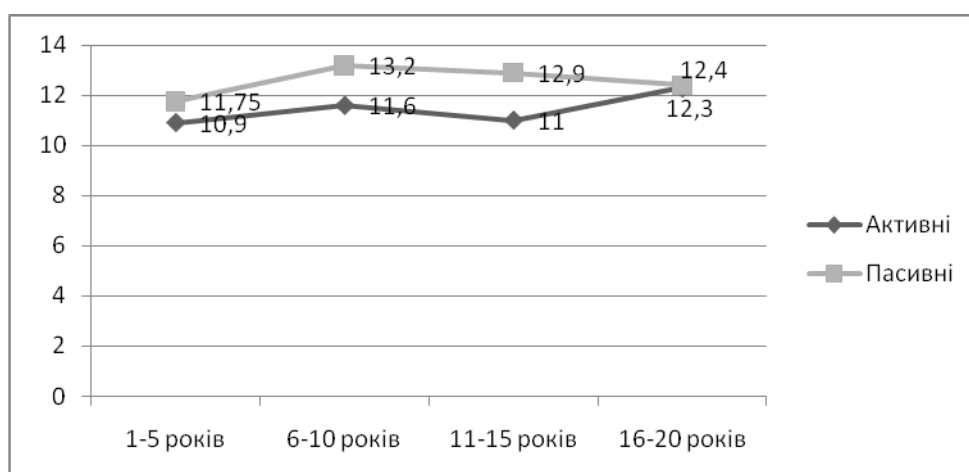

Рис. 3.3.23 Активні та пасивні дії подружжя в залежності від сімейного стажу.

Аналізуючи рис. 3.3.23 видно, що в період з 1 до 10 років спільного життя зростають і активні, і пасивні дії подружжя, а починаючи з 11 років

спільного життя до 20 років, спостерігається спад активних і пасивних дій в сім'ї при виникненні конфліктних ситуацій.

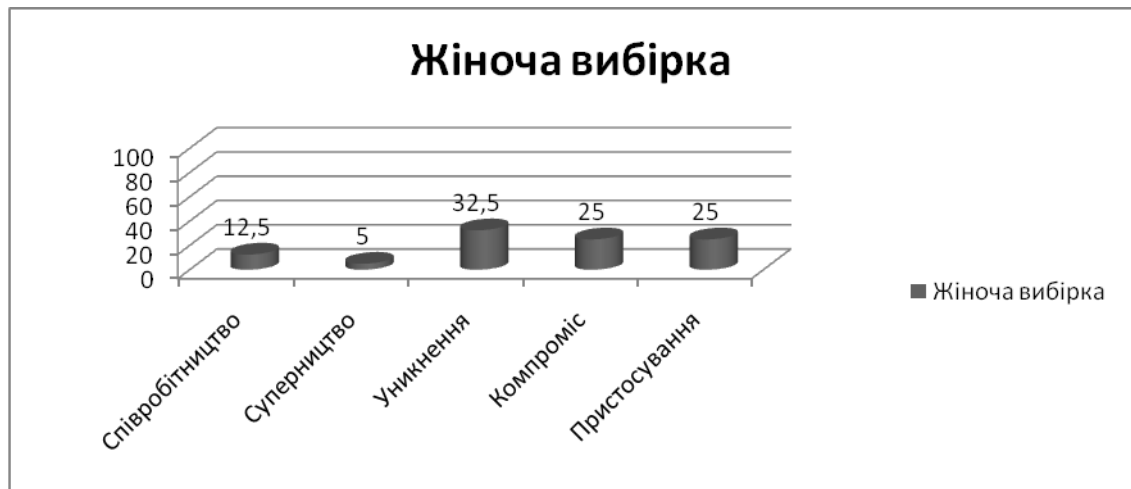

Рис. 3.3.24 Співвідношення домінуючих стратегій поведінки у конфлікті серед жінок (у відсотках).

Аналізуючи результати чоловічої вибірки, ми визначили, що у чоловіків домінує така стратегія поведінки у конфліктних ситуаціях як «компроміс» - 40 % (Рис.3.3.25). Найнижчий бал учасники отримали за стратегією «суперництво» та «пристосування» - 12,5 %. Варто зазначити, що в залежності від сімейного стажу чоловіки можуть користуватися певною стратегією поведінки. Таким чином, чоловіки, які перебувають у шлюбі 1-5 років використовують таку стратегію поведінки як суперництво, ті чоловіки, які живуть у шлюбі 6-10 років надають перевагу такій стратегії як уникнення, компроміс обирають частіше за все чоловіки, які знаходяться у шлюбі 11-15 років та 16-20 років.

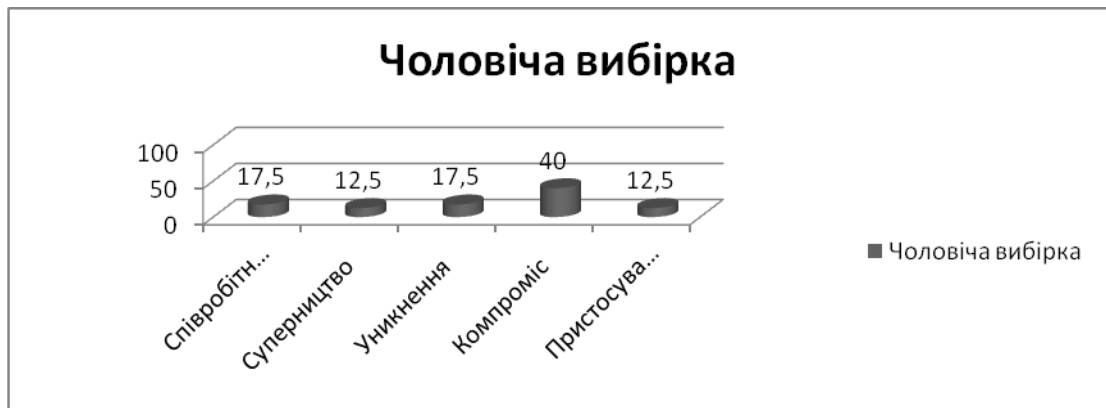

Рис.3.3.25 Співвідношення домінуючих стратегій поведінки у конфлікті серед чоловіків (у відсотках).

Проаналізувавши рис. 3.3.24 і рис. 3.3.25 можна зробити висновок про те, що жінки, потрапляючи у конфліктну ситуацію, обирають таку стратегію поведінки як «уникнення», тобто вони намагаються відійти від контактів зі своїм опонентом, але при цьому половина жіночої вибірки також схильна пристосовуватись до конфліктної ситуації, тобто жертвувати своїми інтересами заради інших, та йти на компроміс, пропонуючи рівність партнерів. Чоловіки, в свою чергу, більше всього схильні йти на компроміс та набагато менше чоловіків схильні до «уникнення» - уникнення контакту з партнером та «співробітництва» - для того, щоб кожен з подружжя міг задовольнити власні потреби.

Варто зазначити, що неспівпадіння обраних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях чоловіка та дружини може не тільки загострити конфлікт, який виник, а й викликати новий. Таким чином, виявлені вікові та гендерні особливості стратегії поведінки в конфліктній ситуації та міри напруженості на себе та на партнера по шлюбу.

Аналіз результатів таблиці демонструє, що в сімейних парах, які взяли участь в емпіричному дослідженні, при розгляді реакції на конфлікт домінує в кількісній вираженості соматизація тривоги як у чоловіків так і у жінок. На другому місці при аналізі реакції на конфлікт виявилася фіксація на психотравмі, а на третьому місці – неконструктивні установки на шлюб. Виявлення означених тенденцій можливо лише при розгляді середніх показників реакції на конфлікт у чоловіків і жінок. При аналізі результатів в абсолютних значеннях подібні тенденції не виявляються.

Таким чином, даний аналіз дає змогу виявити не тільки реакцію на конфлікт, а й стан повної чи часткової сімейної незадоволеності шлюбом. Ми зробили подібний висновок тому що при аналізі результатів реакція у вигляді депресії протягом стажу сімейного життя займає мінімальні значення.

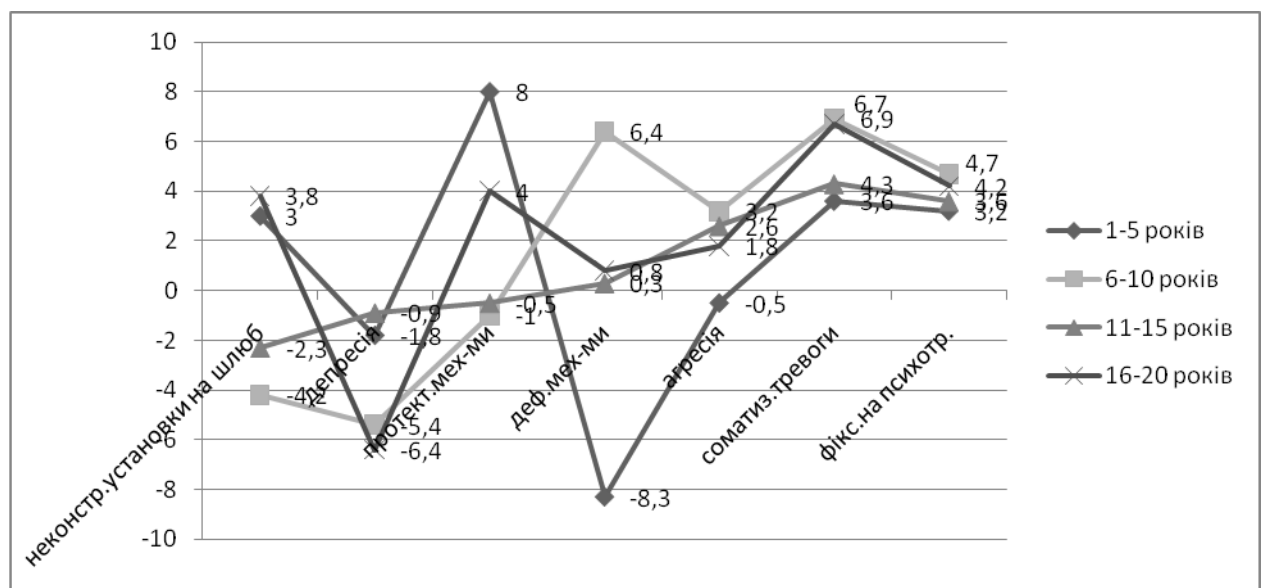

Рис 3.3.26 Результати діагностики за опитувальником «Реакція подружжя на конфлікт» (А.С. Кочарян, Г.С. Кочарян, А.В. Киричук) (Δ по загальній вибірці).

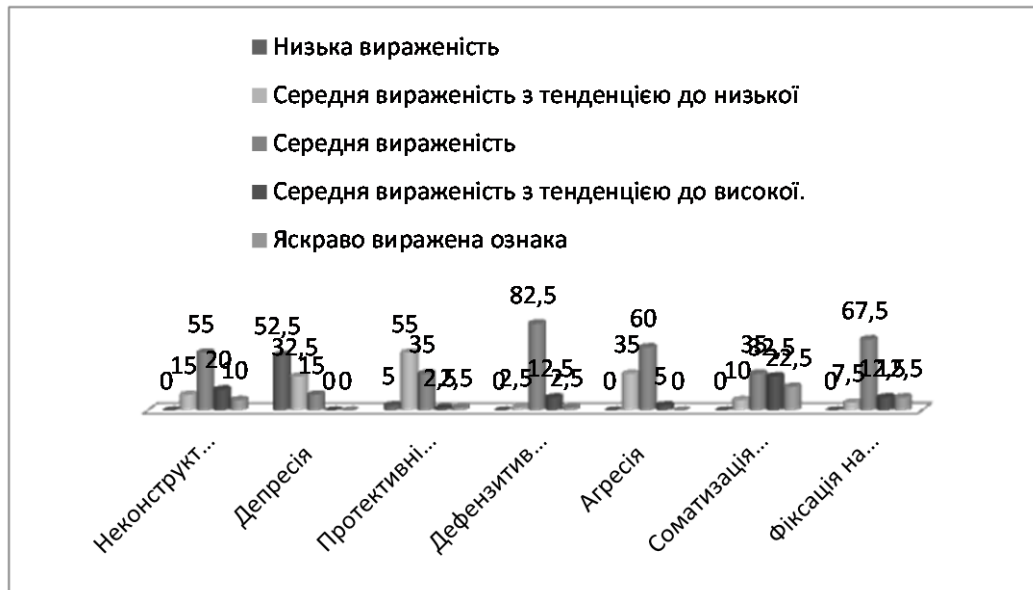

Рис.3.3.27 Співвідношення домінуючих реакцій на конфліктну ситуацію у жінок (%).

Розглянувши рис.3.3.27 можна зробити висновок про те, що найбільш вираженою реакцією на конфліктну ситуацію серед жінок є соматизація тривоги – 22,5%, тобто можна сказати, що це загальна заклопотаність своїм здоров'ям. У 12,5% жінок яскраво виражена така реакція на конфлікт як фіксація на травмі, це може свідчити про «застрягання» афекту і інтелекту на психічній травмі. Також ми визначили, що для жінок незалежно від сімейного стажу властива така реакція на конфлікт як соматизація тривоги, окрім цього, у жінок з сімейним стажем 1-5 років може виникати така реакція на конфлікт, як фіксація на психотравмі, у жінок, які перебувають у шлюбі 6-10 років реакцією на конфлікт є дефензивні механізми, жінкам з сімейним стажем 11-15 років властива фіксація на психотравмі, жінки, які живуть у шлюбі 16-20 років мають неконструктивні установки на шлюб.

Рис. 3.3.28 Співвідношення домінуючих реакцій на конфліктну ситуацію у чоловіків (%).

Аналізуючи рис. 3.3.28 можна сказати, що у 17,5 % чоловіків яскраво виражений такий тип захисту як дефензивні механізми, тобто це той тип захистів, який позначений як "реінтерпретативна активність" - психотравматична інформація допускається у свідомість за рахунок її спотвореної реінтерпретації (раціоналізація, ізоляція, інтелектуалізація і т.п.). Трохи менший відсоток чоловіків (12,5%) мають яскраву вираженість фіксації на психотравмі. Також у 20 % чоловіків спостерігається середня, з тенденцією до високої вираженості шкали «неконструктивні установки на шлюб» і 27,5% «соматизація тривоги». Таким чином, у чоловіків з сімейним стажем 1-5 років в якості реакції на конфлікт спостерігається соматизація тривоги та дефензивні механізми, у чоловіків, які знаходяться у шлюбі 6-10 років є така реакція як неконструктивні установки на шлюб, у чоловіків із сімейним стажем 11-15 років і 16-20 років виражена соматизація тривоги.

Розглянувши рис. 3.3.27 і рис. 3.3.28 можна зробити висновок про те, що у жінок найбільш яскраво виражена така реакція на конфлікт як

«соматизація тривоги» та «фіксації на психотравмі», а у чоловіків, в свою чергу, при конфліктних ситуаціях діють дефензивні механізми. Це може свідчити про те, що при потраплянні у конфлікт чоловіки, отримуючи інформацію від жінки, інтерпретують по іншому, а не так, як вона розуміється жінкою. Жінки ж – схильні більше до фіксації на проблемі.

З отриманих результатів Δ по загальній вибірці бачимо, що найбільш схильними до конфлікту є сімейні пари, стаж спільного життя яких знаходиться у межах 1-10 років та 16-20 років, найменш схильними до конфлікту є сім'ї з сімейним стажем 11-15 років. Таким чином, нами виявлені вікові та гендерні особливості реакції на конфлікт у учасників емпіричного дослідження. Тому нами були визначені психологічні показники сімейних труднощів, серед яких домінують ускладнений пошук методів рішення сімейних проблем та переважання негативних соціальних емоцій.

3.3.8. Аналіз результатів діагностики за опитувальником «Визначення домінуючого інстинкту» (В. Гарбузов).

Методика В. Гарбузова дає змогу виявити чисті або змішані домінуючі інстинкти, які свідчать про схильність особистості займати ту чи іншу позицію як в соціальному житті, так і в шлюбних відносинах. Ця тенденція свідчить, що домінуючі інстинкти визначаються не тільки ситуативним впливом, але й індивідуально-типологічними особливостями. Обрана нами модель емпіричного дослідження дозволяє виявити поєднання зовнішнього та внутрішнього впливу на прояв домінуючого інстинкту. Отримані результати представлені у вигляді середніх значень та приведені в таблиці 3.3.8.

Таблиця 3.3.8

Результати діагностики за опитувальником «Визначення домінуючого інстинкту» (В. Гарбузов) (середні значення)

Сімейний стаж	I Егофільний		II Генофільний		III Альтруїстичний		IV Дослідницький		V Домінантний		VI Лібертофільний		VII Дигнітофільний	
	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч
1-5 років	3,4 ↑	3,1 ↑	3,5 ↓	4 ↑	2,7 ↓	1,9 ↓	2,4 ↑	3,9 ↑	3 ↑	3,7 ↑	2 ↓	3,3 ↓	3,8 ↑	3,9 ↑
6-10 років	2,9 ↑	2,9 ↓	4,3 ↑	3,2 ↑	2,8 ↓	2,3 ↓	2,1 ↑	3,9 ↑	2,8 ↓	3 ↑	2,4 ↓	3,8 ↓	2,4 ↑	3,4 ↓
11-15 років	2,6 ↓	3,7 ↑	3,9 ↑	3,3 ↑	3,3 ↓	2,5 ↓	1,6 ↓	3,3 ↓	2,8 ↓	2,8 ↓	2,9 ↓	3,6 ↓	2,6 ↓	3,6 ↓
16-20 років	3,2 ↓	3,4 ↑	3,9 ↑	2,4 ↑	3 ↑	2 ↑	2,2 ↓	4 ↓	3,4 ↓	2,7 ↓	3,2 ↓	3,4 ↓	2,6 ↓	4,2 ↓

Демо характеристику кожному з інстинктів:

I. «Егофільний тип» (інстинкт самозбереження)

З раннього дитинства у людини цього типу проявляється схильність до підвищеної обережності, нетерпимий до болю, на базі цього типу формується особистість з вираженою егоцентричністю, тривожністю, вразливістю, схильністю при несприятливих обставинах до нав'язливих страхів, фобій або істеричних реакцій. Це люди, для яких «безпека і здоров'я - понад усе!», а їх кредо: «Життя одне і більше не буде». Еволюційна доцільність наявності даного типу полягає в тому, що його носії, зберігаючи себе, є хранителями генофонду роду, племені. Для «егофільного типу» характерні наступні провідні якості: егоцентричність; консерватизм; готовність поступитися соціальними потребами заради власної безпеки; заперечення ризику; тривожність щодо свого здоров'я і благополуччя.

II. «Генофільний тип» (інстинкт продовження роду)

Для нього характерний своєрідний різновид егоцентризму, коли «Я» заміщається поняттям «Ми» (сім'я) аж до заперечення «Я». Цінності, цілі,

життєвий задум підпорядковані одному - інтересам дітей, сім'ї. Це люди , які цінують «інтереси сім'ї понад усе». Еволюційна доцільність наявності даного типу полягає в тому, що його носії - хранителі сім'ї, хранителі генофонду роду, хранителі життя. «Генофільному типу» притаманні провідні якості: надлюбовь до своїх дітей; сімейність; сильне піклування про безпеку і здоров'я своїх дітей; тенденція до заперечення свого «Я» на користь «Ми» (сім'ї); сильна тривожність щодо майбутнього своїх дітей.

III . «Альтруїстичний тип»

Для людей цього типу характерні доброта, емпатія, дбайливість до близьких, особливо до літніх, здатні віддати іншим останнє, навіть необхідне йому самому. Вони переконані , що не може бути добре всім, якщо погано комусь одному, а їх кредо - «Доброта врятує світ , доброта понад усе». І вони еволюційно хранителі доброти, світу, хранителі життя. Для «альтруїстичного типу » характерні провідні якості: доброта; співпереживання, розуміння людей; безкорисність у відносинах з людьми; турбота про слабких, хворих; миролюбність.

IV. «Дослідницький тип»

У людей цього типу з раннього дитинства відзначається допитливість, прагнення в усьому дістатися до суті, схильність до творчості. На початку цих людей цікавить все, але далі все сильніше і сильніше захоплює якесь одне пристрасне захоплення. Мандрівники, винахідники, вчені - особи цього типу. Їх кредо - «Творчість і прогрес - понад усе» . Еволюційна доцільність цього типу очевидна. «Дослідницькому типу» притаманні: схильність до дослідницької діяльності; схильність до пошуку нового , новаторство в науці, мистецтві і т. д.; здатність без коливань залишати обжите місце, налагоджену справу при появі нових, що вимагають ризику, але цікавих справ і завдань;

спрямованість до творчості; самовідданість в реалізації творчих устремлінь.

V. «Домінантний тип» (інстинкт домінування)

З раннього дитинства спостерігається прагнення до лідерства, вміння організувати гру, поставити мету, проявити волю для її досягнення, формується особистість, яка знає, чого вона хоче і як досягти бажаного, наполеглива в досягненні мети, готова до продуманому ризику, яка вміє розбиратися в людях і повести їх за собою. Кредо цього типу: «Справа і порядок понад усе». Еволюційна доцільність наявності цього типу, що народжує лідерів, організаторів, політиків у тому, що вони хранителі інтересів і честі всього роду. Для «домінантного типу» характерні: схильність до лідерства, до влади; схильність до вирішення складних організаційних завдань; пріоритет перспектив службового зростання над матеріальними стимулами; готовність до жорсткої боротьби за лідерство, за перше місце; пріоритет загального (інтересів справи, колективу) над приватним (інтересами однієї людини).

VI. «Лібертофільний тип » (інстинкт свободи)

Для людей цього типу характерно прагнення до самостійності, заперечення авторитетів (батьків, вчителів), терпимість до болю, схильність рано залишати отчий дім, схильність до ризику, упертості, негативізму, нетерпимості рутини, бюрократизму. Кредо таких людей: «Свобода понад усе». І вони - охоронці інтересів і свободи кожного, індивідуальності, вони природно обмежують тенденції осіб «домінантного типу». Вони хранителі свободи, а з цим - життя. «Лібертофільному типу» притаманні: схильність до протесту, бунтарства; схильність до зміни місць (заперечення буденності); прагнення до незалежності; схильність до реформаторства, революційним преобранням; нетерпимість до будь-яких форм обмежень, до цензури, до придушення «Я».

VII . «Дігнітофільний тип» (інстинкт збереження гідності)

Вже в ранньому дитинстві людина цього типу здатна вловити іронію, насмішку і абсолютно нетерпима до будь-якої форми приниження. Характерна безоглядність, готовність поступитися всім у відстоюванні своїх прав, непохитна позиція «Чесť понад усе». Інстинкт самозбереження у такої

людини на останньому місці. Прихильність до сім'ї виражається у формі збереження фамільної честі: «У нашому роду не було негідників і боягузів». Еволюційна доцільність наявності такого типу полягає в тому, що його носії - хранителі честі і гідності «Я», особистості, а з цим, - життя, гідного людини. Для «дігнітофільного типу» характерні: нетерпимість до будь-яких форм приниження; готовність поступитися благополуччям і соціальним статусом в ім'я власної гідності; пріоритет честі і гордості над безпекою; безкомпромісність і прямота у відносинах з лідерами; нетерпимість до всіх форм утиску прав людини.

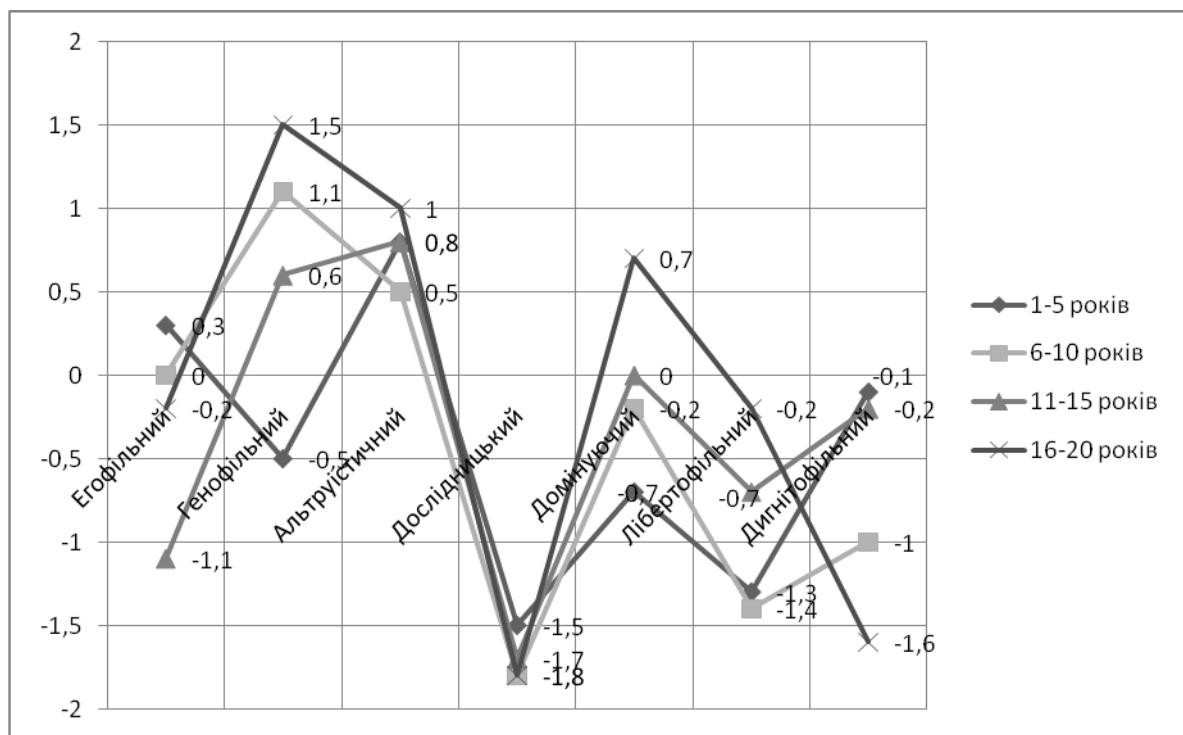

Рис. 3.3.29 Результати діагностики за опитувальником «Визначення домінуючого інстинкту» (В. Гарбузов) (Δ по загальній вибірці).

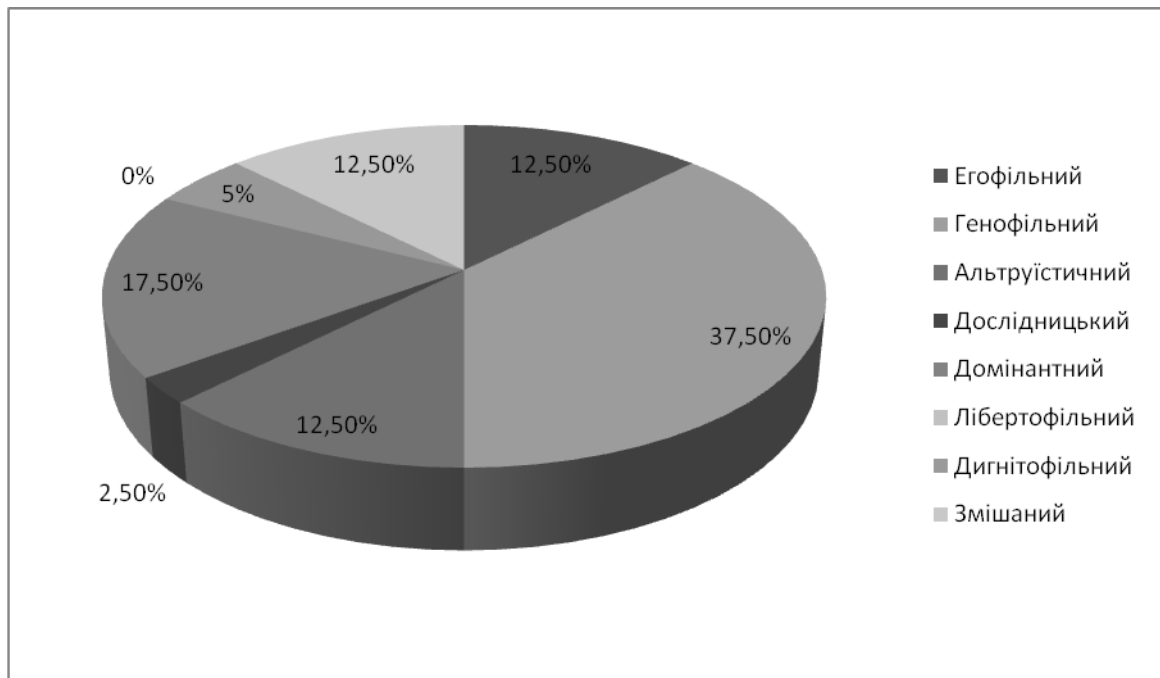

Рис. 3.3.30 Відсоткове співвідношення домінуючих інстинктів (жіноча вибірка)

Розглянувши рис. 3.3.30 ми бачимо, що серед жінок домінуючим інстинктом є генофільний – 37,5%, це нам говорить про те, що цінності, цілі, життєвий задум жінок підпорядковані одному - інтересам дітей, сім'ї. Вже в дитинстві інтереси цього типу людей фіксовані на сім'ї. Еволюційна доцільність наявності даного типу полягає в тому, що його носії - хранителі сім'ї, хранителі генофонду роду, хранителі життя. «Генофільному типу» властиві провідні якості: надлюбовь до своїх дітей, сімейність, надтурбота про безпеку і здоров'я своїх дітей, тенденція до заперечення свого «Я» на користь «Ми» (сім'ї), надтривожність щодо майбутнього своїх дітей. 12,5% жінок відносяться до змішаного типу, це означає, що в них немає єдиного домінуючого інстинкту, а є відразу декілька домінуючих. Нульовий відсоток отримано за лібертофільним типом, для якого характерна: схильність до протесту, бунтарства, схильність до зміни місць (заперечення буденності), прагнення до незалежності, схильність до реформаторства, нетерпимість до будь-яких форм обмежень, до цензури, до придушення «Я». Також ми

визначили, що у жінок зі стажем 1-5 років домінує дигнітофільний інстинкт, а у жінок зі стажем 6-10, 11-15, 16-20 років домінує генофільний інстинкт.

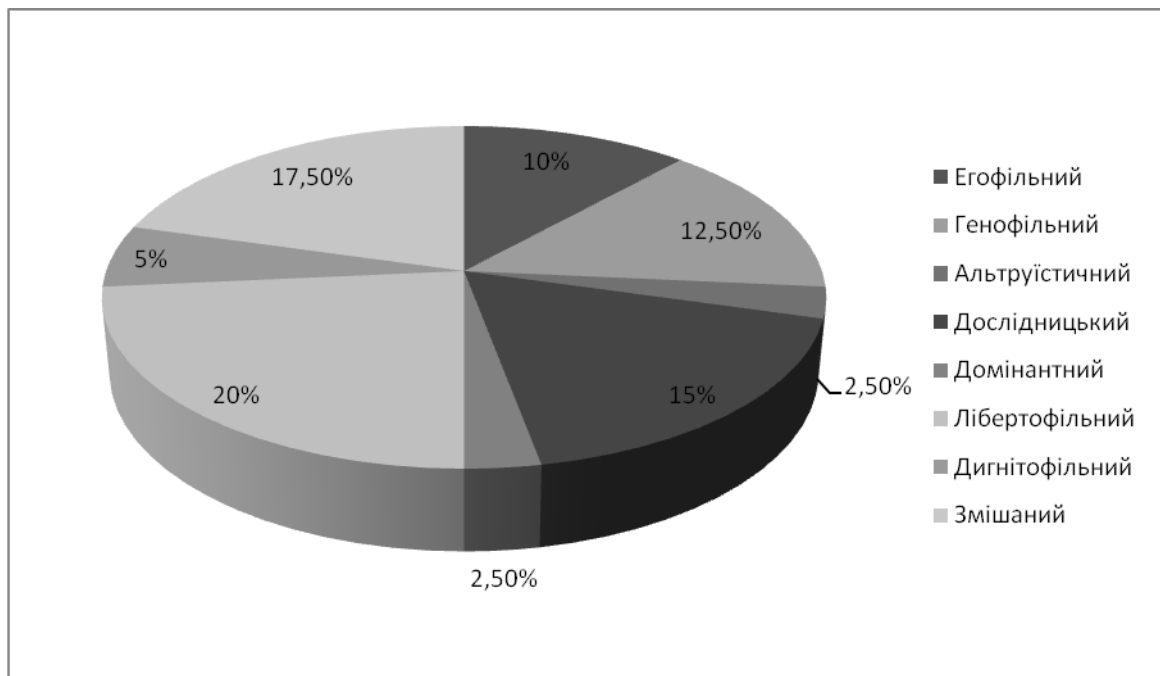

Рис. 3.3.31 Відсоткове співвідношення домінуючих інстинктів (чоловіча вибірка).

Проаналізувавши результати, отримані за чоловічою вибіркою, ми бачимо, що у чоловіків домінуючим інстинктом є лібертофільний. Для людей цього типу характерне прагнення до самостійності, заперечення авторитетів (батьків, вчителів), терпимість до болю, схильність рано залишати отчий дім, схильність до ризику, упертості, негативізму, нетерпимості рутини, бюрократизму. Кредо таких людей: «Свобода понад усе». І вони-охоронці інтересів і свободи кожного, індивідуальності, вони природно обмежують тенденції осіб «домінантного типу». Вони хранителі свободи, а з цим - життя. Найменший відсоток у чоловічій вибірці отримано за альтруїстичним та домінантним інстинктами. Відзначимо, що у чоловіків з сімейним стажем 1-5 років домінують дослідницький та дигнітофільний інстинкти, у чоловіків зі стажем 6-10 років також домінує дослідницький інстинкт, це може свідчити

про схильність до дослідницької діяльності, схильність до пошуку нового, новаторство в науці, мистецтві і т. д., здатність без коливань залишати обжите місце, налагоджену справу при появі нових, що вимагають ризику, але цікавих справ і завдань, спрямованість до творчості, самовідданість в реалізації творчих прагнень; чоловіки, які живуть у шлюбі 11-15 років, домінуючим інстинктом мають егофільний, тобто їм притаманна егоцентричність, консерватизм, готовність поступитися соціальними потребами заради власної безпеки, заперечення ризику, тривожність щодо свого здоров'я і благополуччя, а у чоловіків зі стажем 16-20 років – дигнітофільний інстинкт, таким чином їм властива нетерпимість до будь-яких форм приниження, готовність поступитися благополуччям і соціальним статусом в ім'я власної гідності, пріоритет честі і гордості над безпекою, безкомпромісність і прямота у відносинах з лідерами, нетерпимість до всіх форм утиску прав людини.

Таким чином, ми виявили домінуючі інстинкти виходячи з гендерних і вікових особливостей сімейних пар.

Висновок до розділу III.

На основі мети та завдань дослідження нами була створена модель емпіричного дослідження, яка включала комплекс методик, які дозволяють в якісних і кількісних виразах отримати значення психічних характеристик поведінки подружжя в конфліктних ситуаціях. Це дозволило проаналізувати отримані результати та виділити тенденції, які характерні для поведінки подружжя у конфліктних ситуаціях в залежності від стажу сімейного життя.

Для дослідження трансформації шлюбних відносин під впливом конфліктів, які виникають між подружжям ми використали методики, за допомогою яких ми визначали: розподіл ролей у сім'ї, задоволеність шлюбом, установки чоловіка та дружини, рівень розуміння, емоційного тяжіння та поваги, діагностували міжособистісні відносини, реакцію на

конфлікт, стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях та виявили домінуючі інстинкти у подружжя.

З метою виявлення певних тенденцій учасники емпіричного дослідження було об'єднані в вікові групи в залежності від сімейного стажу:

-Визначено, що сімейні пари, сімейний стаж яких складає 1-5 років у нашому випадку, частіше за все, можуть страждати від конфліктів, причиною яких може бути те, що у чоловіків та жінок домінуючою стратегією поведінки у конфліктних ситуаціях є суперництво. Що стосується реакції на конфлікт, то у жінок домінує фіксація на психотравмі, тобто «застрягання афекту» на певній проблемі, а у чоловіків реакцією на конфлікт є дефензивні механізми, тобто чоловіки схильні спотворювати інформацію, яка передається жінками. Це може свідчити про те, що такі реакції на конфлікт, який відбувався, можуть викликати нові конфлікти. Діагностувавши установки в сімейній парі, ми визначили, що до конфліктів може призводити те, що жінки легше витрачають гроші, ніж чоловіки, а чоловіки в свою чергу є більш економніші. Причиною конфліктів можуть також бути образи у сім'ї. У нашому дослідженні у сім'ях зі стажем 1-5 років домінує дигнітофільний інстинкт, тому для нього характерна нетерпимість до будь-яких образ.

-Сімейні пари, які мають сімейний стаж 6-10 років частіше за все страждають від конфліктів, які можуть бути викликані неконструктивними установками на шлюб з боку чоловіків та дефензивними механізмами з боку жінок, тобто жінки можуть спотворювати отриману від чоловіка інформацію, а чоловіки в свою чергу мають такі установки, які дезінтегрують сімейну структуру, перешкоджають реконструкції сімейних відносин. Розглянувши отримані результати діагностики за обома вибірками по методиці ДМВ, ми визначили, що і чоловіки, і жінки мають октанту «владний-лідуючий» домінуючою, а це може свідчити про те, що і чоловік і дружина мають задатки керівника, а тому будуть намагатися керувати один

одним і на ґрунті того, що ніхто не хоче підкорятися, а хочуть тільки керувати можуть виникати конфліктні ситуації.

-Сім'ї, які перебувають у шлюбі 11-15 років частіше за все можуть страждати від конфліктів, які пов'язані з домінуючими інстинктами чоловіка та дружини. Ми виявили, що жінки, у яких домінує генофільний інстинкт, а чоловіки – егофільний, це може свідчити про те, що жінки присвячують все життя інтересам дітей та сім'ї, а чоловіки, в свою чергу, більше егоїстичні та тривожаться тільки про себе та своє благополуччя.

-Сімейні пари зі стажем 16-20 років найбільше можуть потерпати від конфліктів, які ґрунтуються на домінуванні того чи іншого типу міжособистісної поведінки, тобто у чоловіків домінує така октанта як «незалежний домінуючий», а у жінок, окрім октанти «незалежний-домінуючий» домінує октанта «владний-лідуючий», це може свідчити про те, що у обох з подружжя є такий тип поведінки як суперництво, а у жінок, окрім цього, є задатки керівника, таким чином, відносини не завжди можуть бути налагоджені у таких сім'ях, тому що подружжя може суперничати між собою.

Отже, дане дослідження дало нам змогу виявити причини виникнення конфліктів у сім'ях з різним сімейним стажем. Таким чином, ми виявили, що сім'ї з сімейним стажем 1-5 років частіше за все страждають від конфліктів, які виникають від неправильного вибору стратегії поведінки у конфліктній ситуації, реакції на конфлікт, установок та інстинктів. У сім'ях, які мають сімейний стаж 6-10 років причиною конфліктів є неправильна реакція на конфлікт, а також тип міжособистісної поведінки. Сім'ї зі стажем 11-15 років страждають від конфліктів, які пов'язані з домінуючими інстинктами. У сім'ях зі стажем 16-20 років конфлікти можуть виникати через міжособистісний тип поведінки.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Аналіз літературних джерел та наукових досліджень дозволив сформулювати висновки, які стосуються трансформації шлюбних відносин:

1. Сім'я і шлюб зазнали значних змін у процесі розвитку людства. Ці зміни знайшли своє вираження в різних типах шлюбно-сімейних відносин. У даній класифікації підставою для виділення різних типів є відмінності в сімейних структурах. Поняття сімейних відносин як стан належності індивіда до певного надіндивідуального сімейного цілого охоплює суб'єктивний час, особистісну життєдіяльність, національну культуру і традиції. Сім'я - це засноване на шлюбі або кровній спорідненості об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою. Як необхідний компонент соціальної структури будь-якого суспільства, що виконує багато соціальні функції, сім'я відіграє важливу роль у суспільному розвитку. Проблемами сімейних відносин займалися такі вчені як В. Піча, Б. Татенко, В. Зацепін, С. Войтович, Г. Ковтун, В. Рибаченко та інші.

За стадією становлення розрізняють сім'ї [48, 59 с.]:

- молоді (до 9 років), для яких істотним у психологічному аспекті є ставлення подружжя один до одного і до спільного сімейного життя;
- середні (10-19 років), які характеризуються стабільними сімейними стосунками, усталеним розподілом ролей, обов'язків, наявністю дітей, що підросли і є відносно самостійними;
- зрілі (понад 20 років), для яких характерне зростання значущості подружніх стосунків, зокрема, завдяки набуттю дітьми самостійності й незалежності.

2. Мотивація взяття шлюбу включає чотири основних мотиви:

- інтимно-особистісний (прагнення знайти бажаного партнера для кохання);

- морально-психологічний (бажання знайти духовно близького супутника життя);
- сімейно-батьківський (орієнтація на народження і виховання дітей);
- господарсько-побутовий (орієнтація на налагоджений побут і ведення домашнього господарства).

3. Подружні взаємини - сукупність соціально регламентованих стосунків між шлюбними партнерами. Вони є частиною сімейних взаємин і, водночас, значно розрізняються за змістом, функціями та структурою. Зміст подружніх взаємостосунків зумовлений значенням шлюбу, який організовує, стабілізує, соціально санкціонує задоволення господарсько - побутових, емоційно - сексуальних, психологічних і батьківських потреб чоловіка і жінки. У шлюбі партнер має два суперечливі прагнення: до спілкування з іншими і до відсторонення від них.

4. Міжособистісні стосунки чоловіка та дружини у сім'ї, що є первинною клітиною соціальних груп, класів, соціального інституту чи соціальної структури будь-якої країни можуть зазнавати постійних змін на різних етапах подружнього життя: у перші місяці спільного життя; у період народження дітей, особливо першої дитини; на етапі їх виховання у середньому віці шлюбу; у період старіння.

5. Практика вирішення міжособистісних конфліктів демонструє, що в конфліктних протистояннях в концентрованому вигляді втілюються різні форми прояву, напруженості, яка породжує соціальні зміни і трансформацію міжособистісних стосунків. В різноманітній палітрі вирішення конфліктів очевидні ті уподобання, які характерні більшості людей, тобто як прагнення до безконфліктного спілкування. В міжособистісних конфліктах прагнення позбавитися від конкурента, прагнення зайняти місце конкурента, зачеплене самолюбство або образа маскуються піклування про справу, бажанням налагодити несприятливу ситуацію. В таких випадках спрацьовує психологічний механізм самозахисту, тобто пускається в обіг благородний

мотив – бажання досягти покращення ситуації. До числа способів запобігання міжособистісних конфліктів можна віднести наступні принципи:

- Принцип соціальної дистанції у взаєминах подружжя;
- Правило різноманітності, тобто, чим більше взаємної зацікавленості, тим різноманітніші інтереси і тим більше збігаються інтереси;
- Відхід від конфліктної ситуації в тих випадках, які чреваті розривом;
- Принцип згладжування, тобто, не випускати на зовні ознаки конфлікту і запеклості, а апелювати до солідарності.

В розв'язанні міжособистісних конфліктів важливе значення має правильне оцінювання і врахування особистісно-психологічних особливостей партнера.

6. Міжособистісні конфлікти – це конфлікти між окремими індивідами в процесі їх соціальної і психологічної взаємодії. Проблемою конфліктів займалися такі вчені як А. Адлер, Д. Доллар, Д. Креч, Г. Лебон, К. Левін, К. Лоренц, У. Мак-Дугалл, Н. Міллер, С. Сігель, З. Фрейд, К. Хорні и др.). В вітчизняній психології проблемою конфліктів займались Н.В. Гришина, Т.В. Драгунова, А.Р. Лурія, Д.И. Фельдштейн та інші.

Таким чином, чим більше відмінностей між подружжям щодо установок, подій життя сім'ї, тим важче шлюбний союз. Чим старше людина, тим важче йому перебудувати свої погляди. Молодим людям простіше створити союз, в якому б ужились установки обох партнерів. В цілому, сумісність подружжя працює за принципом або додатковість – або протилежність; по принципу дзеркало – або схожість.

7. Сумісність або несумісність є засобом процесу взаємодії. В процесі спільного життя пари вирішують спільні завдання. Узгодженість в їх рішенні визначає спрацьованість. Спільна діяльність в шлюбі існує тоді, коли існує обмін інформацією необхідною для успішного виробництва і взаємного

дублювання дій. Сприяння, підтримка, взаємоконтроль партнерів залежать від передуючих дій один одного.

8.В певні періоди життя людини виникають моменти “відповідати перед власним буттям”, які мають певну міру напруженості, непевності та актуалізують необхідність діяти. Вони визначаються як “критичні стани буття” та є абсолютно природними, “оскільки критичність – сутнісна ознака буття людини, як і буття взагалі”.

9.Перший тип критичних станів буття обумовлений законами індивідуального буття, де виникає загроза “вібрації” цілісності, єдності або безперервності. Другий та третій типи критичних станів буття детерміновані переживанням простору та часу буття, за яких відбуваються хитання на межі “близько – далеко”, “зараз – потім”, “скоро – не відомо, коли”, “так – ні” тощо. Четвертий тип критичних станів обумовлений актуалізацією критичного досвіду людини, який може бути нерефлексованим, негенералізованим, нетипологізованим. П’ятий тип критичних станів зумовлений вимогою (об’єктивною чи суб’єктивною), що висуває людині саме життя, – змінитися, стати іншою.

10. Вплив зовнішніх подразників (політичних та соціальних змін в суспільстві), домінуючі цінності, індивідуальні риси шлюбних партнерів, тип сім’ї, відносини між дружиною і чоловіком, їх трансформація відображається на розвитку сім’ї та сімейних труднощів. Сімейні труднощі та їх подолання залежить також від проходження певних вікових криз.

Створена модель дослідження дозволила нам ув’язати теоретичні та емпіричні результати і дослідити трансформацію шлюбних відносин в залежності від сімейних конфліктів.

Таким чином, мета нашого дослідження досягнута. Гіпотеза про те, що конфліктні стосунки у сімейній парі впливають на міжособистісні і особистісні відносини підтвердилась. Завдання виконані.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Алмаші С. І. Дослідження психологічних характеристик конфліктності подружжя Вісник Національного університету оборони України. 2017. №1 (48). С. 7-13
2. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій / О.І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. 96 с.
3. Боришевський М. Й. Вплив сімейної взаємодії на формування конативного компоненту особистості / М. Й. Боришевський, М. І. Алексєєва, В. В. Антоненко // Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості : [зб. наук. пр.]. К., 2001. Т. 1. С. 230–235
4. Буленко Т. В. Тенденції розвитку української сім'ї та її проблеми на сучасному етапі / Т. В. Буленко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2001. Т. III, ч. 4. С. 20–24.
5. Волошок О. В. Соціально-психологічні чинники задоволеності шлюбом осіб періоду ранньої дорослості. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2019. Випуск 3. С. 122-128
6. Гордєєва Н. О. Змінювання сім'ї в умовах трансформації суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук : спец. 22.00.06 «Соціологія культури, науки та освіти» / Н. О. Гордєєва. – Харків, 2000. 20 с.
7. Дніпрова О.А. Трансформація подружніх стосунків у молодих сім'ях. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2018. № 1 (15). С. 21-25
8. Долинська Л. Підготовка молоді до сімейного життя (соціальнопсихологічний тренінг) /Л. Долинська, Т. Демидова. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. Драгоманова. К., 2002. 73 с.

9. Кісарчук З.Г., Єрмусевич О.І. Психологічна допомога сім'ї. Книга 1. Навчальний посібник (у 3 книгах) / З.Г. Кісарчук, О.І. Єрмусевич. К. : Главник, 2006. 128 с.
10. Клапішевська С. А. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми задоволеності шлюбом / С. А. Клапішевська // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2012. Вип. 17. С. 114-120.
11. Кляпець О. Я. Психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Кляпець О. Я. К. : Інститут соціальної та політичної психології АПН України, 2004. 23 с.
12. Козловська Е. В. Психологічна готовність молодого подружжя до гармонізації стосунків [Текст] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Козловська Елеонора Вікторівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2011. 208 с.
13. Козловська Е. В. Гармонійні стосунки в сім'ї як фактор особистісного зростання / Е. В. Козловська // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : зб. наук. пр. Рівне, 2008. № 41. С. 82–85.
14. Коломієць Тетяна, Тачук Валентина Чинники задоволеності шлюбом на різних етапах дорослості. Збірник наукових праць РДГУ Психологія: реальність і перспективи. 2019. Випуск 13. С. 159-164
15. Котлова Л.О., Саух І. Д. Психологічні чинники задоволеності шлюбом на різних етапах подружнього життя Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2019. Випуск 1. С. 223-228
16. Лисенко Л.М. Психологічні чинники задоволеності стосунками в подружніх парах. Теорія і практика сучасної психології. Запоріжжя, 2018. № 5. С. 73–77.

17. Лютак О.З. Сімейний конфлікт як предмет соціально-психологічного аналізу / О.З. Лютак //Збірник наукових праць. Івано-Франківськ: Плай, 2005. Вип. 10. Ч.1. С.73-80.
18. Максимова Н.Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н.Ю. Максимова. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 304 с.
19. Маринкевич, С. М. До питання про задоволеність шлюбом як індикатор функціонування сімейної системи. Філософія. Культура. Життя. 2013. № 39. С. 252-262.
20. Мушкевич, М. І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 Педагогічна та вікова психологія / М. І. Мушкевич. Рівне, 2002. 20 с.
21. Поспелова І. Вплив соціально-психологічних установок сучасного подружжя на їх задоволеність шлюбом / І. Поспелова, О. Косьянова // Наука і освіта: наук.-практ. журнал. 2020. № 1. С. 5-13.
22. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / В.А. Семиченко, В.С. Заслуженюк. К. : Веселка, 1998. 214 с.
23. Ткачук Таїсія, Іщенко Анастасія Психологічні особливості взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях Humanitarium. 2019. Том 42, Вип. 1. С. 173-180
24. Федоренко Р. П. Вплив сексуального профілю партнерів на благополуччя шлюбно-сімейних взаємин / Р. П. Федоренко // Вісник Одеського національного університету. Серія : Психологія. 2012. Т. 17, Вип. 8. С. 433-438.
25. Хавула Р. Психологічні особливості подружньої сумісності / Р. Хавула // Актуальні питання гуманітарних наук. 2012. Вип. 3. С. 258-267.
26. Хлопоніна, Н. Є. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.05 / Хлопоніна Наталія Євгенівна. К., 2007. 212 с.

27. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічні особливості формування позитивної моделі сімейного життя у студентів вищих навчальних закладів / О. М. Чанцева-Коваленко // Освіта, наука та виробництво: розвиток та перспективи : матеріали І наук.-метод. конф., (Шостка, 28 квіт. 2015 р.). Суми : Сумський держ. ун-т, 2015. С. 194–196.
28. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічні чинники формування гармонійних стосунків подружжя / О. М. Чанцева-Коваленко // Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools. 2016. Т. 1 (13). С. 215–228.
29. Шевчук Ю. С. Подружжя сумісність сучасних сімейних пар: теоретичний аспект / Ю. С. Шевчук // Психологія: реальність і перспективи. 2013. Вип. 1. С. 128-131.
30. Яблонська Т. М. Порухення сімейної взаємодії та його вплив на дитину / Т. М. Яблонська // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2003. Т. У, ч. 5. С. 341–344.
31. Ackerman N. Family therapy in transaction / N. Ackerman – Boston, 1970.
32. Allport Gordon W. Personality A Psychological Interpretation Constable & Company . 1938.
33. Ambler A. The Formulate visual programming language // Dr. Dobb's Journal. 1999. August. P. 21-28
34. Atkins D.C. Using multilevel models to analyze couple and family treatment data: Basic and advanced issues / D.C. Atkins // Journal of Family Psychology. 19, 2005. P. 98-110.
35. Barelds D.P. Self and partner personality in intimate relationships / D.P. Barelds // European Journal of Personality, 2005. № 19. P. 501-518.
36. Belsky J., & Hsieh K.H. Patterns of marital change during the early childhood years: Parent personality, coparenting, and division-of-labor correlates / J. Belsky, & K.H. Hsieh // Journal of Family Psychology, 1998. №12. P. 511-528.

37. Blood R. O. Marriage / 2nd ed. N.Y.: Free Press, London: Collier - Machmillan, 1969. 535 p.
38. Bowen M. Family therapy in clinical practice / Bowen M. – N. Y. : Aronson, 1978. – 345 p. 371. Bühler Ch. Zielstreben als Prozesse / Bühler Ch. // Psychologische Rundschau. 1967. No. 2. P. 15-18.
39. Botwin M.D., Buss D.M., & Shackelford T.K. Personality and mate preferences: Five factors in mate selection and marital satisfaction / M.D. Botwin, D.M. Buss, & T.K. Shackelford // Journal of Personality, 1997. №65. P. 107-136.
40. Bouchard G., Lussier Y., & Sabourin S. Personality and marital adjustment: Utility of the five-factor model of personality / G. Bouchard, Y. Lussier, & S. Sabourin // Journal of Marriage and Family. 1999. № 61. P. 651-660.
41. Burr W.R. Contemporary theories about the family / W.R.Burr –Vol. 2. General Theories. N.Y.: Free Press, 1970. P. 14-21.
42. Carstensen L.L. Evidence for a life-span theory of socioemotional selectivity / L.L. Carstensen // Current Directions in Psychological Science, 1995. № 4. P. 151-156.
43. Cartensen L. L., Levenson R.W., Gottman J.M. Emotional behavior in long-term marriage // Psychology and Aging. 1995. № 10. P. 140-149.
44. Caughlin J.P., Huston T.L., & Houts R.M. How does personality matter in marriage? An examination of trait anxiety, interpersonal negativity, and marital satisfaction / J.P. Caughlin, T.L. Huston, & R.M. Houts // Journal of Personality and Social Psychology. 2000. № 78. P. 326-336.
45. Frankl Viktor E Man's Search For Meaning: The classic tribute to hope from the Holocaust Rider 160 p
46. Frankl K. Time perspective / L.K.Frank . J. of Philosophy. 1939. Vol. 4. P. 293–312.
47. Frankl F. The Will to Meaning: Foundations and Applications of Logotherapy. 2014. Penguin Publishing Group. 176 p.

48. Freud Sigmund *Beyond the Pleasure Principle* (Penguin Modern Classics) Penguin Classics 320 p
49. Fromm Erich *The Art of Loving* HarperCollins Publishers. 2006. 112 p.
50. Hartmann H., Loewenstein R. Notes on the Super-ego. – *Psychoanalytic study child*, 1962. № 2 (1). P. 1-38. 373.
51. Horney Karen *The Neurotic Personality of Our Time*. Revised Edition 304 p
52. Jackson D.D. The study of the family // *Family Process*. 1965. № 4. P. 1- 20.
53. Jacobs J. E. Gender stereotypes: Implications for gifted education / J. E. Jacobs, V. Weisz // *Roeper Rev.* 1994. Vol. 16, N 3. P. 152–155.
54. Johnson D. L. Family and psychiatric rehabilitation / Johnson D. L. // *International Journal of Mental Health*. 1995. Vol. 24 (1). P. 47–58.
55. Kelly K. R. The relation of gender and academic achievement to career efficacy and interests / K. R. Kelly // *Gifted Child Quart.* 1993. Vol. 37. P. 59–64.
56. Kerig Patricia, Ludlow Amanda, Wenar Charles *Developmental Psychopathology: From Infancy through Adolescence*. McGraw-Hill Education. 2012. 856 p.
57. Kernberg Otto *Love Relations: Normality and Pathology* Yale University Press. 1998. 220 p
58. King D. Multiple jeopardy, multiple consciousness: The context of black feminist ideology. *Signs*. 1988. № 14 P.42-72.
59. Klein Melaine *Selected Melanie Klein* Free Press 1987. 256 p
60. Lagerspetz R.MN.J. Bjorguist K., Peltonen T. Is indirect aggression typical of females Gender differences in aggressiveness in 11-to 12-year-old children // *Aggressive Behavior*, 1988. V.14, P.401-414.
61. Levinger, R. Marital cohesiveness and dissolution: an integrative review / R. Levinger // *Journal of Marriage and the Family*. 2015. 119 p.

62. Liebkind K. *Ethnic Identity – Challenging the Boundaries of Social Psychology* / Liebkind K. // *Social Psychology of Identity* / ed. Breakwell G. M. Surrey University Press, 1992 P.147–183.
63. Macionis J. J. *Sociology*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1987. 681 p.
64. Marsia J. E. *Identity in Adolescence* / Marsia J. E. // *Jandbook of Adolescent Psychology* / Adelson J. (ed.). – N. Y. : John Willey, 1980. P. 213–231.
65. Maslow A.H. *Motivation and Personality*. – New York, 1954. – 453 p.
66. May Rollo Love and Will W. W. Norton & Company. 2007. 352 p
67. Moscovici S. Notes towards a description of Social Representation / Moscovici S. // *European Journal of Social Psychology*. 1988. Vol. 18. P. 211–250.
68. Murray S.L., Holmes J.G., & Griffin D.W. The benefits of positive illusions: Idealization and the construction of satisfaction in close relationships / S.L. Murray, J.G. Holmes, & D.W. Griffin // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996. №70. P. 79-98.
69. Newcomb Theodore M. *The Acquaintance Process*. New-York: Rinehart and Winston 1961 318 p.
70. *Normal family processes* / ed. Froma Walsh. – 2nd ed. – N. Y. : The Guilford Press, 1997. 483 p.
71. Olson D. H., McCubbin H.I., Barnes H.L., Muxen M.J., Larsen A.S., Wilson M.A. *Marital and Family Satisfaction* // *Families: What makes them work*. California: Sage Publications, Inc., 1989. P. 171-186.
72. O'Rourke N. Cognitive adaptation and women's adjustment to conjugal bereavement / N. O'Rourke // *Journal of Women and Aging*. 2004. № 16. P. 87-104
73. Palazzoli S.–M. *Paradox and counterparadox* / Palazzoli S.–M., Boscolo L., Cecchin G., Pratta G. – N. Y. : Jason Aranson, 1978. 697 p.
74. Parsons T. *Family, Socialization and Interaction Process* / T. Parsons, R. Bales. – Glencoe, IL : Free Press, 1955. P. 10–26.

75. Rappoport R. Ideologies about Family Forms: Towards Diversity / R. Rappoport // *Changing Patterns of European Family Life*. London : Routledge, 1989. P. 15–40.
76. Renne, K. Correlates of Dissatisfaction in Marriage / K. Renne // *Journal of Marriage and the Family*. 2020. 368 p.
77. Rogers Carl R. *Counseling and Psychotherapy* Rogers Press 472 p
78. Rollins, B. C. Marital Statisfaction over the Family Life Cycle / B. C. Rollins, H.Feldman // *Journal of Marriage and the Family* 2015. 228 p.
79. Sager C. J. *Marriage contracts and couple therapy*. N.Y., 2009. 198 p.
80. Shaefer E. S. A circumplex model for materual behaior / Shaefer E. S. // *Journal of Abnormab and social psyhology*. 1959. P. 135–226.
81. Sharma D. Revisiting an era in Germany from the perspective of adolescents in mother-headed single-parent families / Deepal Sharma, Rainer K. Silbereisen // *International journal of psychology*. 2007. Vol. 42, issue 1. P. 46–58.
82. Spranger E. *Psychologie des Jugendalters*. – Reidelberg, 1966. 165 p.
83. Stafford L. *Interaction between parents and children* / Stafford L., Bayer C. – Newbury Park, CA: Sage Publishers, 1993. 321 p.
84. Stuart T. Hauser. Familial contexts of adolescent ego development / Stuart T. Hauser, Sally I. Powers, Gil G. Noam, Alan M. Jacobson Bedonna Weiss, Donna J. Follansbee // *Child development*. 1984.– № 55. P. 195–213.
85. Taylor C.W. Various approaches to and definitions of creativity // R. Sternberg, T.Tardif. *The nature of creativity*. - Cambridge: Cambr. Press, 1988. P. 99-126.
86. Tajfel H. The Social identity Theory of intergroup behavior / Tajfel H., Turner J. C. ; Eds.: Worchel S., Austin W. G. // *Psychology of intergroup relations*. – Chicago: Nelson Hall, 1986. P. 7–24. 228
87. Torrance E.P. *Guiding creative talent*. Englewood Cliffs. - N.Y.: Prentice Hall, 1964. IX. 278 p.

88. Torrance E.P. Predictive validity of the Torrance Tests o Creative Thinking II Journal of creative behavior, 1972. № 6. P. 236-252.